

De schoolmeesters van het Bildt in de loop der tijden.^a

De scholen en de schoolmeesters

De scholen in de drie parochies stonden bij de kerken aan het kerkhof; ook Oudebildtzijl had een school. Over het schoolwezen in die dagen weten we iets uit de beroepsbrieven of instructies van schoolmeesters, waarvan enkele bewaard gebleven zijn, nl. een van St. Jacobiparochie van 1671 en een van St. Annaparochie van 1703 (van Vrouwenparochie is er geen meer van voor 1749). Bij de *“Articulen ende Reglement, daernaen den Schooldienaer in Jacobi Par. sich voortaan sal hebben te reguleren”*, d.d. 4 sept. 1671,^b wordt hem o.m. opgedragen: alle kerkelijke diensten, zoals water halen voor de doop, voorzingen van de psalmen, spelen op het orgel, voorlezen voor de predikatie e.a. stipt te doen; het uurwerk in de toren te regelen en te smeren, ook de klokpannen, en te zorgen, dat men van buiten op de wijzerplaat kan zien, hoe laat het is; de klok te luiden 's morgens om 4 uur (van half sept. tot St. Pieter) en 8 en 12 uur het gehele jaar door; het hele jaar door school te houden en de kinderen zoveel mogelijk zelf te overhoren, in de korte dagen minstens drie keer, in de lange viermaal, ze voorts te onderwijzen in schrijven, en hun daartoe voorschriften schrijven en hun (ganze)pennen versnijden; zorg te dragen, dat de kinderen der gegoeden in de winter daags elk een turf meebrengen en daarvan tweemaal daags een vuur aanleggen, zo tijdig dat de buitenleerlingen van de Oude Dijk en elders zich dadelijk kunnen warmen, en oppassen dat de groten de kleintjes niet verdringen bij het vuur; zorg te dragen, dat de kinderen buiten de school en thuis hun ouders en oude mensen eren en behoorlijk groeten en op het kerkhof en in de buurt geen ongeregeldheden plegen; onderlinge wedijver in het schrijven aan te moedigen; alle zaterdagen van 12–2 uur de kinderen gebeden te doen opzeggen, ze ook te oefenen in het psalmzingen. Van zaterdags 2 uur tot maandagmorgen zullen de kinderen vrij zijn. Het schoolgeld (bron van inkomsten voor de meester) bedroeg 6 st. per kwartaal voor de gegoeden, de armen moest de meester “om Godswil” [gratis] leren. De meester moest straffen “nae vereysch van saecken, soo rijck als aerm, sonder aensien van personen.” Zijn traktement was boven de schoolpenningen 150 c.g., bovendien had hij vrije woning met “hoff” en “luttiehuys”. Deze instructie (die zich gunstig onderscheidde van die van vele dorpschoolmeesters, waarin het schoolwerk soms maar nauwelijks werd genoemd en alleen aan de kerkelijke plichten, klokluiden enz. aandacht werd geschonken), was ondertekend door de volmachten Syuert Arijens en Jan Pijtters en de kerk- en armenvoogden Hendrik Joris en Claes Aerts (Wassenaar).

In de *“Copia beroepsbrief voor mr. Elias Hijlckes”* te St. Annaparochie d.d. 16 okt. 1703^c, bevestigd op 10 nov. 1715, wordt deze o.m. opgedragen: “de jeughd met goede ordre vlijtelijck te leren lezen, schrijven, cijferen, ook de gebeden en 's Zaterdags de Psalmen Davids, die Zondag in de Kerk gezongen zullen worden, en mocht de predikant het wensen, de kinderen de vragen te doen leren en in de kerk te laten opzeggen; den “Predicant en de Regenten deser parochie” [dat waren de volmachten, kerk- en armenvoogden] alle ere en respect te bewijzen; de kerkdienst naar behoren waar te nemen en voor de preek driemaal te luiden, ook zaterdagavonds; verder de klok te luiden naar oud gebruik, of zoals hem zal worden aangezegd; de duivemat in de kap van de toren uit te roeien en het val (luik) wèl dicht te houden:

“dat geen jongens bij 'tselve komen kunnen; school te houden naar ouder gewoonte en 's Zaterdags na 2 uur de school te laten reinigen door de arme kinderen, die om Godswil leren, zorg te dragen, dat de kinderen niet op 't kerkhof spelen; de kinderen van buiten vrijheid te laten 's middags in de school over te blijven en te gedogen, dat van 1 Nov. tot 1 April in de

a Eerder verschenen in: H. Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1 (1500-1700)* (Franeker, 1951), p. 355-363.

b Archief Oud-Bildt, pak met losse stukken no. 26.

c Dorpsresolutieboek van St. Annaparochie; Oud-Bildt-archief Leeuwarden.

school wordt gevuiert [gestookt] en stoven worden gebruikt; 't secreet after de Kerck zal hij schoon en bequaem holden; geen groter zomervacantie geven dan 3 weken; het uurwerk goed onderhouden en smeren, ook de klok."

Het traktement voor dit alles bedroeg 200 c.g. en van elk kind 6 st. per kwartaal ("doch die arm zijn, zal hij om Gods wil leren") en vrij gebruik van het schoolhuis en de tuin. De schooltjes met de meesterswoning onder één dak, stonden aan het kerkhof bij de kerk. Te Vrouwenparochie is die oude kosterwoning en school nog in stand ten westen aan het kerkhof; op een steentje lezen wij: "1739, Lieuwe Yedes en Jan Foppes, Kerckvoogden van Froubuert."

St. Annaparochie

Van de schoolmeesters, die na de omkering van 1580 in de 16^e eeuw in de Bildtdorpen hebben gestaan, zijn geen namen tot ons gekomen. Te St. Annaparochie was omstreeks 1600 Gowerdt Tallum "schooldienaer, en Bauck sijn wijf".^a In 1603 vertrok hij naar Midlum. Toen kwam Johannes Luderus (1603-1606), die zich bij de doopsgezinden aansloot, waarvan kennis gegeven zou worden aan de Classis Dokkum, waarheen hij vertrokken was. Bij resolutie van Gedeputeerde Staten van 17 sept. 1597 en van de Staten van 25 maart 1603^b moesten namelijk schoolmeesters van de gereformeerde religie zijn.

In 1606 kwam mr. Nicolaas Johannis Blijensteyn, schooldienaer, met zijn vrouw Trijn Jansdr., van Beetsterzwaag, die in 1609 zijn dienst opgezegd werd. Hij is hier echter tot zijn dood in 1617 procureur-postulant voor het nedergerecht en *Notaris Publicus* gebleven. Als weduwe liet hij na zijn tweede vrouw, Aertie Jacob Jan Fincksdr. Niet veel langer maakte zijn opvolger mr. Rinse Martens (zijn vrouw heette Foockel Thonisdr.) het hier: in 1609 gekomen (in 1600 was hij schoolmeester te St. Jacobiparochie), stierf hij reeds in nov. 1616.

Maar mr. Nanne Rurds met Sydtske Sydtsesdr. "sijn wijf", nog in 1616 van Beetgum gekomen, stond hier tot zijn overlijden in 1660, op 67-jarige leeftijd. Een fragment van zijn grafzerkje is bij de kerkrestauratie in 1637 gevonden.^c Hij hertrouwde in 1626 met lidt Riurdsdr. van Huizum. Zijn opvolger, mr. Hylcke Pijtters, ligt in de kerk te St. Annaparochie begraven met Antie Rieniks, zijn vrouw. (De zerk met uitgekapte wapens kwam in april 1940 van onder de opgebroken kerkvloer aan het licht.) Hij stierf hier op 9 juli 1712 "int 52e jaar sins Schoolmrs. bedieninge", oud 76 jaar; zijn vrouw overleed op 28 febr. 1694, oud 50 jaar en ligt hier begraven met negen kinderen en zes kinderen nog in leven. De schoolmeesters waren hier wel collecteur (ontvanger van beestiaal bijv. was mr. Nanne Rurds in 1644 en 1652). Mr. Hylcke deed in 1703 afstand van zijn ambt en wist daarin door de stemgerechtigde ingezetenen zijn zoon Elias Hylckes gekozen te krijgen. Daar die toen nog maar 17 jaar was, bleef mr. Hylcke voorlopig de school nog waarnemen, zoals ook uit het grafscript blijkt; vandaar dat de beroepsbrief van mr. Elias van 1703 eerst in 1715 bevestigd werd (zie boven), toen hij zelf de school waarnam en er moeilijkheden ontstonden, want mr. Elias' ergerlijke levenswandel was meermalen het onderwerp van vermaningen van de kerkenraad, totdat hij uiteindelijk in 1724 naar Indië verdween.^d

^a Oudste Kerkboek van St. Annaparochie.

^b *Groot placaat en charter-boek van Vriesland* [...] (5 dln.) (Leeuwarden, 1768-1793), IV, p. 970 en V, p. 101.

^c *Bildtsche Courant* 2 nov. 1937.

^d De schoolgeschiedenis van St. Annaparochie uitvoerig in mijn "Herdenkingsrede", in 1930 uitgegeven bij Hoekstra aldaar. Idem, die van de scholen te St. Jacobiparochie en Vrouwenparochie in: *Bildtsche Courant* 1934.

St. Jacobiparochie

Daar van dit dorp geen lidmaten-, doop- en trouwboeken, noch dorpsresolutieboeken uit de 17^e eeuw bewaard gebleven zijn (behalve een trouwboek sedert 1650), zijn de gegevens omtrent de oudste schoolmeesters min of meer fragmentarisch. In 1600 was Rintse Martens schoolmeester in St. Jacobiparochie.^a Hij was later weer te St. Annaparochie. In 1610 werd mr. Mathijs Matijz de dienst opgezegd; hoe lang hij hier toen gestaan had, weten we niet. In 1613 was hij (dit zal wel dezelfde zijn) te Harlingen op. In mei 1614 was hier mr. Sicco Lollius met Barbara Claesdr., zijn vrouw. Hij kwam van Vrouwenparochie en vertrok omstreeks 1624, waarschijnlijk naar Sexbierum, waar hij althans in 1627 was. Op 14 mei 1624 was mr. Jan Bouwens, schooldienaar te St. Jacobiparochie, hier getuige bij een akte.^b Hij was hier op 22 mei 1625 nog.^c Later (bijv. in juli 1637) kwam hij als schooldienaar te Leeuwarden voor. Op 5 mei 1631 was mr. Otto Jansz, schooldienaar te St. Jacobiparochie, getuige bij een akte in het hypotheekboek; op 12 juni 1633 en 12 juni 1634 nog eens.^d (In 1635 was hij te Leeuwarden.)

Mr. Johannes Theodori, in 1633 nog schoolmeester van Oosterbierum, was te St. Jacobiparochie zeer waarschijnlijk de opvolger van Otto Jansz geweest, want in juli 1637 kwam hij met zijn vrouw Imk te Hallum als schoolmeester, met attestatie van St. Jacobiparochie. Hij zou hier dan dus gestaan hebben van ca. 1634 tot 1637. In mei 1638 was hier als schooldienaar mr. Regnerus Cornely Iselmonde. Hij was ook van het Bildt afkomstig en laatst schoolmeester te Herbaijum.^e Hij trouwde hier in 1658 met Marycke Stonebrinck, een zuster van ds. Johannes Henricus Stonebrinck te St. Jacobiparochie. Hij heeft hier tot 1670 à 1671 gestaan en de regenten van de parochie hadden heel wat moeite met hem. Hij kon letterlijk van alles: hij leverde in 1639 “een nije wijser” (wijzerplaat) aan de toren te Deinum,^f hij verfde en bereidde zelf de verven, hij timmerde en maakte kasten. Er kwamen klachten, want hij verwaarloosde de school. Zo namen de twaalf gezworen volmachten van St. Jacobiparochie (het “Twaalfal”) op 1 okt. 1661 een resolutie^g aan, waarin zij onder herinnering aan “de negligentie van onsen Schooldiender”, deze opdragen ingevolge zijn beroeping en instructie:

“sijn uytterste vlijt en devoir te doen om de kinderen spoedigh en wel te leren lezen en schrijven; ook het fuiren [stoken] soo voor als nae middagh waer te nemen, sijn wijf en kindt van ‘tselfe fuir aff te holden, de kinderen niet te schoppen, opt hoeft te slaen noch fuileindigh [!] off onbehoorlijk te traeteren en bejegenen, maer soetelijck te ondergaen of bequamelyck en sonder toorne te straffen; en voorts de schooldienst alle jaeren te doen van half September tot aen St. Jacobydag [20 juli] toe inclus; en hem insonderheyt in den tijdt der schooldienst te onthouden van andere werken, als timmeren, kastmaken, ferwen en ferwryven, bij poene van zijn dienst ontslagen worden; onse ordinaris Volmachten worden geordonneert hun altoos op het verhaalde te informeren.”

We leren uit deze resolutie het zondenregister van de meester aardig kennen. Toch bleef hij gehandhaafd tot ca. 1670, toen hij wel overleden zal zijn. Men was lankmoedig in die dagen! Vele zonden (drankzucht bijv.) kwamen ook te algemeen voor om de zondaar te streng aan te rekenen. De genoemde resolutie van 1661 was ondertekend door Willem Dircksz, Waling Cornelisz, B. Dirx, Here Olpherts, D. Pieters, Hendrik Jorisz, Barthout Cornelisz (Wassenaar), Jan Jacobs, Albert Willems (van Buiren) en Gerben Ariensz (Langius; later *Notaris Publicus*).

^a Quaclap YY 19 op 2 dec. 1600; Rijksarchief Leeuwarden.

^b Hypotheekboek het Bildt N3, f. 137°.

^c Idem, f. 185.

^d Hypotheekboek het Bildt N6 registr. 2-12-1652, N4, f. 206; Idem f. 284°.

^e Idem N4, f. 307; zie ook het lidmatenboek van Wijncaldum op 25 mei 1633.

^f Kerkvoogdij-rekening Deinum.

^g Oud-Bildt-archief, portef. met losse stukken no. 13.

De nieuwe schoolmeester was van 1671 tot 1683 mr. Jan Lubberts Ostel, wiens zoon mr. Lubbert Jansen Ostel chirurgijn te Minnertsgea was. Voor hem was dus de instructie (van 1671) bestemd, waarmee we boven reeds kennis maakten. Hij kwam van Kimsward met zijn vrouw Grietie Klazes; omstreeks mei 1683 vertrokken ze naar Franeker, waar mr. Jan op 3 aug. 1687 hertrouwde met Aukjen Dirx Fogelsangh, weduwe van Klaas Tjebbes.

In deze jaren kwam te St. Jacobiparochie ook voor Simen Jacobs "schoolhouder"; dit was dus niet de officiële schooldienaar, doch een particuliere schoolhouder (misschien hield hij een kleine-kinderschooltje of een bijschooltje in de Westhoek). In 1677 en 1679 werd hij genoemd in het trouwboek; zijn vrouw heette Antie Bauckes. De volgende schoolmeester was mr. Henricus Joannis Stonebrink, tevens chirurgijn, een zoon van ds. J. Stonebrink alhier. Hij was op 2 juli 1682 getrouwd met Aertie Karstesdr. van Harlingen en toen reeds chirurgijn alhier. Ook met hem heeft de kerkenraad nog al wat te stellen gehad:^a er was sprake van "dronckenschap", "leetwezen betuygen", belofte van beterschap, etc. Omstreeks 1704 zal hij overleden zijn, want toen kwam er een nieuwe meester, Epke Geerts van "Niekerck".

Vrouwenparochie

De oudst bekende schoolmeester te Vrouwenparochie was mr. Sicke Lollius, hier op 7 maart 1609 "beroepen".^b In okt. 1613 eiste hij nog schoolpenningen van de kerk- en armenvoogden van Vrouwenparochie voor de arme kinderen. Spoedig daarna (omstreeks mei 1614) vertrok hij naar St. Jacobiparochie. In 1614 kwam mr. Jan Engbarts, wie tegen 1 mei 1615 de dienst werd opgezegd, doch die hier niettemin in mei 1620 nog schoolmeester was.

In 1623 evenwel was er een nieuwe schoolmeester: mr. Jan Wijgers. Deze (her)trouwde hier op 27 okt. 1637 met Trijntje Albert Gerritsdr. van St. Annaparochie. Hij was tevoren in Achtkarspelen schoolmeester geweest. Hij kwam te Vrouwenparochie voor tot 1657, toen is hij waarschijnlijk overleden. Ook zijn opvolger mr. Egbart Jacobs hield het vrij lang uit: hij stond hier van 1657 tot zijn dood in 1680 of 1681. Zijn vrouw was Rixtje van der Mey van Leeuwarden; in 1679 tekende hij als mr. Egbertus Jacobi Ammama. De laatste in deze eeuw was mr. Johannes Jans Swart (1681-1722); zijn vrouw heette Hester Wiarda. Op 9 maart 1684 hertrouwde hij met Kincke Klazes van Vrouwenparochie; zij stierf in 1720. Hij moest in 1708 de klok 's middags om 2 uur luiden in plaats van op noen, en 's avonds om 6 uur in plaats van 7 uur.^c De schoolmeesters op het Bildt waren geen dorprechters, geen doodgravers, wel koster en voorzanger (en te St. Jacobiparochie organist) en ook dikwijls collecteur (ontvanger) van sommige belastingen.

Oudebildtzijl

Reeds in de 16^e eeuw heeft zich hier het bezwaar om de kinderen te Vrouwenparochie naar school te doen gaan, zeer sterk doen gevoelen. Uit die eeuw dateerden dan ook de pogingen om voor deze belangrijke streek een eigen school te krijgen. Steeds was en bleef echter de moeilijkheid: wie moest dat bekostigen? De Oud-Bildtpachters en eigenaren onder Vrouwenparochie betaalden hun schoolmeester in het dorp en onderhielden daar hun school. Zij voelden er niet voor, nog zo'n tweede last op zich te nemen. Vooral hier wreekte zich het feit, dat bij de bedijking van het Bildt geen landerijen waren afgezonderd (of geschonken), uit welke opbrengst de predikanten en schoolmeesters, kerken en scholen konden worden onderhouden. Het Bildt bezat geen kerkelijke- en pastorielanden, evenmin kosterij- of schoolland, zoals vele oudere dorpen hadden. Zo kwam het onderhoud van school en onderwijzer dus ten laste van de bewoners van deze buurt en haar

^a Handelingen kerkenraad 1698, 1700 bijv.

^b Recesboek A3 op 25 okt. 1613.

^c Dorpsresolutieboek Vrouwenparochie 6 maart 1708.

omgeving, wier kinderen van die school gebruik maakten, dus uit de schoolpenningen. De praktijk was hier dan ook, dat een of andere "Zijlster", die daarvoor bleek te gevoelen, tegen vergoeding van de schoolgelden van de leerlingen, de school waarnam, althans in de wintertijd. Hij kon er dan zijn eigen werk (als schoenmaker, klokmaker, enz.) bij blijven waarnemen. En ongetwijfeld zullen de boeren "den armen schoolvoogd" tegen de winter het een en ander in kelder en schoorsteen "vereerd" hebben.

Zo werd hier in elk geval in de tweede helft van de 16^e eeuw reeds school gehouden. Op 23 juli 1569 was er boelgoed ten sterfhuize van "mr. Claes Jacobs opte Leye",^a (zoals men toen Oudebildtzijl nog veelal noemde); zijn weduwe was Jel Gerbens. Hij kan schoolmeester geweest zijn, al staat dit niet geheel vast: meester noemde men ook chirurgijns bijv. Over de schoolmeester-watergeus "mr. Hindryck, eertijds Coster ende Schoelmeister op die Nijezyl", van 1572, spraken we reeds.^b Op 5 juli 1591 werd "mr. Lolcke Sijbesz, schoelmeister opte Nyeuwe Zijl" aangesproken om betaling van de koopsom van zijn gekochte woning, groot 40 c.g.^c In febr. 1598 was hij hier nog; hij kreeg toen een gift van de Staten.^d In mei 1604 was "Anna mr. Lolcke wed. opte Olde Bildzijl".^e

In 1608 is nog eens een poging gedaan om hulp van de Staten te krijgen, en werkelijk schonken Gedeputeerde Staten op 13 aug. "d'gemeente ende Inwoeners van d'gebuyrte Bildzijl tot onderhoud van haer schoelmeister 50 c.gl., mits dat sij hyer nae nyets meer zullen hebben te eyschen." De Staten wilden er nu dus vanaf zijn.

Op 17 mei 1613 kwam voor "mr. Antonius Jochems, schooldynaer opte Olde-Leye" (ook ongetwijfeld weer Oudebildtzijl). Op 12 juli 1622 was Allardus Jacobi, schoolmeester "opte Olde-Bildzijl". Op 4 mei 1637 was hier mr. Nicolaus Petri (Claes Pijters) als schoolmeester; in mei 1638 was hij hier nog.^f Van 1643 tot 1647 was mr. Freerck Heynsius schooldienaar "op de Olde Zijl"^g en zijn vrouw was Aaltien Jochimusdr. van Dokkum. De gegevens van Oudebildtzijl zijn wat fragmentarisch. Van ca. 1657 tot 1667 stond hier mr. Aesge Pijters (Aggeus Petri); hij kwam van Minnertsga, waar hij in 1655 getrouwd was met Gaets Ariens van de Zijl. Hij is op 20 april 1666 te Vrouwenparochie hertrouwd met Wopk Pijtters van Minnertsga, waarheen ze in 1667 vertrokken. Hij was daar ook schoolmeester en sedert 1672 *Notaris Publicus*. Hij is er in 1693 overleden.

In febr. 1672 kwam attestatie in van mr. Uble Geerts en zijn vrouw Gaatske Clasen. In sept. 1677 werd hij uitdrukkelijk "schoolmeester op de Olde Bildzijl" genoemd. Hun zoons Geert en Jan Ubles zijn te Vrouwenparochie gedoopt op resp. 29 sept. 1672 en 13 mei 1677. Kort na 1680 is hij hier overleden. In 1682 was hier mr. Dirk Upkes, die op 28 jan. 1683 trouwde met Maartie Lieuwes van Oudebildtzijl. Ze vertrokken reeds in april 1684 naar Tzummarum, waar hij ook schoolmeester werd. In juli 1684 was mr. Aebe Auckes schoolmeester te Oudebildtzijl; hij was geboren in St. Jacobiparochie. Hij trouwde op 7 dec. 1684 met Maartie Gerrijtsdr. en is hier na 1693 overleden. Mr. Wierd Jans (Hesma) had hier nog slechts kort gestaan, toen hij op 21 mei 1699 te Goutum trouwde met Susanna Pijtters Geerstdorp aldaar, waarheen het echtpaar direct daarop vertrok. Hij was te Oudebildtzijl tevens collecteur geweest. Zijn opvolger als schoolmeester te Oudebildtzijl was mr. Henrick Regnerus, die in juli 1699 met attestatie van St. Jacobiparochie inkwam met Antie Sipkes zijn vrouw. Daar had hij tijdens de vacature in 1683 ook de school even waargenomen. Hij zal een zoon geweest zijn van mr. Regnerus Cornely te St. Jacobiparochie. Hij was tevens "schroor" en verver en is hier voor sept. 1707 overleden, want toen was Antie zijn weduwe.

^a Leeuwarderadeel M3.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 95.

^c Recesboek het Bildt A1 op die datum.

^d Register van betalings-ordonnantien

^e Hypotheekboek het Bildt N1, registr. 30-11-1612.

^f Deze drie resp. in: Recesboek A3 op 17-5-1613; Hypotheekboek N3 registr. dec. 1632; Idem N4, f. 301.

^g Sententieboek het Bildt D1 op 23 dec. 1644 en Doopboek Vrouwenparochie.

De school stond ten noorden van Oudebildtzijl, op het west van de weg en vaart naar Nieuwebildtzijl.^a Uit een “Accoordt”, door de kerk- en armenvoogden van Vrouwenparochie met mr. Dankert Jansz te Oudebildtzijl gesloten op 22 nov. 1724,^b blijkt dat de meester van Oudebildtzijl daar kerkdienst moest doen, zo dikwijls er werd gepreekt (in het in 1647 daarvoor bestemde huis), de kinderen moest leren lezen en schrijven, de arme kinderen “om Godswil”. Voor deze diensten alsmede voor de leverantie van boeken, papier, pennen en inkt aan de arme kinderen, zouden de kerkvoogden hem jaarlijks 32 c.g. uitbetalen. Verder moest hij het natuurlijk hebben van de schoolpenningen van de leerlingen. Het collect van sommige belastingen werd de Zijlster meester vaak toegeschikt ter vermeerdering van zijn schrale inkomsten.

In het algemeen

Het schooltoezicht werd in die tijd slechts uitgeoefend door predikant en kerkenraad, en betrof meer het leven en de wandel van de meester dan zijn prestaties in de school. De benoeming was aan de stemgerechtigde pachters en eigenaars van Oud-Bildtlanden onder de betreffende parochie. Die van Oudebildtzijl werd aangesteld door de gezamenlijke ouders of hun (school)volmachten. Zijn opleiding kreeg de aanstaande schoolmeester niet anders dan in de school van zijn dorp, en vaak genoeg ook helemaal niet. De sobere traktementen blijken uit de aangehaalde beroepsbrieven (en waren op het Bildt nog lang niet het minst). Van pensioen of weduwen- en wezenzorg was geen sprake; de meester stond voor de klas (en welke klassen vaak!) tot hij er bij neerviel, soms tot 75 of 80 jaar of ouder. Het onderwijs bepaalde zich tot lezen en schrijven, psalmzingen, teksten en gebeden leren en soms wat cijferen. Het voornaamste leerboek was het *A B of Haneboek* en soms de rekenboekjes *Cijfferconst* van Bartjens. In het laatst van de eeuw verscheen de *Trap der Jeucht* van Gelliers. In de steden was dit alles maar weinig beter dan op de dorpen.

Het onverzorgd achterblijven en niet zelden ten laste van de diaconie komen van de weduwen en wezen, dreef in sept. 1677 een 45-tal schoolmeesters van Leeuwarderadeel, Menaldumadeel, Franekeradeel, Barradeel, het Bildt en Ferwerderadeel tot een overeenkomst “om de bedroefde weduwen bij het verlies van hunne Mannen met een weinigh jaergelt te voorsien en alvooren bij ons leven van onse weinigh tractament ten dien eynde een penninghie te bespaeren end vergaeren.” Iedere schoolmeester zou daartoe jaarlijks 4 c.g. storten in een kas, door een van hen als ontvanger beheerd en wanneer hij mocht “verkoren worden in een beter beroep, hetsij Stadt off Dorp”, nog 6 c.g. 6 st. daarboven. Ook als een der contractanten, “Vrijer sijnde off Wedenaer en geraeckende te trouwen”, moest hij 6 c.g. 6 st. extra storten. De aldus vergaarde penningen zouden jaarlijks onder de weduwen der contractanten gelijkelijk worden verdeeld, doch zou de toelage per weduwe, indien mogelijk, 40 c.g. bedragen.^c Daar in deze zes grietenijen toen 55 scholen waren, waarvan misschien een enkele vacant, is de deelneming zeer behoorlijk te noemen. De Bildtse schoolmeesters namen er alle vier aan deel. Wat er van deze 17e eeuwse weduwenbeurs geworden is, weet ik niet.

De scholen en het onderwijs; de schoolmeesters.^d

St. Annaparochie

Te Sint Annaparochie was we in het begin van de 18e eeuw nog mr. Hylcke Pijtters, die ook nadat zijn zoon mr. Elias Hylckes in 1703 “beroepen” was^a voor deze nog de school waarnam, totdat hij

^a Proclamatieboek het Bildt op 1 maart 1717.

^b Oud-Bildtarchief, portef. met losse stukken no. 88.

^c Dit akkoord is geregistreerd in het Weesboek H12 van het Bildt, fol. 33°; ook in het Hypotheekboek van Barradeel V12, f. 66.

^d Eerder verschenen in: H. Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2 (1700-1795)* (Franeker, 1953), p. 316-326.

op 9 juli 1712 stierf “int 52e jaar sins Schoolmrs. bedieninge aan dese Plaatse, oud 76 jaar”.^b Hij ligt in de kerk begraven. Toen werd Elias dus de verantwoordelijke schoolmeester; vandaar dat zijn aanstelling op 10 nov. 1715 “bij lange continuatie” bevestigd werd. Geboren in jan. 1686, werd hij op 12 mei 1709 lidmaat van de Hervormde gemeente, nadat hij op 14 april van dat jaar getrouwd was met Jancke Tiepckes van Tzummarum. Op zijn levenswandel viel al spoedig een en ander aan te merken, zoals blijkt uit de kerkenraadsacta van bijv. 6 mei 1722. Bij “de huisbesoeking” had ds. Banga hem reeds in het bijzijn van de ouderling Cornelis Wassenaar (de notaris)^c berispt en hem voorgesteld:

“dewijle de Eerw. Kerkenraad geerne op 't sagtste met hem wilde handelen; 1° of hij sig ter oorsake van sijn ergerlijken wandel gewillig wilde absenteeren van den Tafel des Heeren, 'tgeene hij heeft aangenomen, seggende selfs van dat oordeel te wesen; 2° dat indien hij voortaan van een Christelijken betamelijken wandel sig vertoonde, dat hii dan tegens 't volgende Avondmaal sig aan den E. Kerkenraad konde adresseeren; vermanende ondertussen denselven ernstig tot verbeteringe des levens, 't gene hij aangenomen ende beleefdelijken beloofd heeft.”

Maar het hielp niet, ook hier was de oorzaak: drank! Op 20 jan. 1723 werd hij weer voor de kerkenraad gedaagd, bekende schuld en toonde berouw, dat hij ondanks censuur toch aan het H. Avondmaal had deelgenomen, waarvan hij zich verder zou onthouden. Op 5 mei 1723 werd “de censura van mr. Elias Hijlckes voortgezet, overmits in sijn ergerlijke wandel voortvaart”, zodat het als een uitkomst zal zijn gevoeld, toen hij in het begin van 1724 naar Indië vertrok, waar meer dergelijke verlopen typen een toevlucht vonden in de dagen der Compagnie. Zijn verlaten vrouw vertrok in 1727 met attestatie naar Franeker.

De Oud-Bildt-landeigenaren en -pachters onder St. Annaparochie kozen in maart 1724 tot zijn opvolger mr. Johannes Jansen Steenwijk, die in aug. met Janke Jurjens Walter, zijn huisvrouw, van Heeg overkwam. Zijn vader Jan Jansen Steenwijk was schoolmeester te Wolvega, zijn broer Jan te Giethoorn. In zijn beroepsbrief werd hem de verplichting opgelegd, “ingeval een orgel in de Kercke geplaatst wierde”, dat te bespelen en te onderhouden, “sonder daarvoor een verbeteringe van tractament te eisen.” Het traktement bleef 200 c.g. plus de schoolpenningen en vrije woning. Dit was op het Friese platteland in die tijd een hoog salaris. De arme kinderen, die om niet onderwezen werden, moesten nu de school en “'t secreet after de Kercke” schoonhouden, over de duivemat in de toren werd niet meer gerept. Toen in 1727 inderdaad een orgel in de kerk geplaatst werd,^d werd hij de eerste organist van de gemeente, een functie, die de opeenvolgende schoolmeesters en schoolhoofden tot 1887 hebben waargenomen (en daarna de onderwijzer K. van Tuinen nog jarenlang).

Toen in 1748 mede ten gevolge van de troebelen van dat jaar^e de administratie van de dorpszaken lelijk achterop geraakt was, besloten de landeigenaren en pachters van St. Annaparochie op 15 juli 1748 hun schoolmeester tevens tot *Gemeents-schrijver* aan te stellen, zoals ook in de andere parochies geschied was. Hij kreeg er 18 c.g. per jaar voor, alsmede een stuiversgeld van de mandaten, die hij moest schrijven (2-4 st. van ieder mandaat). Op 13 mei 1760 werd mr. Steenwijk op voordracht van grietman jhr. W. van Haren door de stemgerechtigde eigenaren tot *Ontvanger der Gemeentsomslagen* gekozen en door de grietman tot dorpsrechter, waardoor hij van zijn schooldienst afstand moest doen. Hij heeft deze functies, naast die van gezworen klerk bij het nedergericht van het Bildt, bekleed tot zijn overlijden in 1766.

a Zie zijn “beroepsbrief”(aanstelling) in: H. Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 356-357.

b Graftschriften Het Bildt, G20.

c Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 230.

d Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 57.

e Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 115 en verder.

Tot zijn opvolger als schoolmeester-organist-koster werd gekozen mr. Jan Eits Feddema, wiens beroepsbrief dateerde van 30 okt. 1760 en die al spoedig met zijn vrouw Wemeltje Johs. Brens van Harlingen overkwam. (Zij zijn daar getrouwd in dec. 1760; zijn attestatie kwam op 18 jan. 1761 in, die van zijn vrouw pas op 26 april.) Het was van korte duur: op 3 mei 1762 reeds werd hij tot stads-schrijf- en rekenmeester te Harlingen benoemd en in juli vertrokken ze daarheen. Hij werd er ook organist in de Grote Kerk aldaar en is in 1794 overleden.

Toen werd op 21 juli 1762 Teake Hotzes Ferwerda tot schoolmeester en organist te St. Annaparochie gestemd. Hij was een zoon van mr. Hotze Klazes Ferwerda te Oosthem (later te Irnsum) en diens vrouw Bauckjen Taeckes, en was op 11 mei 1732 te Oosthem gedoopt. In 1752 werd hij schoolmeester te Huizum, waar hij in jan. 1753 trouwde met Wijtske Lieuwes van Leeuwarden. Een vijftal kinderen werd hun geboren, maar nog voor het vertrek naar St. Annaparochie stierf Wijtske en een der kinderen. Met Baukje, Taikje, Hotze en Grietje kwam mr. Ferwerda in 1762 te St. Annaparochie. Ook hij werd weer *Gemeents-schrijver*; toen dan ook in 1783 door volmachten een nieuw dorpsresolutieboek moest worden aangelegd, heeft hij de eerste bladzijde daarin kunstig betekend met zijn "penneconst", waarin vele van die oude schoolmeesters het ver gebracht hadden. In de kerkenraadsvergadering van 3 mei 1782 deelde ds. Tenckink een onlangs genomen besluit van de Classis van Leeuwarden mee:

"om de Schoolvisitatiën naar oude kerkelijke wetten met nieuwe ijver te behartigen, 't geen aller goedkeuring wegdroeg, waarom ook besloten wierd, 't heil der Jeugd bij voortgang t' onzent, onder opzien tot den Heere, met lust te beoogen."

Zie hier het schooltoezicht op het platteland in die dagen! Het strekte zich vooral uit over de levenswandel van de meester, meer dan over het onderwijs. Omstreeks oktober 1788 is mr. Teake overleden.

In zijn plaats verkozen de stemgerechtigde Oud-Bildt-eigenaren onder St. Annaparochie toen mr. Willem Reins Spoelhof van Berlikum, waar zijn vader Rein Willems Spoelhof "hofker" en koopman was. (In 1782 was hij tevens ouderling en in 1795-1796 ook kerkvoogd; hij is in 1807 overleden.) In jan. 1789 trad Willem in functie te St. Annaparochie en trouwde er op 17 okt. 1790 met Wijtske Kornelis; uit dit huwelijk werden hier vijf kinderen geboren. Al was toen de Patriottenbeweging onderdrukt, mr. Willem voelde de polsslag van de komende tijd en zo vinden we hem bij de omkeer van zaken in 1795, in het begin van maart reeds in de "Provisionele Municipaliteit" van het Bildt, het nieuwe gemeentebestuur, dat ook de Fransen op het Bildt inhaalde. In het definitieve bestuur van 1796 had hij evenwel geen zitting meer: dat was toen de schoolmeesters verboden. Blijkbaar bleef de politiek meesters belangstelling te zeer trekken, althans op 14 jan. 1798 werd in een kerkenraadszitting een klacht van enige ingezetenen tegen hem behandeld, wegens het niet behoorlijk waarnemen van de schooldienst. Ook de drank schijnt hier weer een rol gespeeld te hebben. De kerkenraad vermaande hem daarom om zijn ambt overeenkomstig zijn beroepsbrief nauwkeurig waar te nemen "hetwelk van hem met belofte van zich behoorlijk van zijnen plicht te zullen kwijten en zich steeds aan de raad der Eerw. Kerkenraad te zullen onderwerpen, beantwoord wierde." Verder werd nog besloten de schoolvisitatie ijveriger en geregelder te verrichten. In 1802 werd hij door de kerkenraad onder censuur gesteld en spoedig door volmachten en kerkvoogden geschorst, "hoewel noode wegens zijn gezin." Hij vertrok naar Berlikum, beterde zijn leven en werd van 1812 tot 1839 de eerste schoolmeester aan de Nieuwebildtdijk.

In febr. 1802 werd "door vrijwillige afstand van W.R. Spoelhof te St. Annaparochie een Organist en Schoolmeester gevraagd op een jaarlijks tractement van 200 gl. met een vrije woning en verdere emolumenten. Zamenkomst van sollicitanten op Dingsdag 23 Febr. 1802 in de Kerk te St. Annaparochie."^a Daar moesten ze proeven van bekwaamheid afleggen, vooral in het kerkgezag, voorlezen en orgelspel. De school en het kerkorgel werden in 1802 bediend door Hendrik Saakes (de

^a *Leeuwarder Courant*.

Walle), die echter eind van dat jaar naar Ferwerd vertrok, waar hij gezworen klerk (later notaris) werd. In jan. 1803 werd mr. Pieter Ebbings Kiestra van IJlst “beroepen”. De school stond -voor zover bekend- steeds aan het Zandpad bij de kerk (thans de kleuterschool), al wekt de naam “Schoolsteig”, die we in de Proclamatieboeken af en toe ontmoeten, de suggestie, dat de school oorspronkelijk in een “steig” van het Oosteind gestaan zou hebben. Maar een nader bewijs hiervoor heb ik nooit kunnen vinden. Op 14 aug. 1791 hebben de kerkvoogden Jan Dirks Kuik en Jan Doekes aanbesteed: het maken van een nieuwe kap op de school met een dakvenster boven de stoep [=luifel] in het midden. Willem de Jong en Klaas Teunis, timmerlieden te St. Annaparochie, namen het aan voor f 142.

St. Jacobiparochie

Te St. Jacobiparochie was in 1704 met attestatie van “Niekerck” ingekomen mr. Epke Geerts, schoolmeester, met Aukje Dirks zijn huisvrouw. Evenals zijn voorganger mr. Stonebrinck^a kreeg ook hij het met de kerkenraad aan de stok. Op 6 nov. 1712 werd hij ernstig vermaand wegens gepleegde dronkenschap en vechterij. Het heeft blijkbaar geholpen: zijn naam komt in de tuchtzaken van de kerkenraad niet weer voor, ofschoon hij hier tot zijn dood, omstreeks 1746, schoolmeester is geweest. Zijn zoons heeft hij alle in het vak opgeleid: Nicolaas Epkes werd schoolmeester te Wirdum, Dirk Epkes te Marssum, Pieter Epkes te Stiens. Ze noemden zich later Epkema. In 1746 werd de school waargenomen door een mr. Lucas.

In 1747 werd door de Oud-Bildt-land eigenaren van St. Jacobiparochie mr. Cornelis Steensma tot schoolmeester en organist gestemd. Hij kreeg op 7 dec. 1747 van ds. Titus Staak en van “de Twaleff” opdracht

“om den Kerckenraedt ten tijde haerer bijeenkomsten te dienste te staan en derzelve ordres te exploiteren, geen (huwelijks- of verkoops)-proclamatien aen te schrijven sonder alvorens bij mij Predicant te zijn geëxamineerd, de proclamatien der personen en alle andere ceduls mij op den predikstoel telkens te leveren, van de getrouwde personen en gedoopte kinders nette aantekening te houden in de. daarvoor bestemde boeken, UEd. van de Gemeente of derzelve Voogden sullende worden besorgt.”

Op 1 april 1753 trouwde hij hier met Maartje Feikes, die ca. 1771 overleden is. Hij hertrouwde met Grietje Jans Blomsma; er was een talrijk kroost. Ook hij is weer vereeuwigd in de *acta* van de kerkenraad: reeds in 1750 luidt het: “Onsen Schoolmeester Corn. Steensma aangesegt sig van het eerstkomende Avondmaal te onthouden”, wegens aanhoudend drankmisbruik en ongebondenheden. In 1752 werd hij door het gerecht van het Bildt beboet wegens dronkenschap en vechterij, in 1753 had hij met andere “jonge veinten verscheidene insolentien en dertelheden bedreven, waarop zij van 't Ed. Gerechte in swaare boeten sijn geslagen, doch hetwelk op grote klagte van hun armoede en betuiging van berouw en beterschap merkelyk verligt is.”^b De kerkenraad strafte nog met vermaning (“sonder dat hi iets van belang daartegen heeft ingebragt en verklaart sig haare censure te onderwerpen en met der daad sijn berouw te willen betonen”) en ontzegging van het Avondmaal. In tien jaar verneemt men nu niets verkeerd van hem (alleen het verkeerde werd aangetekend!), maar in 1763 ging het weer mis: op vermaning van de kerkenraad, heeft hij deze “ootmoedig en met veel beweginge des gemoeds bedankt en beterschap beloofd.” Eindelijk in 1775 werden de klachten “omtrent het ten uitersten ergerlyk gedrag van onsen Schoolmeester Corn. Steensma” zo groot, dat hem de “Tafel des Heeren” voorgoed ontzegd werd, totdat hij “doorslaande blijken van beter gedrag” gegeven zou hebben. Hij heeft toen als schoolmeester c.a. moeten bedanken en kwam hier verder voor als “coopman” (in 1781 nog). Hij was

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 359.

^b Recesboek van het Bildt A15 op 8 okt. 1753. *Acta* van de kerkenraad 31 okt. 1753.

een zoon van ds. Gerardus Steensma te Oudega (Sm.) en een broer van ds. Petrus Steensma te Gerkesklooster.

Tot zijn opvolger werd gekozen mr. Albert Sikkes Hempenius, wiens attestatie van Deersum op 8 nov. 1775 inkwam met die van zijn vrouw Teatske Jentjes; ze hadden toen twee kinderen. Hij was een zoon van mr. Sikke Alberts Hempenius te Engelum. Reeds in 1779 vertrok hij naar Franeker, waar hij ook schoolmeester werd en organist in de Academiekerk.^a In het Fries Museum te Leeuwarden wordt nog de plak van deze Bildtse schoolmeester bewaard. In zijn tijd besloten de Oud-Bildt-eigenaren onder St. Jacobiparochie op 15 april 1777 “na voorgaande huiscondinge vergadert in onse Parochiekerck”, met 18½ tegen 6 stemmen, in plaats van de oude, een nieuwe school te bouwen, “tot uitvoeringe van welke bouwinge wij bij deezen lastigen Arjen Christiaans en Claas Clasen Postma, Volmachten, benevens Dirk Cornelis Kuiken en Beert Walings Kuiken, Kerk- en Armevoogden.” In de herfst zou de bouw worden aanbesteed om in de volgende voorzomer te worden uitgevoerd, “zullende de materialen door de besteeders worden geleverd en de materialen van 't oude huis, die goed zijn, aan 't nieuwe geëmployeerd moeten worden.”^b In een vergadering van “De Twaleff” op 9 maart 1778 werd het bestek vastgesteld en op 3 april is door Claas Beerts Kuiken, zoon van genoemd kerkvoogd, de eerste steen aan de nieuwe school gelegd, bij welke gelegenheid ds. S. van Andringa “des avonds voor en na den Eten [aan de vergaderingen was een gemeenschappelijke maaltijd verbonden] een gebed en danksegging seer gepast na tijdsgelegenheit ten aanhooren van eene menigte heeft uitgesproken.”^c De school is dus gebouwd in 1778 op de plaats van de oude, aan het kerkhof (Klein Noordeind). Het gebouw, hoewel later verbouwd, bestaat nog (kleuterschool).

Na mr. Hempenius werd op 20 aug. 1779 met eenparige stemmen tot schoolmeester en organist en koster verkozen de eerbare Poulus Jans Wolferts van Noordwolde. Hij is op 16 sept. “tot ons overgekomen en heeft daarop zijn eerste Kerkedienst als onse Schooldiender verrigt uit Jesaia op het ellefde capittel.” Dat was het voornaamste, de schooldienst volgde dan wel als vanzelf. Op 3 maart 1782 trouwde hij hier met Geertruid Heinsius van Harlingen. Niet lang mocht hij zijn dienst hier vervullen. Reeds op 24 april 1783 is hij in de ouderdom van 30 jaren 7 maanden en 15 dagen “in den Heere verstorven, nadat dezelve de Schoolmeestersbediening volgens zijn beroep heeft waargenomen den tijd van omtrent 3½ jaar.” Zijn weduwe trok naar Harlingen, waar zij later hertrouwde met de chirurgijn Jan Adam Keizer.

Ook de volgende schoolmeester kwam uit Noordwolde. Het was Everhardus van Loon, die hier omstreeks aug. 1783 overkwam, nadat hij op 10 aug. te Noordwolde nog getrouwd was met Femmigjen Laurens Bovenkamp. Met hem deed het geslacht Van Loon, afkomstig van Oldemarkt - waar Everhardus op 1 febr. 1762 geboren was - zijn intree in het Bildt, een geslacht, dat er vele vertegenwoordigers gehad heeft. Everhardus bleef geen schoolmeester, doch werd na de ommekeer van zaken in 1795, op 3 maart 1796 benoemd tot secretaris van de grietenij het Bildt. We ontmoeten hem dus nog wel weer.

Nadat de school enige tijd door “Jan Lukkes” (= Jan Lucas, later Van der Woude) waargenomen was (hij vertrok in de herfst 1796 naar Noord-Drachten), werd op 17 okt. 1796 tot schoolmeester c.a. gestemd Albertus Henricus Steensma, hier op 5 aug. 1776 geboren als zoon van mr. Cornelis Steensma en Grietje Blomsma. Hij was reeds schoolmeester geweest te Marssum en Kollum, vanwaar hij naar St. Jacobiparochie kwam met zijn vrouw Akke Jacobs. Op 4 mei 1798 werd hij aangenomen tot lidmaat van de Hervormde Kerk. Hij heeft hier tot 1803 de schooldienst verricht.

^a Zie verder over hem: H. Sannes, ‘De Schoolmeesters van Franeker in de loop der tijden’, in: *It Beaken* XII (1950), p. 114.

^b Losse stukken Oude Bildt-Archief no. 120, Rijksarchief Leeuwarden.

^c Dorpsresolutieboek van St. Jacobiparochie op die datum.

Vrouwenparochie

Te Vrouwenparochie stond reeds sedert 1681 mr. Johannes Jans Swart.^a Op 25 mei 1719 gingen volmachten en voogden met hem een akkoord aan, waarbij hij tegen 18 c.g. per jaar tot hun *Gemeents-schrijver* werd aangesteld, evenals mr. J. Steenwijk dat in 1748 te St. Annaparochie zou worden. Mr. Joh. Swart heeft in 1722 afstand van zijn schooldienst gedaan, waartoe de stemgerechtigde eigenaren en pachters van Oud-Bildtland toen verkozen zijn zoon mr. Tjalling Joh. Swart, hier op 6 dec. 1703 geboren. In aug. 1722 aanvaardde hij zijn functie. Een oudere zoon Jan Johs. Swart werd schoolmeester te Wijnaldum. Op 23 sept. 1725 trouwde mr. Tjalling met Sjoukje Dirks te Vrouwenparochie. Zij was “dienstmaagd” bij ds. Franciscus Staak. Deze schijnt niet vóór dit huwelijk geweest te zijn, althans vader Johannes Swart, oud-schoolmeester, laat zich in zijn “grote toornigheid en quade drift” verleiden tot het rondstrooien van minder nette praatjes omtrent dominee, die hij tenslotte bij een verklaring van 3 sept. 1725, ingeschreven in het “ordinaris Kerkeradsboek” van Vrouwenparochie moet herroepen als volgt:

“En nadien ik door voorgem. mijn quaadspreken niet alleen Gods naam ontheiligt, maar ook: welgem. Predicant ten hoogsten beledigt heb, soo erken ik mij schuldig desweegen van de E. Kerkeraad ernstig bestraft ende gecensureert te worden; ook bid ik en versoek welgem. Predicant dat Zijn Eerw. om Gods wille mij die misdaad wil vergeeven en beloove en neeme gewillig aan, dat ik voortaan niet alleen lovlijk sal spreken van welgem. Predicant en Zijn Eerw. goede naam en H. Dienst met al mijn vermoogen sal voorstaan, maar ook dat ik tot boete van mijn quaadspreken sal betaalen 10 c.gl. ten proffijte van de Diaconie-armen van Vrouwenparochie, met welke boete ik versoek dat welgem. Predicant uit gratie tevreeden sij en mij mijn misdaad quijt schelde, etc.”

De oude meester leefde toen dus nog; op 28 april 1720 had hij zijn vrouw Kincke Clasen verloren, naast twee getrouwde kinderen, achtereenvolgens op 18 jan. en 6 juli, 32 en 35 jaar oud. Ook mr. Tjalling is niet oud geworden: in het voorjaar van 1749 is hij hier overleden, 45 jaar oud. In een steentje in een van de huisjes, west aan het kerkhof, staat gebeiteld: “1739 Lieuwe Yedes en Jan Foppes, Kerckvoogden van Froubuert”. Dit zou wel eens de oude school met kosterwoning geweest kunnen zijn, die dan in 1739 vernieuwd is.^b

Op 13 juni 1749 werd tot zijn opvolger gekozen mr. Ate Kooystra. Uit zijn bewaard gebleven beroepsbrief zien we

“dat hij de Jeugd, die bij hem ter schoole besteld word, vlijtiglijk en met goede ordre sal institueeren en onderwijzen, soo in leesen, schrijven, cijffren, Psalmsingen als andere godzalige en geestelijke oefeningen, gebeden en vraagen doen leeren en opseggen, sampt de Kerkedienst behoorlijk en getrouwelijk waar te neemen gelijk ook bij gebrek op de Oude-Bildtzijl. Ook de kerk en schoole bequaam reinigen en schoonhouden, met dien verstande egter tot betrekking van de kerk, dat hij schoolmeester deselve niet hooger als tot aan de balken sal verpligt zijn te raagen en soo dikwils deselve booven de balken nodig geraagd of de muuren gewit en dus de kerk geheellijk schoongemaakt moet worden, sal sulx ten laste der Gemeente komen. Dat hij de klok sal luiden alle dagen van Leewaarder laatste merkt tot St. Petri [22 febr.] 's morgens 4 en 8, 's middags 2 en 's avonds 8 uur, van Petri tot Allerheiligen 's morgen 8, 's middags 2 en 's avonds 6 uur, alsmede bij de herfst in de ploegtijd 's morgens 3 uur en eindelijk alle Predikdagen, gelijk ook des avonds daarvoor, gelijk vereist wordt. Hij zal het uurwerk schoonhouden, oppassen en de klok smeren. Hij sal gedoogen dat des winters bij koude en korte dagen diegenen, die van buiten het dorp tot het gehoor van Godes H. Woord opkoomen, op sodaane Heilige- en Sondaagen als gepredikt word, in de schoole moogen

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 360.

^b Zie Graftschriften van het Bildt, Me. 8.

gaan om haar te warmen; hij moet daartoe dan een vuur aanleggen van de halve schuite turf die de gemeente hem jaarlijks bezorgt. Hij zal den Predicant en de Regenten deeser Parochie alle behoorlijke eere en respect bewijzen en hem voorts in alles gedraegen als een eerlijk, vroom en Godvreesend Schooldienaar toestaat en betaamt en ingevalle hij sig onbehoorlijk quaame aan te stellen en sig in dronkenschap, luijheid of andere diergelijke ergerlijkheden quaame te verlopen, sal 't de Gemeente vrij staan hem het voorsz. Schoolmeestersamt weeder te beneemen, des dat hij ook, indien hem niet langer aan de Schoole genoegde, sijn keur sal hebben om de plaats te verlaaten, des een vierendeel jaars te vooren de Gemeente daarvan waarschowende. Het tractement sal bedragen 150 c.gl. met nog 10 c.gl. tot inkoop van behoefkens voor 't schoonmaken van kerk en school, olie tot de klok en uurwerk, etc.; ieder vierendeel jaars zal hem 40 gl. worden uitbetaald door onsen Gemeents-ontvanger. Daarenboven zal hij van ieder kind genieten elk vierendeel jaars 6 st., maar door ons gealimenteerden moet hij om niet leeren en sig tot derselver onderwijs soo wel als tot de andere bevljigten. Nog sal hij hebben vrije woninge en gebruik van de tuin als voren. Hij moet ook gedoogen, dat de Predikant soo dikwijls sulx goedvindt, de schoole gebruikt om daarin te catechiseeren."

Volgen tal van handtekeningen van stemgerechtigde landeigenaren en pachters en van J. Bonnema, gezworen klerk, als getuige.^a

Mr. Ate Meinderts Kooystra, die in 1747-1748 winterschool gehouden had te Opeinde (Sm.), trad omstreeks 1 aug. 1749 te Vrouwenparochie in functie. Op 14 febr. 1753 ging hij met de volmachten een akkoord aan omtrent de jaarlijkse huur van de tuin ten noorden van de school, mede aan en ten oosten van Aarjen Leenderts Reed gelegen, hebbende het Gemeents Langhuis ten oosten en de Gemeentshuizen ten noorden, met de gerechtigheid van de schoolkinderen en de buitenbuurtsters, die "Sondaags in de school komen, te ordonneeren om agterom in de school te gaan." De huur of grondpacht zal 2 c.g. 5 st. per jaar bedragen. Maar op 2 mei 1769 werd "onse Schoolmr. A. Kooystra voor altijd ontheven van deze grondpacht voor de tuin." Intussen was hij op 17 maart 1765 getrouwd met Baukje Dirks van Vrouwenparochie. Zij werd pas op 18 mei 1773 lidmaat van de Hervormde gemeente. Mr. Ate Kooystra verwierf zich het volle vertrouwen van zijn dorpsgenoten: in 1779 werd hij door de stemgerechtigden aangewezen om de driejaarlijkse floerenrekening van grietman Du Tour mede op te nemen en daaromtrent aan de stemgerechtigden verslag te doen. In 1781 werd hij gekozen tot kerk- en armenvoogd van Vrouwenparochie, alsmede tot lid van "het Twaalfstal". Hij was ook landeigenaar. In 1782 werd hij door grietman Van Aylva tot bijzitter of mederechter van het Bildt gekozen uit het door de stemgerechtigden opgemaakte drietal, in plaats van de overleden bijzitter Jan Foppes (Siderius). Toen viel het aanhouden van de schooldienst hem toch wel wat zwaar en in 1784 heeft hij afstand van zijn post gedaan om zich verder geheel aan het medebesturen van de grietenij te wijden. Op 19 april 1787 werd hij ook nog gestemd tot Gemeents-ontvanger van Vrouwenparochie. We ontmoeten hem nog wel eens.

Tot zijn opvolger als schoolmeester (een orgel was de kerk van Vrouwenparochie niet rijk) werd op 8 okt. 1784 gestemd de eerbare Sjoerd van Loon, een broer van de St. Jabuurtster meester Everhardus, zoons van Jan van Loon en Rikje Jans Glastra, echtelieden te Oldemarkt, waar Sjoerd op 16 okt. 1763 geboren was. Ook zijn beroepsbrief is bewaard gebleven.^b Hij stemde in hoofdzaak overeen met die van mr. Kooystra. Toegevoegd is de bepaling, dat meester ook de jeugd "tenminste 's daags eenmaal in de Zangkunst onderwijzen" moet. Het schoolgeld bleef voor hen die lezen, schrijven en psalmzingen, bepaald op 6 st. per kwartaal, "dog die dubbeld opseggen 12 st. en de Rekenaars 24 st. Nog zal hij verplicht zijn het gantsche jaar door te schoolhouden, behalven op

a Het stuk is geheel gepubliceerd in *Leeuwarder Courant* 17 juli 1915, zondagsblad.

b Gepubliceerd in *Leeuwarder Courant* 25 dec. 1908.

Hoogtijden en de Parochie-kermis, wanneer hij 8 dagen vacantie zal mogen houden. De Regel van Schoolhouden zal zijn: het zomerhalfjaar van 8-10, van 12-2 en van 3-5 uur, dog het winterhalfjaar van 8-10 en van 12-3 uur.” Volgen weer vele handtekeningen van stemgerechtigde landeigenaren en van de dorpsrechter Johannes Doens als getuige. In een N.B. werd nog gezegd, dat de dienst op 1 nov. 1784 zou ingaan.

Mr. Sjoerd was met zijn broer Everhardus naar het Bildt gekomen. Op 20 mei 1787 trad hij te Vrouwenparochie in het huwelijk met Vrouwkje Sijbrens Knaap van Sneek. Het schrijverschap van de gemeente, dat Ate Kooystra eerst aan zich gehouden had, werd op de rekendag van 1789 aan mr. Sjoerd opgedragen voor 20 c.g. per jaar. Met ingang van 1 mei 1798 werd zijn traktement verhoogd tot 200 c.g., zodat het toen met dat in de andere parochies gelijk stond. Hij maakte hier de hele Franse tijd en de daarmee gepaard gaande onderwijsverbetering na de schoolwetten uit het begin van de 19^e eeuw mee, want hij bediende de school tot zijn overlijden in 1826.

Oudebildtzijl^a

Te Oudebildtzijl was wegens het gemis van een vast schooltraktement, de wisseling groot. In 1707 stierf mr. Hendrick Regnerus, waarop de schoolvoogden, die hier het beheer over de scholen hadden, tot schoolmeester aanstelden mr. Jan Beernts, wever “op de Zijl”. Hij trouwde op 25 nov. 1708 in de kerk te Vrouwenparochie met Fike Pijtters (later Andringa), ook van Oudebildtzijl afkomstig. Ze kochten in maart 1717 van Claas Everts te Oudebildtzijl het huis ten oosten van het Mennonitische Leerhuis, waarop we reeds wezen.^b Op de grond rustte een grondpacht van 6 st. per jaar voor de provincie. Ook hij was door de grietman weer begunstigd met het collect van het gemaal (in 1718 bijv.) om zijn schrale inkomsten iets te verbeteren. Hij heeft de school bediend tot nov. 1724, toen hij herbergier te Ternaard werd.

In nov. 1724 kreeg Oudebildtzijl zijn nieuwe meester in de persoon van mr. Dankert Jans (Scheverhuis). Met hem werd door de kerk- en armenvoogden van Vrouwenparochie (Jacob Johannes en Foppe Everts) op 22 nov. 1724 het akkoord gesloten, dat we eerder al noemden.^c Hij ontving dus 32 c.g. per jaar voor zijn kerkdienst te Oudebildtzijl en voor het leren van de arme kinderen, terwijl hij het verder van de schoolpenningen van zijn leerlingen moest hebben. Het collect van het gemaal was hem ook weer opgedragen, geen overbodige weelde! Hij kwam hier tot ca. 1730 voor. Blijkbaar was hij ongetrouwd, want in het doopboek vinden we geen kinderen van hem. In 1731 was hier de schoolmeester Anne Harrijs (later Wijnsma), die op 11 nov. van dat jaar te Vrouwenparochie trouwde met Grietje Pieters van Nieuwebildtzijl. Hij was hier schoenmaker. Omstreeks 1746 kwam hij te overlijden; in 1749 kwam Anne Harrijs' weduwe nog voor. Zijn opvolger is geweest mr. Taeke Annes, die we hier als schoolmeester genoemd vinden in 1747 en in febr. 1749, evenals mr. Pijtter Jans in juni 1752 en op 5 mei 1756.^d

Langer dan de genoemden was mr. Augustinus B. Stellingwerf schoolmeester “op de Zijl”; hij was hier reeds in 1760 en bediende de school tot zijn overlijden in 1795. Hij was te Oudkerk gedoopt op 3 aug. 1732 als zoon van Benjamin Stellingwerf, schoolmeester aldaar. Hij is hij daar ook getrouwd op 19 nov. 1759 met Trijntje Jans en toen waarschijnlijk te Oudebildtzijl aangesteld, waar op 6 sept. 1760 hun zoon Benjamm geboren werd. Trijntje Jans overleed op 9 nov. 1771, nadat ze op 9 mei van dat jaar nog gedoopt was. Mr. Augustinus hertrouwde op 28 nov. 1773 met Reintje Pijtters van Vrouwenparochie. In de jaren 1786-1788 was hij diaken te Vrouwenparochie. In 1792 (of enige jaren eerder?) richtte hij met enige andere Zijlsters het thans nog aldaar bestaande leesgezelschap “Ledige uren nuttig besteed” op. Ik vermoed, dat dit leesgezelschap reeds in de Patriottentijd (ca. 1787)

^a Sluit aan bij Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 360.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 313.

^c Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 362.

^d Resp. Kerkvoogdij-rekeningen St. Annaparochie en Hypotheekboeken N14; registr. 3-1-1760.

opgericht is (al is dan ook het oudste bewijs van zijn bestaan van 1792), toen op meer plaatsen dergelijke gezelschappen verrezen, waar de patriottische couranten en pamfletten samen gelezen werden en de politiek van de dag besproken werd. De andere oprichters of eerste medeleden van dit leesgezelschap waren: Arjen Cornelis Bakker, rustend zeekapitein; Jacob Fransen, Sijbren Sipkes, Cornelis Theunsen en Gosse Gerbens, landbouwers, allen te Oudebildtzijl.^a Mr. Augustinus Stellingwerf is in 1795 overleden; zijn weduwe Reinouw Pijtters hertrouwde op 11 sept. 1796 met Douwe Feddriks.

Tot schoolmeester “op de Zijl” werd toen “beroepen” mr. Binne Jans Bloemsma, die hier ca. mei 1796 met zijn vrouw Klaasje Marks van Boven-Knijpe arriveerde, waar hij ook schoolmeester was geweest. Ook hij was weer ontvanger van het gemaal (in 1798 bijv.). Na de dood van Klaasje is hij op 16 juni 1812 te Vrouwenparochie hertrouwd met Jantje Luitjens de Oude, van Wierum afkomstig, doch in dienstbetrekking te Vrouwenparochie.

In het algemeen zien we uit het bovenstaande duidelijk, hoe droevig het nog met het onderwijs en met de positie van de schoolmeester gesteld was.^b Ook op het Bildt was hij naast school-, ook kerkdienaar, al was hier zijn afhankelijkheid van de kerk niet zo groot als elders op het platteland, waar de kerk de schoolmeesters betaalde. De tijdgenoot-historieschrijver Foeke Sjoerds, zelf schoolmeester te Oosternijkerk, hangt een droevig beeld op van het 18e eeuwse onderwijs,^c van de onkunde der schoolmeesters en hun geringe beschaving. Om hun karige traktementen (vaak 40, 50, 60, 70 en zelden meer dan 100 c.g., zegt Foeke Sjoerds; we zien het Bildt met zijn 200 c.g. hier dus een gunstige uitzondering maken) wat te vermeerderen, doen ze er van alles en nog wat bij, waardoor ze zich de weg tot verdere ontwikkeling afsluiten, maar waardoor ze ook te weinig gezag hebben in het bestraffen der leerlingen. De ouders gevoelen weinig neiging hun kinderen tot een ambt dat zo weinig in aanzien is “op te trekken” en hebben zelf “ook al weinig geneigdheid voor de wetenschappen”; ze oordelen hun kinderen al gauw knap genoeg en nemen ze vroegtijdig van school, niet alleen de armen, doch ook de boeren. Het aantal analfabeten is nog groot.^d In de steden is dit alles maar weinig beter, zei Foeke Sjoerds. Hij schreef dit omstreeks 1768.

Maar ook op het gebied van het onderwijs was de verbetering onderweg. In 1784 was de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* opgericht door de doopsgezinde predikant Jan Nieuwenhuyzen te Monnikendam. Deze Maatschappij heeft zich door het uitschrijven van prijsvragen en door het uitgeven van betere schoolboekjes en van voorlichtende geschriften voor de verbetering van het onderwijs veel verdienste verworven en velen voor de noodzakelijkheid daarvan de ogen geopend. Zij wilde het onderwijs onttrekken aan de invloed van de heersende kerk, verhoging van de volksbeschaving en de zedelijkheid door het bijbrengen van meer kennis en ontwikkeling. Ook in dit opzicht zou de nieuwe eeuw inderdaad een nieuwe tijd blijken te zijn.

^a Feestrede door de voorzitter S.K. Sipma bij het eeuwfeest in 1892 gehouden; Provinciale Bibliotheek Leeuwarden.

^b Zie ook: Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 362; wat daar gezegd wordt, gaat ook nog volledig voor de 18^e eeuw op.

^c Foeke Sjoerds, *Algemene beschrijvinge van oud en nieuw Friesland* [...], 2 dln. (Leeuwarden, 1765-1768), dl. 2, p. 526 e.v.

^d Zie over de oude schooltoestanden ook mijn bijdrage, ‘Het lagere volksschoolwezen in Friesland in de eeuw van Gysbert Jacobs’, in: *Earebondel ta de tachtichste jierdei fan dr. G.A. Wumkes*, (Boalsert 1950), pp. 150-172.

Het schoolwezen^a

Meermalen wezen we op de treurige onderwijs toestanden in de 18^e eeuw: geen opleiding of akte voor onderwijzers, scholen die niet veel meer waren dan hokken (stenen of lemen vloer, kleine ruitjes, geen lucht, geen licht), geen methode, geen schoolborden, bijna geen leermiddelen (het *Haneboek* en het *Evangelie*), lage beloning, afhankelijkheid van de kerk (die hen betaalde) en van de predikant. Maar de nieuwe denkbeelden, die zich in het laatst van de 18^e eeuw aandienden, brachten ook hierin langzaam verbetering. Vooral de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (opgericht in 1784) ging de verbetering van het onderwijs ter harte. Zij gaf geregeld haar denkbeelden hierover in het licht, gaf handleidingen uit voor de schoolmeesters en schoolboekjes voor de leerlingen. De nieuwe besturen na 1795 bleken ook met de geest van verbetering van het onderwijs bezielde en reeds in de *Grondwet van 1798* stond, dat verlichting en beschaving zoveel mogelijk bevorderd dienden te worden (art. 60 der algemene beginselen). Eén der acht aan te stellen agenten (minister) zou belast worden met de zorg voor de *Nationale Opvoeding* (art. 92). Dit werd op 21 dec. 1798 de burger Theodoor van Kooten, in 1799 vervangen door J.H. van der Palm (tot 1801). Hun uitvoerige instructie werd de grondslag van de elkaar snel opvolgende Onderwijs wetten van 1801, 1803 en vooral die van 1806, die een halve eeuw gefungeerd hebben en zo goed bleken, dat de Franse autoriteiten in 1810 geen bezwaar hadden ze te aanvaarden en dat ook de Souvereine Vorst ze in 1814 beschouwde als bij voortduring de grondslag der Nederlandse schoolinrichting. We kunnen hier op de bepalingen van die wetten natuurlijk niet ingaan, maar moeten daartoe verwijzen naar een goede geschiedenis van het lager onderwijs.^b Volgens deze wetten werd het onderwijs Staatszaak, maar desondanks bleef de school ook na 1806 nog met vele (ook zilveren!) koorden aan de kerk verbonden, of op het Bildt aan de Oude Bildt-administratiën.

Wilde verbetering intreden, dan moest men beginnen bij het begin: de opleiding van de schoolmeesters. Toen de Commissie van Gedeputeerden uit het Provinciaal Bestuur in 1797 overging tot reorganisatie van de Academie te Franeker (5 aug. 1797) en het benoemen van enige nieuwe hoogleraren, werd tevens bepaald, dat “ter bevordering van een nog algemener nut dezer Academie”, aan 42 behoeftige jongelingen een studietoelage zou worden gegeven van f 100 per jaar en dat van deze 42 de helft zouden worden opgeleid tot “Onderwijzers der Jeugd in de Scholen dezes Gewests”. Deze “academische opleiding” tot onderwijzer heeft bestaan tot de opheffing der Academie in 1811 en vormde met een opleidingsschool te Groningen, van 't Nut uitgaande (ook van 1797) en waaruit de latere Rijksschool aldaar is ontstaan, de eerste gelegenheid tot onderwijzersopleiding in het noorden van ons land.

Het schooltoezicht

Reeds bij de 1^e Schoolwet (1801) werd het Rijksschooltoezicht ingesteld: in ieder departement drie of meer schoolopzieners.^c Bij de installatie van deze schoolopzieners sprak Van der Palm op 16 juli 1801 o.a.: “In het Onderwijs der Scholen zelve is niet maar hier en daar iets terecht te brengen, maar alles, het een melaatser dan het andere, te herstellen en te herscheppen.” Tot hun belangrijkste taak behoorde het opleiden en examineren der schoolmeesters. Voor het eerste doel stelden zij onderwijzersgezelschappen in, waar onder hun leiding de methodiek van alle schoolvakken en de algemene onderwijsleer en opvoeding werden beoefend, alsmede schoonschrijven en zang. Niemand

^a Eerder verschenen in: H. Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3A (1795-1955)* (Franeker, 1956), p. 128-151.

^b Zie bijv. I. van Hoorn, *De Nederlandsche schoolwetgeving voor het lager onderwijs, 1796-1907: wetten, instructie's, koninklijke besluiten, enz.* (Groningen, 1907); H. Douma, *De ontwikkeling van het lager onderwijs in Nederland: beknopte geschiedenis van ons schoolwezen* (Zutphen, 1922); e.a.

^c Zie mijn artikel ‘Anderhalve eeuw Rijksschooltoezicht in Friesland’, in: *It Beaken*, Vol. 14 (1952), p. 129-141.

kon meer tot “Onderwijzer der Jeugd” worden aangesteld, of hij moest door het departementaal schoolbestuur (d.i. de gezamenlijke schoolopzieners van het departement) daartoe bekwaam verklaard en hem een akte van toelating verstrekt zijn. De in functie zijnden kregen een algemene akte van toelating. Bij de Wet van 1806 werden de vier rangen ingesteld. De praktische opleiding geschiedde bij de meester in de school, de theoretische in de onderwijzersgezelschappen. Kwekelingen haalden eerst de 4^e, dan de 3^e en de 2^e rang; dan waren ze bevoegd om aan alle scholen, ook de grootste, te solliciteren. De 1^e rang werd daarom slechts zelden behaald. Over de Eerste Ring (Dokkum) van het Departement van de Eems (waartoe het Bildt behoorde) werd in 1801 schoolopziener Taco Schonegevel (de enige niet-predikant onder de eerste Friese schoolopzieners). Bij het herstel van de oude provincies (in okt. 1801), kwam het Bildt onder het district Leeuwarden (schoolopziener ds. B. van Weemen). Dit bleef zo, toen in 1804 Friesland in vijf schooldistricten verdeeld werd. (Het 2^e schooldistrict bevatte toen Leeuwarden, Leeuwarderadeel, het Bildt, Barradeel, Franekeradeel en Menaldumadeel, met in totaal 90 scholen.) In 1806 volgde een nieuwe verdeling in zeven schooldistricten, waarvan het 5^e van ds. Van Weemen Leeuwarden, Leeuwarderadeel, het Bildt en Menaldumadeel omvatte. Ds Van Weemen stierf op 27 sept. 1808 en werd op 4 juni 1809 vervangen door mr. Jan Daniël van der Plaats, notaris te Leeuwarden. Voor het Bildt kwam er eerst weer verandering, toen ingevolge een besluit van de Souvereine Vorst van 4 maart 1815 Friesland in 9 schooldistricten verdeeld werd, waarbij het Bildt met Dokkum, Oost- en West-Dongeradeel, Ferwerderadeel en de twee eilanden het 3^e schooldistrict van Friesland kwam te vormen, onder de doopsgezinde ds. Marten Martens te Holwerd als schoolopziener. In een circulaire van 15 nov. 1815 aan de onderwijzers in zijn district, zegt hij voornemens te zijn het reglement van orde der tot dusver bestaan hebbende onderwijzersgezelschappen in zijn ressort d.d. 14 febr. 1807 (toen dus ook het Bildtse onderwijzersgezelschap reeds bestond), begin 1816 te vervangen door een nieuw, waarbij alle onderwijzers in het 3^e district verenigd werden in een algemeen gezelschap met de zinspreuk “De zachte regendrup verslijt het harde marmer door den tijd”. Eenmaal per jaar was er een algemene vergadering van het gezelschap te Holwerd. De verdeling in schooldistricten werd bij besluit van de minister van Binnenlandse Zaken van 26 sept. 1827 nogal wat veranderd; het Bildt werd toegevoegd aan het 1^e district (met Leeuwarden en Leeuwarderadeel) onder de schoolopziener mr. J.D. van der Plaats, die ook reeds van 1809-1815 het toezicht over de Bildtse scholen gehad had. Hij stierf op 1 juni 1853 op 73-jarige leeftijd. Het zijn vooral de schoolopzieners geweest, die het verbeterd onderwijs hebben opgebouwd. Behalve door de opleiding van de onderwijzers hebben zij - door onafgebroken voorlichting van de grietenijbesturen; door het behandelen van een zee van ingekomen en uitgaande correspondentie met onderwijzers en grietenij- en kerkbesturen, waarin deze werden terechtgewezen, vermaand of aangemoedigd, soms ook - indien onwillig aan de verbetering mee te werken - bedreigd of beschuldigd; door gedurig letten op handel en wandel der onderwijzers; door hun onderricht in de onderwijzersgezelschappen; in het kort door alles aan te wenden wat ten dienste van de school en haar dienaren strekken kon - het onderwijs uit zijn diep verval opgeheven en reeds spoedig tot bloei gebracht. Een der bekendste schoolopzieners was de op 13 juli 1773 te St. Annaparochie geboren, ds. Hans Willem Cornelis Anne Visser.^a In 1795 werd hij predikant te Warns, in 1804 schoolopziener van het 4^e district (de Friese Zuidwesthoek), wat hij bleef, toen hij in 1810 predikant te Ijsbrechtum werd. Hij schreef in 1810 een door ‘t Nut bekroonde verhandeling over: “Het wijze en weldadige der schoolverordeningen van 1806”. Ook andere werken van zijn hand lichtten de onderwijzers voor over de leerwijze van Nieuwold (de bekende Wargaaster dominee-schoolopziener, overleden in 1812)^b en de denkbeelden van Pestalozzi, terwijl hij cursussen hield, waaraan de onderwijzers van zijn district

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 227; portret tegenover p. 209.

^b Zie het artikel van ds. J.J. Kalma, ‘Ds. Johannes Henricus Nieuwold, de Fryske Pestalozzi’, in: *Earebondel ta de tachtichste jierdei fan dr. G.A. Wumkes*, (Boalsert 1950), pp. 57-73.

bijna gedwongen werden deel te nemen. In uitvoerige circulaire richtte hij zich tot zijn “beste vrienden”, de onderwijzers van zijn district (en later als secretaris van de provinciale commissie van onderwijs 1815-1826 tot alle onderwijzers in Friesland), waarin hij alle vakken van onderwijs behandelde, alsmede meer algemene zaken, zoals de omgang van de onderwijzer met de kinderen, de regeling van de schooltijden en vakanties, het bidden op school, de leerboekjes, de indeling van de klassen, etc. en dat alles op een gemoedelijke, ja enigszins vaderlijke toon, als van vriend tot vriend. Op 20 sept. 1826 is hij te IJsbrechtum overleden aan de toen heersende ziekte, die honderden ten grave sleepte.

Reglement voor de Bildtse scholen

Stelden de schoolwetten de algemene regelen vast, veel bleef aan de provinciale besturen ter regeling overgelaten. Het departementaal bestuur van Friesland kwam op 20 okt. 1806 met een huishoudelijk schoolreglement voor het departement Friesland (ingevolge art. 20 der Wet); het was ontworpen door de zeven Friese schoolopzieners^a en goedgekeurd door de minister. Het was de uitwerking van de Schoolwet 1806 voor de Friese toestanden. Er werd o.a. in bepaald, dat schoolmeesters, na vergelijkend examen, zouden worden benoemd door drost en gemeentebestuur en een even groot aantal gecommiteerden uit hen, die de schoolmeester betaalden in overleg met de schoolopziener. In de meeste Friese dorpen betaalde de kerk de meesters en was het dus een commissie uit de floreenplichtigen, die meestemmen mocht. Op het Bildt was het een commissie uit de Oude Bildt-landeigenaren, die met het gemeentebestuur de onderwijzers benoemde. Elke benoeming moest worden goedgekeurd door de minister. Schoolmeesters mochten geen dorpsrechter meer zijn, nog wel gaarder in het eigen dorp en ook hun kerkelijke functies blijven waarnemen. Plaatselijke schoolcommissiën konden worden ingesteld. In art. 27 was bepaald, dat gemeenten een bijzonder schoolreglement konden opmaken. Ingevolge dit artikel werden op 18 dec. 1809 vastgesteld: “Algemeene Bepalingen voor het Lagere Schoolwezen op Het Bildt op voordragt van den Schoolopziener en onder approbatie van den Heere Landdrost in Vriesland, gearresteerd door Baljuw benevens Gem. bestuur van Het Bildt den 18den van Wintermaand 1809”.^b Het boekje bevat tevens een “Reglement van Schoolordre voor de Lagere Scholen in het District van Het Bildt” van dezelfde datum. Beide treden in werking op 1 april 1810; het zijn de eerste onderwijsverordeningen van de gemeente. Hierin werd reeds voorgeschreven, dat er een bijschool zou zijn onder St. Jacobiparochie in de Westhoek en een onder St. Annaparochie aan de Nieuwebildtdijk, benevens die te Oudebildtzijl als bijschool van Vrouwenparochie. Ook zou in elk dorp een vrouwenschool (bewaarschool) zijn. Het zou nog enige jaren duren, eer al deze wensen in vervulling gingen. De “Algemeene Bepalingen” - naar het ontwerp van schoolopziener H.W.C.A. Visser, en in meer gemeenten ingevoerd^c - beoogden het instellen van een schoolfonds door het gemeentebestuur, waarin door alle hoofden van gezinnen naar een bepaald tarief “schoolpenningen” zouden worden gestort, om daaruit aan de onderwijzers uitkeringen te doen naar het aantal kinderen, dat in een bepaald kwartaal werkelijk de school bezocht had. Van dit schone plan, dat de onderwijzers zou hebben ontheven van het innen van schoolpenningen van hun leerlingen als deel van hun traktement, is echter niets gekomen. Er werd school gehouden ‘s maandags, dinsdags, donderdags en vrijdags van 1 mei tot 1 sept. van 8-10, 12-2 en 3-5 uur; van 1

^a *Verzameling van placaten, decreeten, besluiten, bekendmakingen* [...]; 20 dln. (Franeker 1748-1810), Deel XVI, p. 260-274.

^b Gedrukt bij D. v.d. Sluis, Landsdrukker te Leeuwarden 1810; Gemeente-archief te St. Annaparochie no. 71 ^{ll}.

^c In de van regeringswege van 1800-1870 uitgegeven maandelijkse *Bijdragen betreffende de Staat. en de Verbetering van het Schoolwezen in het Bataafs Gemeenebest* (later: *Bijdragen betreffende de Staat van het Onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden*) vinden we de onderwijswetten, tal van Kon. Besluiten, benoeming van schoolopzieners en onderwijzers, de geslaagden voor de 4 rangen, verslagen, etc.

sept tot 1 mei evenzo, maar i.p.v. het 3^e “schoft”, avondschoon van 4-6 uur. ‘s Woensdags alleen de eerste 2 “schoften”; ‘s zaterdags geen school. Elke school bevatte drie klassen, elke klasse drie afdelingen. Om het kwartaal gingen kinderen van de ene afdeling naar de andere over, om het jaar naar een andere klasse; viermaal per jaar konden kinderen worden aangenomen. De plaatsen waren genummerd en werden bezet naar vlijt en vorderingen. Bij het begin en einde der lessen werd gebeden. Vakanties: de Kerstweek, de Pinksterweek en drie weken in de zomer. De meesters hielden zondagsschool voor 12-18 jarigen ter herhaling van het op school geleerde; de predikanten kregen uren voor godsdienstonderwijs toegewezen. Er was een jaarlijks schoolexamen ten overstaan van baljuw, gemeentebestuur en schoolopziener, met boeken tot aanmoediging. Aan de opvoeding tot braafheid, eerlijkheid, gerechtigheid, moest zorg besteed worden. Het stuk eindigde met een twaalftal schoolwetten (als: “Men moet oplettend zijn, wanneer anderen leren en onthouden wat men zelf leert of van den Meester hoort. Geen 2 kinderen mogen tegelijk naar buiten gaan. Niemand mag van de straffen zijner medeleerlingen spreken, enz.”) en een 30-tal berijmde leefregels (als: “Spreek nimmer kwaad en laster niet, 't Is plicht dat ge op u zelve ziet, enz.”). Op karton geplakt, hingen ze in elke school.

De schoolmeesters

St. Annaparochie

Te St. Annaparochie was tijdens het schoolmeesterschap van Willem Reins Spoelhof^a in 1799 de school belangrijk verbeterd: de vloer, 28 bij 18 voet, was vernieuwd van beste “klinkertmoppen” (stenen vloer dus!), het gestoelte van de meester was vooruitgezet en van een nieuwe houten vloer voorzien, drie nieuwe schuiframen aangebracht, hoog 6 voet en breed 4 voet, het onderraam 3 ruiten hoog, het bovenraam 2 en 4 ruiten in de breedte. Het werk, op 5 aug. 1799 aangenomen door Cornelis Benjamin Brouwer te St. Annaparochie voor 99 c.g. 10 st, moest binnen 4 weken klaar zijn.^b Na correspondentie met het departementaal bestuur, of hier bij het benoemen van schoolmeesters het voorlopig stemreglement, dat stemming door de hoofden van huisgezinnen voorschreef, moest gelden, of het aloude recht der Oude-Bildt-landeeigenaren, die de schoolmeester ook betaalden, of inmenging van het gemeentebestuur (art. 13 Schoolwet 1801), werd per slot van rekening in jan. 1803 door de Oude-Bildt-landeeigenaren van St. Annaparochie tot hun organist en schoolmeester gestemd: Pieter Ebbings Kiestra te IJlst. Hij werd op 2 febr. 1803 door het departementaal schoolbestuur geëxamineerd en voorwaardelijk geadmitteerd en heeft zich in april te St. Annaparochie gevestigd. Afkomstig uit een geslacht, dat al heel wat schoolmeesters had voortgebracht, was hij een goed onderwijzer.^c Schoolopziener ds. Van Weemen rapporteerde na zijn schoolbezoek in 1807:^d “Pieter K. is in het nodige vrij kundig en van een onbesproken zedelijk gedrag; ziet het nut der tegenwoordige schoolverordeningen in en voldoet aan dezelve hoe langer hoe beter. De leerlingen maken goede vorderingen in het nodige en worden veel beter dan voorheen over het gelezene ondervraagd. Het deed mij deugd te bespeuren, dat de Meester de kleinsten in de eerste beginselen onderwees door geschrevene letters op het bord. Ik hoop, dat hij het met kleine woordjes zal voortzetten. De boeken waren, gelijk het lokaal, goed. 's Winters komen er 100, nu waren er 80 leerlingen, die mij ook veel stiller dan weleer voorkwamen.”

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 318.

^b Losse stukken Oude-Bildt-archieff, no. 163; Rijksarchieff Leeuwarden.

^c H. Sannes, ‘De Kiestra’s, een eeuwenoude Friese schoolmeestersfamilie’, in: *Leeuwarder Courant* 23 nov. 1950, p. 5.

^d *Bijdragen*, jan. 1808.

Op 7 juni 1808 richtte meester Kiestra zich tot de volmachten van St. Annaparochie met een verzoek om vermeerdering van traktement.^a Boven zijn traktement (f 200 en enige emolumenten), was hij begunstigd geweest met het gaardersambt van gemaal en dranken, maar wegens het grote aantal leerlingen, wier belang hij had te behartigen, had hij voor dit ontvangerschap bedankt. Wel was hem in 1806 een verhoging van f 50 per jaar toegelegd (mits de ondermeester, die hij eventueel op hoger gezag zou moeten aanstellen, zelf betalende!), maar hij had aan zijn gaardersambt méér verloren, zodat hij met zijn gezin in bekrompen omstandigheden verkeerde. Dezelfde dag vergaderden de Oude-Bildt-landeigenaren, maar in de notulen lezen we niets over dit verzoek en later hoefde het niet meer, want in de *Leeuwarder Courant* van 22 okt. 1808 deed Marritje Jans van der Leeuw, met wie hij op 10 nov. 1799 te Ilst getrouwd was, te weten, dat op 19 okt. “mij en mijne 4 kleine kinderen, onder het Bestuur der Alwijze Voorzienigheid, mijn geliefde man Pieter E. Kiestra, door den Dood ontrukkt werd in den bloeyenden Ouderdom van bijkans 33 jaren.” Marritje volgde hem reeds op 6 sept. 1809 in de dood.

Over het benoemingsrecht bestond nu geen twijfel meer, sinds het huishoudelijk schoolreglement voor Friesland in 1806 was afgekomen (zie eerder). Baljuw en gemeentebestuur van het Bildt riepen dus tegen 29 nov. 1808 de Oude-Bildt-landeigenaren van St. Annaparochie op ter vergadering in de kerk, ten einde: 1° te besluiten op een voorstel tot vaststelling van het traktement van de te beroepen onderwijzer op f 400, evenals in de andere twee parochies; 2° om uit hun midden vier gecommiteerden te stemmen om met en benevens baljuw en gemeentebestuur in de vacature te voorzien.^b In de *Bijdragen* van dec. 1808 verscheen daarop een oproeping van sollicitanten op inderdaad een traktement van f 400, maar het was hem dan ook niet veroorloofd gaarder of dorpsrechter te zijn. De schoolgelden beliepen in dit grote dorp een aanzienlijk bedrag; er was een goede woning met tuin en op enige emolumenten kon gerekend worden (f 25 wegens het innen van de stoelgelden in de kerk, f 18 als *Gemeents-schrijver* en f 30 van het uitschrijven van de mandaten van betalingen door volmachten). Sollicitanten moesten zich voor 28 febr. 1809 aanmelden ter secretarie van het Bildt te St. Annaparochie.

De school werd provisioneel waargenomen (gratiejaar voor de weduwe Kiestra) door Willem Reins Spoelhof, die op 12 okt. 1808 de 4^e rang had gehaald. Na vergelijkend examen op 16 maart 1809 ten overstaan van de waarnemend schoolopziener ds. H.W.C.A. Visser (ds. Van Weemen was overleden), werd door baljuw en gemeentebestuur en de vier gecommiteerden uit de landeigenaren tot organist en schoolmeester benoemd: Jurjen Lambertus Hoedenburg te Buitenpost (bezat de 2^e rang),^c waar hij nog voor zijn vertrek naar St. Annaparochie op 4 juni 1809 trouwde met Grietje Atzes Nicolai aldaar. Hij was te Coevorden geboren en was bij zijn huwelijk 26 jaar oud.

Schoolopziener Visser heeft van deze gelegenheid gebruik gemaakt om met baljuw en gemeentebestuur van zijn geboorteplaats de verbetering van het onderwijs te bespreken, wat ten gevolge had, dat ook op het Bildt en in Ferwerderadeel op 18 dec. 1809 de “Algemene bepalingen voor het Lagere Schoolwezen” van ds. Visser werden aangenomen (zie eerder). Het Bildt en Ferwerderadeel hadden immers dezelfde baljuw: dr. D.H. Beucker Andreae.

Meester Hoedenburg, in juni 1809 te St. Annaparochie gekomen, heeft de school ook maar enige jaren mogen bedienen. Reeds op 10 sept. 1814 is hij plotseling overleden (*subito obiit* staat in het lidmatenboek). Uit de overlijdensadvertentie in de *Leeuwarder Courant* blijkt, dat hij een ongeluk met een rijtuig gehad heeft; hij werd slechts 30 jaar.

Kort tevoren had schoolopziener J.D. van der Plaats na een bezoek aan de school te St. Annaparochie in een brief^d aan de kerkvoogden van St. Annaparochie d.d. 16 juni 1814 gezegd, dat de school voor het aantal schoolgaande kinderen ('s winters wel 150) veel te klein was en dat hij reeds met de

^a Losse stukken Oude-Bildt-archief, no. 174; Rijksarchief Leeuwarden.

^b *Leeuwarder Courant* 12 nov. 1808.

^c Voor de eisen voor de 4 rangen zie men de Schoolwet 1806 en bijbehorende Verordening op de Examens.

^d Losse stukken Oude-Bildt-archief, no. 183; Rijksarchief Leeuwarden.

ijverige onderwijzer Hoedenburg overlegd had, hoe de school het best vergroot kon worden en hoe hij hoopte, dat de voogden daartoe nog diezelfde zomer zouden overgaan om doelmatig onderwijs en de gezondheid der kinderen te bevorderen. Maar ... de voogden waren niet zo haastig! Intussen had Hoedenburg bij het grote aantal leerlingen hulp gekregen van Taeke Atzes Nicolai, de broer van zijn vrouw. Deze, in 1795 te Buitenpost geboren, was met zijn zwager naar St. Annaparochie gekomen, had op 17 okt. 1810 de 4^e rang en op 5 mei 1813 de 3^e rang verkregen en werd beide keren in de *Bijdragen* "ondermeester te St. Annaparochie" genoemd. We weten reeds, dat Hoedenburg hem zelf moest betalen. Bij diens dood in 1814, werd Nicolai met de provisionele waarneming van de school belast. Toen hij op 22 april 1817 de 2^e rang behaalde, was hij nog steeds waarnemend onderwijzer. De herhaalde bestuurswisselingen en onzekere toestanden in die jaren zullen hiervan wel de oorzaak zijn. Wel was hij na vergelijkend examen op 3 sept. 1817 (uit drie sollicitanten) definitief benoemd, doch de goedkeuring van de minister kwam eerst op 14 okt. 1817. Het traktement bedroeg weer f 400 en vrije woning aan de school, benevens de schoolpenningen (van hen die rekenden 60 ct. en van de anderen 30 ct. per kwartaal). Hij werd ook weer schrijver van heren volmachten (voor f 18 per jaar), terwijl de posten van koster, voorlezer en organist in de Hervormde Kerk aan de schooldienst verknocht waren. Nicolai trouwde op 15 febr. 1818 met Petronella Maria, de dochter van ds. Noordhoff te St. Annaparochie.^a Zij overleed op 23 nov. 1830, oud 33 jaar, hem drie kinderen nalatende: een dochter Agneta Maria Nicolai trouwde in 1842 met Arjen Roelofs Hommema, bakker te St. Annaparochie; een andere, Popkje Nicolai trouwde in 1848 met Eelco Foppes van den Bosch, veearts te St. Annaparochie; ze vertrokken in 1860 naar Transvaal en zijn daar overleden.

Intussen waren op 1 okt. 1816 de oude grietenijen hersteld en was Johannes Lambertus Huber^b grietman van het Bildt geworden, die zich een warm voorstander van het vernieuwd onderwijs betoonde en die vernieuwing ook op het Bildt aanpakte. Op 3 maart 1818 richtte hij zich tot de volmachten en voogden van St. Annaparochie met een schrijven^c over de slechte toestand waarin hun school verkeerde, die bouwvallig was en te klein voor het steeds toenemend aantal leerlingen. Hij had een brief van de schoolopziener Martens ontvangen, die betuigde medelijden te hebben met het lot van leerlingen en meester, die de hele dag in "een verpeste en met uitwaseming besmette lucht" moesten verkeren, waarin hij het met de grootste moeite een half uur kon volhouden. Dit en de bouwvalligheid werkte deprimerend ook op de beste onderwijzer. Het kon zo niet langer, een nieuwe school was nodig; dan zag de onderwijzer zich in zijn loffelijke pogingen om goed onderwijs te geven geschraagd. De grietman was het hiermee eens en spoorde volmachten en voogden aan zo spoedig mogelijk tot vernieuwing over te gaan, daar hij zich anders tot het provinciaal bestuur zou moeten wenden.

Een schoolexamen

Nieuwe aandrang tot vernieuwing kwam er op het publieke schoolexamen, dat op 18 maart 1818, op aandrang van grietman Huber in de kerk gehouden werd onder leiding van meester Nicolai, ten overstaan van schoolopziener Martens en vele notabelen uit het dorp.

"Mr. Nicolai examineerde zijn schooljeugd, ruim 100 kinderen, klassikaal gerangschikt, in alle de delen van het Lager Onderwijs. Gelijk de Meester eer verwierf door zijn vragen, zo verwierven de leerlingen dezelve door hun antwoorden. Men was algemeen voldaan over de tentoongespreide kundigheden, als over de wijze waarop de Meester het onderwijs inrichtede en de stilte en orde, welke bij deze plechtigheid bij de Jeugd plaatsgrepen. Het onderzoek werd bij tussenpoozen door zang en snarenspeel, door de Schooljeugd uitgevoerd en door den

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 123.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 103.

^c Losse stukken Oude-Bildt-archief, no. 186; Rijksarchief Leeuwarden.

Onderwijzer ondersteund, eenvoudig en opwekkelijk afgewisseld en veraangenaamd. Na afloop werden de prijswaardigste leerlingen met boekgeschenkjes en prenten van de Mij. tot Nut van 't Algemeen bekroond door den Grietman, wiens edelmoedigheid door den Schoolopziener geprezen werd, die ten slotte bij Volmachten en Voogden opnieuw op vernieuwing en vergroting der school aandrong, waardoor Mr. Nicolai eerst recht in staat zou worden gesteld het klassicaal onderwijs tot zijn recht te doen komen, om nog niet eens te spreken van wat daardoor voor de gezondheid en opgewektheid van Jeugd en Onderwijzer, alsmede voor de eer en het aanzien van dit Dorp zou worden gewonnen.”^a

Een nieuwe school

De grietman liet er geen gras over groeien: op 14 april 1818 riep hij de Oude-Bildt-landeigenaren van St. Annaparochie in de kerk bijeen,^b las het schrijven van schoolopziener Martens voor en legde een tekening en begroting van een gehele verbouwing van de school over, gemaakt door de timmerman Bate Hanzes Timstra te St. Annaparochie. Na ampele bespreking verenigde men zich met deze plannen, ofschoon een stroming in de vergadering voor een geheel nieuwe school was. En op de jaarlijkse rekendag (4 juni 1818) besloten de landeigenaren alsnog een geheel nieuwe school te bouwen in 1819. De voltoering van het werk werd aan grietman, volmachten en voogden opgedragen. Die hebben op 28 dec. 1818 het werk aanbesteed en gegund aan Jan Jans Post, timmerman te St. Annaparochie voor f 2.799.^c De oude school werd afgebroken, maar het woonhuis bleef staan. De nieuwe school op de plaats van de oude (aan het Zandpad) bevatte één vertrek en een gang, ten zuiden tussen school en woonhuis. Zij kreeg een houten vloer, vier schuiframen en een deur in de westmuur en vier lichtkozijnen met valramen in de oostmuur, alsmede een pannendak op “juffers”. De school moest op 30 juli 1819 gereed zijn (andere inschrijvers waren Bote H. Timstra voor f 3.350 en Teunis Klazes Stolte voor f 3.400).

Iets later dan verwacht, kon op 9 sept. 1819 de nieuwe school worden ingewijd. Na een toespraak van grietman Huber, hield schoolopziener Martens een rede “Over de oorzaken van het gebrekkig onderwijs op de Nederlandse Lagere scholen, zoals het plaats heeft gehad tot omstreeks het begin der 19e eeuw, met aanwijzing der meerdere voortreffelijkheid van het nieuwe boven het oude Schoolwezen”,^d waarna meester Nicolai zijn dankbaarheid voor het stichten van dit schone gebouw in gepaste bewoordingen aan de dag legde. De plechtigheid werd weer verlevendigd door het “op gepaste tempo's” aanheffen van toepasselijke gezangen door de jeugd. Aan het slot heeft ds. P. Noordhoff nog “zijne heilwensen voor de belangen der schoolgaande Jeugd op een alzins waardige wijze uitgeboezemd”, waarna de bijeenkomst, opgeluisterd door de aanwezigheid van grietenijbestuur, volmachten, voogden en een goed aantal toehoorders van allerlei rang en stand, met een woord van hulde door de schoolopziener uitgebracht aan de grietman voor zijn ijveren voor het verbeterd schoolwezen, uiteenging.

De nieuwe school was 38 voet lang en 24 voet breed, onder het gewelf 18 voet en onder de balken 11 voet hoog. Er stonden 18 moderne banken met tafels in, voor iedere klasse 6; hun lengte varieerde van 8½ tot 11½ voet. De gedenksteen in de westmuur (ze zit er nog) geeft te lezen:

“1819 is deze school gebouwd onder opzicht van J.L. Huber, Grietman van Het Bildt, M[eindert] T[jebbes] Walburg, J[arig] J[ohannes] Gorter, J[acob] A[ukes] Bakker en D[irk] A[rljens] Lont, Volmagten, Kerk- en Armvoogden; zijnde daartoe speciaal door de

^a Verslag in de *Bijdragen* van juli 1818.

^b Losse stukken Oude-Bildt-archief, no. 187 Rijksarchief Leeuwarden.

^c Losse stukken Oude-Bildt-archief, no. 188 Rijksarchief Leeuwarden.

^d Verslag in de *Bijdragen* van dec. 1819.

omslagplichtige Eigenaars van St. Annaparochie verzogt en gecommiteerd; en heeft T.M. Walburg^a op den 3 Junij 1819 den eersten steen van dit gebouw gelegd. Voor uw geluk, o Jeugd, is deze school gebouwd, Zorg dat gij haar door deugd en kunde in Eere houdt.”

Het schoolhuis ten zuiden van en aan de school, werd pas in 1830 vernieuwd, blijkens het opschrift van de steen boven de deur. Meester Nicolai heeft in het voorjaar van 1836 zijn ambt neergelegd. Hij was sedert 1830 ontvanger der Oude-Bildt-omslagen voor St. Annaparochie (tot 1848) en bij zijn overlijden op 9 maart 1851 nog boekhouder der Brand-waARBorg Sociëteit in het kanton Hallum.

St. Jacobiparochie

Door het overlijden van meester A.H. Steensma^b werd de school te St. Jacobiparochie in het laatst van 1802 vacant. In de *Leeuwarder Courant* van 25 dec. 1802 werden sollicitanten opgeroepen voor het school- en organistenambt, op een traktement van f 200 en vrije woning, schoolpenningen en enige emolumenten, om op 6 jan. 1803 in de kerk te St. Jacobiparochie proeven van hun bekwaamheid te laten zien en horen, mits van voldoende attestaties van bekwaamheid en zedelijk gedrag voorzien. Deze uitnodiging ging uit van het gemeentebestuur. Benoemd werd Hendrik Harmens Venema te Oudwoude, die met zijn vrouw Riemke Andrijs Cramerus al spoedig overkwam, doch reeds omstreeks mei 1806 naar Anjum vertrok, waar hij in 1809 overleden is. Bijzondere voorvallen op schoolgebied uit zijn tijd zijn alhier niet bekend.

Na zijn vertrek werden in de *Leeuwarder Courant* van 5 juli 1806 door drost en gemeentebestuur van het Bildt sollicitanten opgeroepen op een traktement van f 400 en emolumenten als boven. De onderwijzer mocht dan ook hier geen gaarder meer zijn. Na vergelijkend examen in de kerk op 31 juli werd door drost en gemeentebestuur benevens vier gecommiteerden uit de Oude-Bildt-landeeigenaren - volgens de voorschriften - tot onderwijzer-organist benoemd H. Posthumus te Warrega, die evenwel bedankte. Een nieuwe oproeping in de *Leeuwarder Courant* en in de *Bijdragen* volgde en in sept. 1806 werd Meyne Hendriks van Steenwijkerwold “beroepen”, doch ook hij bedankte. Toen viel in nov. de keuze op Jan Aalbert Schepers, huisonderwijzer te “Dotukum in Gelderland”, afkomstig van Winterswijk, waar zijn vader Jan Schepers ook onderwijzer was. Hij nam de benoeming aan en verscheen op 1 jan. 1807 te St. Jacobiparochie, waar hij op 4 jan. zijn eerste kerkdienst verrichtte (dàt staat nauwkeurig genotuleerd, de school kwam dan vanzelf wel!). De beroeping was verricht door drost (mr. D.H. Beucker Andreae) en gemeentebestuur (toen vijf^c leden), de beide volmachten van St. Jacobiparochie (Waling Tijmens en Boijen Arjens Wassenaar) en vier gecommiteerden uit de Oude-Bildt-landeeigenaren (Klaas Aarts Wassenaar, Rense Lazes Plat, Sjoerd Pieters Wassenaar en Piebe Beerents Rozendal). Met het traktement van f 400 stond het Bildt toen vrijwel aan de top op het Friese platteland.

Uit een verslag blijkt, dat het aantal leerlingen hier van 100 ('s zomers) tot 130 ('s winters) varieerde, dat de lessen gegeven werden van 8-10, van 11-1 en van 2-4 uur ('s winters i.p.v. het 3e “schoft” avondschool van 5-7) en dat in een goed schoolvertrek (dat ook nog maar van 1778 dateerde).^d Toch bleek de school in 1815 te klein en besloten de voogden het schoolgebouw met 14 voet naar het oosten te verlengen. Meester Schepers, die de 2^e rang bezat, was hier al vóór 1810 getrouwd met Dirkje Aebes Wiegersma, een boerendochter van de Westerdijk. Na haar overlijden hertrouwde hij op 1 juli 1820 met Klaaske Wiegers Grapstra, die hij maar even mocht behouden, en trouwde op 6 juli 1822 opnieuw met Cornelia Catharina Themmen, een dochter van ds. Themmen te St.

^a Zoontje van de volmacht.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 321.

^c Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 48.

^d Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 320.

Jacobiparochie.^a Het aantal leerlingen werd steeds groter, doordat meer mensen hun kinderen - en geregelder! - naar school zonden: in 1821 waren het er al 270. Ook hier deden - als in St. Annaparochie - omstreeks 1809 de "ondermeesters" hun intrede in de school (J. van Wigcheren 1811, Hermanus Olferts Kiestra 1813, enz.). De onderwijzer moest ze zelf belonen, zoals we weten, vandaar dat ze niet zo gauw tot aanstelling overgingen. Bovendien waren er altijd wel een of meer kwekelingen in opleiding, die dan op de kleintjes losgelaten werden! Maar bij resolutie van Gedeputeerde Staten van Friesland van 31 okt. 1822 werd aanstelling van een ondermeester verplicht bij een aantal van meer dan 70 leerlingen.

Ondanks verbod van het gemeentebestuur wist mr. Schepers per 1 jan. 1809 van de minister van Financiën de aanstelling tot gaarder van enkele belastingen te verkrijgen, op 1 jan. 1812 werd hij "percepteur" van de gemeente St. Jacobiparochie en na de *Restauratie* bleef hij rijksontvanger. Toch bleef hij maar steeds schoolmeester, d.w.z. hij liet de school door zijn ondermeester waarnemen, of - als dat beter uitkwam - zijn ontvangkantoor! Voortdurend trachtte het gemeentebestuur hem te nopen, voor een der beide bedieningen te bedanken, doch tevergeefs, totdat eindelijk in 1825 het provinciaal bestuur hem definitief voor de keuze stelde, waarop hij op 14 febr. 1826 de grietenijraad berichtte, dat hij van zijn onderwijzersambt per 1 mei 1826 afstand wenste te doen. Nog zes jaar bleef hij rijksontvanger; op 12 juni 1832 is hij, bijna 49 jaar oud, overleden. ("Heeft hem opgehangen" staat in het grafregister.) Zijn weduwe overleefde hem vele jaren; zij is op 11 maart 1863 overleden in hoge ouderdom. De vacante school is in 1826 waargenomen door de ondermeester Jochum van der Geest. Het aantal leerlingen bedroeg toen ruim 200.

Vrouwenparochie

Hier stond deze hele periode nog meester Sjoerd van Loon.^b Toen hij in 1806, volgens de voorschriften, zijn gaardersambt neerlegde, brachten de landeigenaren op 17 juni 1806 ook zijn traktement op f 400. Evenals al zijn in functie zijnde collega's kreeg ook mr Sjoerd in 1806 van de departementale commissie van onderwijs een "Bewijs van algemene toelating" (volgens art. 14 Reglement bij de Schoolwet 1806), zodat hij zijn functie mocht blijven waarnemen. Van de gelegenheid om dit bewijs te vervangen door een van de vier rangen, heeft hij nimmer gebruik gemaakt. Mr. Sjoerd was geen vriend van de nieuwe schoolwetten. De schoolopziener Van Weemen beklaagde zich op 13 aug. 1807 bij de landdrost, dat Van Loon zich onwillig had betoond om zijn onderwijs volgens de schoolwetten in te richten en bovendien nog zeer ongepaste uitdrukkingen tegen hem, schoolopziener, bij zijn schoolvisitatie op 5 aug. jl. had gebezigd. Hij werd op 28 aug. op het matje geroepen te Leeuwarden en "ten sterkste gereprimandeerd over zijn ongepast en strafbaar gedrag jegens den Schoolopziener". Hij beloofde zich voortaan overeenkomstig de wetten bij zijn onderwijs te zullen gedragen.^c Omstreeks 1818 was de dan 55 jaar oude meester zwak en ziekelijk; reeds enige tijd hoorde men klachten over zijn onderwijs. De schoolopziener Martens wendde zich tot het grietenijbestuur en Gedeputeerde Staten met de vraag, hoe hierin verbetering te krijgen. Verbetering kon evenwel slechts door de Oude-Bildt-landeigenaren bewerkstelligd worden. Gedeputeerde Staten schreven op 15 okt. 1818 grietman en assessoren aan, er bij voogden en volmachten op aan te dringen, om aan Van Loon een jaarlijkse toelage van f 100 voor een ondermeester te verstrekken, zolang hij "wegens lichaamsgebreken of zwakheid of andere buiten deszelfs schuld ontstane beletzelen verhindert wordt in het geven van behoorlijk onderwijs aan de Jeugd". Als de eigenaren, die toch volgens de koopbrief van 1752 verplicht waren te allen tijde te zorgen voor goed onderwijs in de school te Vrouwenparochie, dit niet wilden, dan kon de grietenijraad een omslag over hen vaststellen voor dit doel. Op de rekendag van de Oude-Bildt-

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 123.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 323.

^c Archief van de landdrost, Rijksarchief Leeuwarden.

landeigenaren van Vrouwenparochie in de kerk aldaar op 18 mei 1819 werd dit besluit van Gedeputeerde Staten behandeld en besloten er gevolg aan te geven, mits Van Loon het bedrag van f 100, als dat voor een ondermeester onvoldoende zou blijken te zijn, zelf zou aanvullen uit de schoolpenningen. Tot ondermeester stelde Van Loon nu, in overleg met de schoolopziener en het gemeentebestuur aan, Rinze Teunis Zijlstra, die op 12 mei 1819 als 4^e ranger in functie trad, en op 19 april 1820 de 3^e rang behaalde. De boze landeigenaren presten nu mr. Sjoerd afstand te doen van het "Gemeentsschrijven" en enkele emolumenten ten behoeve van de ondermeester; de f 45 die hierdoor vrij kwam, vulden zij aan tot f 100 "ingevoelge de resolutie van Gedeputeerde Staten van 15 okt. 1818"; zo kostte het hen dus slechts f 55 extra! Het was trouwens toch al een dure tijd voor de landeigenaren (wat zullen ze die nieuwe schoolwetten en die schoolopziener en grietman met hun "nije fratsen" verwenst hebben!) want, al weer op aandrang van schoolopziener en grietman, hadden de landeigenaren ook hier op 4 jan. 1820 moeten besluiten tot de bouw van een nieuwe school, nog in datzelfde jaar. In de notulen vinden we hierover geen bijzonderheden, maar in de *Bijdragen* van nov. 1820 lezen we, dat de schoolopziener hier op 7 sept. een openbaar schoolexamen aan de jeugd heeft afgenomen en daarbij reeds met een enkel woord "de belanghebbenden, zo ouden als jongen, met dit voortreffelijk schoolgebouw (zijnde een der schoonste in deze provincie) gelukkigewent, waarvan de inwijding eerlang werd tegemoet gezien." Tevens betuigde hij zijn dank aan het zanggezelschap van Vrouwenparochie, dat het examen der schooljeugd met enige welluidende liederen had willen opluisteren. Spoedig daarop moet de school in gebruik genomen zijn. In een rapport uit 1820 van de schoolopziener staat, dat het onderwijs hier vooruitging, sedert Zijlstra de school waarnam. In 1820 werd deze evenwel vervangen door Anske Koopmans (later te Oudebildtzijl) en deze weer door Auke Jans van de Wal, geboren in 1803 op de Leije onder Hallum, daar kwekeling (1820), doch in 1822 reeds secondant van de zieke mr. Sjoerd van Loon te Vrouwenparochie. Toen de oude meester op 18 sept. 1826 overleed, werd aan Van de Wal de provisionele waarneming der school opgedragen. Op 11 okt. 1826 behaalde hij de 2^e rang.

Oudebildtzijl

In de tijd van mr. Binne Jans Bloemsma^a (1796-1813) is hier over de school en het onderwijs heel wat te doen geweest. Het ging over de vraag, wie het traktement van de meester moest betalen. Op 25 okt. 1797 sloten de schoolvoogden van Oudebildtzijl, "waarneemende het toeverzigt aangaande 't Schoolwezen aldaar", met de volmachten van Vrouwenparochie een akkoord over het bij voortdoring verlenen door de laatsten van een jaarlijkse toelage aan de Zijlster meester van f 32, wegens het leren van de arme kinderen en het verrichten van kerkdienst bij de preekbeurten "op de Zijl".^b Doch nu was er aan de Zijlster school nogal wat vertimmerd en de volmachten van Vrouwenparochie hadden de daartoe benodigde f 246 en 17 st. aan de Zijlster schoolvoogden voorgeschoten. Deze beloofden toen de volmachten om de jaarlijkse toelage van f 32 niet lastig te zullen vallen, totdat die f 246 zou zijn terugbetaald.^c Schoolvoogden van Oudebildtzijl waren toen: Pijter Sjoerds, Atte Klazes (Wiglama), Reinder Tietes (de Jong) en Anne Dirks. Het was aardig bedacht, maar de onderwijzer miste nu die f 32 traktement en was dus geheel aangewezen op de schoolpenningen der leerlingen. Wel was hij tevens horlogemaker, terwijl men hem ook begunstigd had met het ontvang van het gemaal en turf en brandhout voor Oudebildtzijl,^d maar dit waren ook al geen erg vaste bronnen van inkomsten. Het provinciaal bestuur meende op 8 dec. 1796 dat het schooltraktement voor Oudebildtzijl moest komen uit een omslag over de ingezetenen, maar die betaalden - voor zover ze schoolgaande kinderen bezaten - ook al schoolgeld.

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 325.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 1*, p. 362.

^c Dorpsresolutieboek van Vrouwenparochie op 25 okt. 1797.

^d Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 41.

De Oude-Bildt-landeigenaren, die de dorpsschool van Vrouwenparochie bekostigden, wensten er geen school te Oudebildtzijl bij te onderhouden, waartoe hun in de koopbrief van 1752 geen enkele verplichting was opgelegd. Na de schoolwetten van 1801, 1803 en 1806 kwam de kwestie opnieuw aan de orde, daar nu ook het gemeentebestuur een taak ten opzichte van het onderwijs had gekregen. Omdat een schoolmeester nu ook geen gaarder meer mocht zijn, richtten de schoolvoogden zich tot het departementaal bestuur met de vraag, hoe zij voortaan hun schoolmeester moesten bezoldigen. Na correspondentie met het gemeentebestuur, kreeg dit in 1806 opdracht om bij het opmaken van een plan van plaatselijke belastingen te zorgen, dat daarop voor de meester te Oudebildtzijl een ordentelijk traktement voorkwam. Dit gebeurde^a, maar het gemeentebestuur trachtte toch deze verplichting weer op de Oude-Bildt-volmachten van Vrouwenparochie over te hevelen, die dat in 1807 pertinent weigerden. Landdrost en assessoren verklaarden op 2 juni 1807 - na correspondentie met gemeentebestuur en volmachten van Vrouwenparochie - dat de volmachten (dus de Oude-Bildt-landeigenaren) "tot de betaling van het deficit in het tractement van B. Bloemsma als schoolmeester te Oudebildtzijl, door de afschaffing der oude middelen [belastingen] veroorzaakt, niet gehouden waren, doch dat dit tractement moest worden gevonden uit een, quotisatie [omslag] over de Ingezetenen van Oudebildtzijl en de daarbij verder belang hebbende naastgelegenen." Daar Oudebildtzijl als onderdeel van Vrouwenparochie "geen eigenlijke gefixeerde limieten" had, besloten drost en gemeentebestuur, dat de bij die school belanghebbenden vier uit hun midden zouden aanwijzen om een ontwerp-quotisatie op te maken in overleg met drost en gemeentebestuur. Na enige strubbelingen (de vier gecommiteerden zagen er eerst bezwaar in, om een dergelijke omslag vast te stellen), werd in jan. 1808 zulk een "plan van omslag" aan de landdrost ingezonden ten bedrage van f 100 totaal (wegens verlies van het gaardersambt), dat op 28 jan. de goedkeuring van Koning Lodewijk Napoleon verkreeg. Intussen wilden de schoolvoogden van Oudebildtzijl nog eens trachten f 150 traktement voor hun schoolmeester van de Oude-Bildt-landeigenaren van Vrouwenparochie los te krijgen, maar die bleven weigeren (rekendag van 8 juni 1808). Baljuw en gemeentebestuur stelden op 28 juni de landdrost voor het vaste schooltraktement voor Oudebildtzijl, en wel f 150 per jaar, uit de opcenten op het personeel van Vrouwenparochie te verkrijgen en de gederfde f 100 per jaar uit een quotisatie over de belanghebbende ingezetenen van Oudebildtzijl, zoals nu reeds gebeurde. De landdrost en tenslotte ook de minister keurden dit plan goed (Koninklijk Besluit van 19 maart 1809). De regeling gold, zolang meester Bloemsma in functie was. Zo marcheerde het enige jaren. Toen kwam de inlijving met nieuwe financiële lasten en toen op 1 jan. 1812 de kleine gemeente Vrouwenparochie er alleen voor stond, liep het weer mis met het schooltraktement voor Oudebildtzijl. De wakkere *maire* Reinder Tietes de Jong heeft er zijn gehele ambtstijd achteraan gezeten; zijn correspondentie hierover met de volmachten van Vrouwenparochie en met de prefect te Leeuwarden is in hoofdzaak bewaard gebleven.^b Reeds op 12 mei 1812 berichtte de *maire* de prefect, onder uitvoerige uiteenzetting van de kwestie, dat het vaste schooltraktement te Oudebildtzijl over 1811 onbetaald gebleven was, terwijl door de municipale raad ook een plan voor vinding van het benodigde over 1811 en 1812 was voorgesteld. Ook Bloemsma zelf had zich tot de prefect gewend met de vraag, hoe hij aan zijn pretentie (op 1 nov. 1812 reeds geklommen tot f 667) moest komen. Behalve de *maire*, was ook de schoolopziener mr. Van der Plaats^c te Leeuwarden voor "de Ouwesylster meester in 't spier" en drong tevens aan op vernieuwing van de bouwvallige en te kleine school. De prefect, die wel inzag, dat de Oude-Bildt-volmachten niet verplicht konden worden ook voor deze school plus meester te zorgen, richtte zich op 25 nov. 1812 tot de *maire* van Vrouwenparochie met opdracht die maatregelen met de municipale raad te treffen, dat meester Bloemsma aan het zijne kwam. Diens aanspraken waren toch op het overeengekomen akkoord gegrond. De prefect gaf de *maire* nog in

^a Van Beyma-Kingma-archief, 8^e afd. no. 13c; Rijksarchief Leeuwarden.

^b Gemeente-archief te St. Annaparochie, no. 76 a-s.

^c Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 130.

overweging een beroep te doen op vrijwillige bijdragen van belanghebbenden, daar anders het budget te veel belast zou worden, nu er een achterstand van twee jaren was. Op 24 mei 1813 kon de *maire* de prefect melden, dat er inderdaad op zijn voorstel een vrijwillige "omgang" was gehouden, die echter niet aan de verwachtingen beantwoord had. De *maire* zag geen andere oplossing dan invoering van een plaatselijke belasting voor dit doel. De prefect antwoordde, dat de municipale raad op de begroting voor 1813 moest brengen: het traktement voor dat jaar en het achterstallige, alsmede een bedrag voor de verbetering van de school te Oudebildtzijl. Waren de gemeente-inkomsten (dus de 5 procenten^a op enkele rijksbelastingen) niet toereikend, dan kon het ontbrekende worden verkregen door omslag over alle ingezetenen. De raad, op 5 juni bijeengeroepen door de *maire*, wilde niet: de achterstand was zo groot en het timmeren zo duur, dat het uit de 5 procenten niet kon worden betaald en van die omslag over allen moesten ze ook niets hebben. Ze lieten het dan tenslotte "aan U.H.Ed.Gestr.s (des Prefects) doorziend oordeel" over, een besluit te nemen, "waardoor zij Municipale Raden buiten op- en aanspraak konden blijven". (Verantwoordelijke bestuurders uit de kinderjaren der democratie!)

Intussen wachtte mr. Bloemsma de uitkomsten van deze proeve van weldadigheid niet af. Hij bedankte per 1 nov. 1813 voor zijn post en zond op 22 nov. de deurwaarder (Bendert Arjens Mug van St. Jacobiparochie) naar de *maire* om binnen 2x24 uur betaling te krijgen van f 408, "blijkens nevensgaande onderhandse acceptatie in dato 21 Oct. 1813". (Op dat bedrag waren ze het dus onderling eens geworden.)

Toen kwam de Restauratie en het nieuwe provinciale bestuur kon zich aanstonds maar weer zetten aan de oplossing van de schoolkwestie te Oudebildtzijl. Op 4 maart 1814 machtigde de commissaris-generaal voor Friesland (H. van Sminia) de schout van Vrouwenparochie (R.T. de Jong) de gewezen schoolmeester Bloemsma zijn achterstallig traktement zoveel mogelijk te betalen uit de overschotten van 1813 en de rest te brengen op de begroting voor 1814; dit voortaan geregeld te doen en de verbouwing van de school een jaar uit te stellen. Maar de raad wilde anders niets dan het laatste: er was geen geld. De schout, ten einde raad, richtte zich nu in een uitvoerig schrijven tot de inmiddels opgetreden gouverneur jhr. Aebinga van Humalda, zette nog eens het gehele verloop van de zaak uiteen, beklagde zich over de tegenstand van raadsleden en landeigenaren en hoopte dat de gouverneur de raad zou willen gelasten het besluit van de commissaris-generaal van 4 maart tot uitvoering te brengen (11 mei 1814). En sedert 1 nov. 1813 stond het onderwijs te Oudebildtzijl stil, tot verdriet der ingezetenen.....

Maar de schoolopziener Van der Plaats en de schout van Vrouwenparochie werkten intussen aan een plan ter organisatie van het schoolwezen te Oudebildtzijl, in opdracht van de gouverneur. De schout dacht in nov. 1814 aldus: verbouw school f 1000; de f 400 traktement van de Vrouwbuurtster meester Sj. van Loon, plus de f 100 die deze gekregen had voor een ondermeester,^b onder Vrouwenparochie en Oudebildtzijl te verdelen, dus elk f 250; de schoolgelden verhogen van 6 tot 12 st. per kwartaal, wat voor iedere school ca. f 150 zou belopen, zodat de beide meesters dan elk f 400 hadden. Maar de gouverneur kon met deze voor de Vrouwbuurtster meester nadelige regeling niet akkoord gaan. Hij drong op 22 nov. aan op een quotisatie over de ingezetenen van Oudebildtzijl en omgeving en op 4 juni 1815 - daar dit nog steeds niet gebeurde - opnieuw. Op 15 okt. 1815 schreef De Jong aan de gouverneur, dat hij, na verscheidene vruchteloze vergaderingen, de raad tegen op 12 okt. opnieuw had bijeengeroepen, "edoch wegens onvoltalligheid geen besluiten genomen konden worden" en zonder toestemming van de raad kon geen quotisatie worden uitgeschreven. Hij vroeg de gouverneur om raad ...

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 84.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 140.

Een nieuwe meester

Inmiddels hadden de schoolvoogden van Oudebildtzijl weer een liefhebber gevonden die het in hun dorp nog eens wilde proberen: Willem Durks Jager heette de gelukkige. Hij bezat de 3^e rang en was ondermeester te Leeuwarden geweest. Hij was nog maar net te Oudebildtzijl of de deurwaarder Laurens Poppes van Noord kwam wegens de ontvanger der directe belastingen beslag leggen op zijn losse goederen, omdat de f 8 en 7 st. grondbelasting van de school nog openstond. Schoolvoogden verzochten de gouverneur deze onbillijke executie te doen opschorten: de school had nl. geen eigenaar en het was onbillijk deze vordering te verhalen op de tijdelijke bewoner, "een man, welke geen vast salaris heeft of uit enig fonds betaald wordt, maar volstrekt uit liefdegaven, door de adressanten bij de Ingezetenen opgehaald, die ook de reparatie der bouwvallige school voorlopig betalen, in afwachting dat deze gelden door het gemeentebestuur zullen worden gerestitueerd." Ze schreven verder nog, dat thans (1815) ruim 100 kinderen zowel als ouderen met het gelukkigst succes onderwijs genoten en vreesden; dat deze executie tot gevolg zou hebben, dat deze man "alle lust benomen zal worden, en dit zo heilzaam onderwijs, waarnaar zo verlangd is, weer zal worden vernietigd."

Op 1 okt. 1816 kreeg het Bildt in grietman J.L. Huber een ijverig voorstander van het verbeterd onderwijs, zoals we zagen. En wat Reinder de Jong, als gelijke onder zijn raadsleden niet kon doorzetten, dat kon grietman Huber wel! En anders zorgden Gedeputeerde Staten er wel voor. De Restauratie ging met ietwat reactie gepaard, die in gevallen als dit nogal weldadig heeft gewerkt! Op 13 nov. 1816 was er al een resolutie van Gedeputeerde Staten, dat de gemeente schikkingen moest maken voor de verbouwing van de school te Oudebildtzijl en voor een vast salaris voor de onderwijzer. De grietman benoemde op 20 nov. een commissie uit de raad (F.P. Molenaar, G.J. van de Laan, K.B. Wassenaar en de secretaris E. van Loon) om hiertoe plannen op te maken. En ondertussen drong Bloemsma (nu bij Gedeputeerde Staten) aan op uitbetaling van zijn achterstallig traktement en was ook mr. Jager zijn onzekere positie te Oudebildtzijl zat: omstreeks mei 1816 vertrok hij naar Nes (W.D.). Wat het eerste betreft, trachtte de grietman tot een schikking te komen met de ingezetenen van Oudebildtzijl en Vrouwenparochie, maar het lukte niet.

Meester Van Albada

Schoolopziener Martens (sedert 1815 weer voor het Bildt) bewoog nu de 3^e ranger-ondermeester Bruno Lieuwes van Albada te Leeuwarden te dingen naar de school van Oudebildtzijl. Deze ging zich eens presenteren bij de schoolvoogden, waarvan ds. Schuiling toen voorzitter was. Zolang de kwestie van het traktement niet geregeld was, kon van een vaste aanstelling geen sprake zijn, maar Van Albada werd aanstonds provisioneel aangesteld en kwam omstreeks mei 1816 te Oudebildtzijl met zijn vrouw Baukje de Vries (een dochter van de koster Rienk de Vries van de Galileërkerk te Leeuwarden), met wie hij in 1815 getrouwd was. Hij was op 11 dec. 1792 te Maastricht geboren, doch weldra was het gezin naar Leeuwarden vertrokken, waar Bruno de Franse en daarna de Latijnse school bezocht en als beneficiant van het Albada-Leen weldra student in de theologie te Groningen werd. Om financiële redenen (Franse tijd!) had hij echter van de studie tot predikant moeten afzien en legde zich toen op het onderwijs toe, dat na de nieuwe schoolwetten betere uitzichten bood. Hij vond te Oudebildtzijl 80 leerlingen, 's winters 100. Het schoollokaal was veel te klein, te laag, er was geen ventilatie en onvoldoende licht, stenen vloer, de muren bont van vochtigheid; toegang gaven een onder- en bovendeur met ring en klink. De ingebouwde woning had maar één kamer, een klein keukentje, turfhok en wrakke zolder, slechts te bereiken langs een ladder.^a

^a We weten dit alles en vele bijzonderheden over Oudebildtzijl en het onderwijs op het Bildt uit zijn nagelaten memoires: *Uit de Oude en Nieuwe Doos, herinneringen uit de School en het Leven van een 80-jarigen oud Hoofd-Onderwijzer*, eerst verschenen in het *Schoolblad*, later gebundeld (Groningen 1875).

Wat het onderwijs betreft, zegt hij, dat hij 't *Haneboek*, *De Trap der Jeugd*, 't *Slim Schoolboek* e.d., ook *Bartjens* voor rekenen, liefst wilde verbranden en in plaats daarvan dacht in te voeren: Hulshoff *Geschiedenis van Jozef*, Oostkamp *Geschiedenis van Noach*, Adriani 't *Leven van Jezus*, Wester *Vaderlandsche Geschiedenis*, Nieuwold *Eerste lees oefeningen*, Van Heiningen Bosch *Moeder Anna*, *Vader Jacob*, Brunts rekenboekjes, Vermey *Over de Nederl. taal*, Muit *Aardrijkskunde*, e.d. Hij wilde de nieuwe leerwijze van Nieuwold, Wester e.a. volgen. Hij vond er de letterkast van Dellebarre, het draaiend letterrad van Nieuwold, de rekenmachine (telraam), letterhoutjes en rekenkuben, alsmede de tafel van de eenheden. Ziehier dus de leermiddelen en leerboekjes van anno 1816. Het aangaan van de schooltijden werd door het blazen van een van de grootste jongens op een grote koehoorn aangekondigd.

Een burgemeesterlijk oordeel over het Bildtse onderwijs

Na de komst van grietman Huber in de loop van 1816, heeft Van Albada deze eens bezocht om met hem de schoolzalen van Oudebildtzijl te bespreken. Zelf vertelt hij hiervan in *Oude en Nieuwe Doos*:

“Zoo kwam ik dan te St. Anna. Bij 't logement van Kapitein De Bildt^a reinigde ik mijn laarzen van klei, met een luiwagen, die benevens een emmer water, voor de deur van een dorps herberg altijd gereed staat. De achtenwaardige grijsaard (Huber) ontving mij op zeer humane wijze en liet mij door zijn huisknecht Willem eene pijp en tabak geven.” “De onderwijzers in mijn Grietenij”, zo sprak Z.Ed. Achtb., “zijn cordate mannen, voor hun vak berekend en voorstanders van verlichting en beschaving. In 't verbeterd Onderwijs weten ze door te tasten en vrezzen ze niet voor tegenstrevers. De onderwijzers Van Loon, te Vr. Parochie, en Spoelhoff aan den Nieuwenbildtdijk, zijn wel oudjes en stillen in den Lande, doch ze weten waar ze staan moeten; kortom, het onderwijzend personeel is hier goed, wat helaas van naburige Grietenijen niet overal gezegd kan worden. Wat uwe school betreft, meester Albada, schiet er ten opzichte van 't materiële nog wel veel te wensen over, ook wegens de nog altijd ontbrekende vaste jaarwedde. Doch hierop bestaat thans goed uitzicht. 'k Heb vrienden bij 't Gouvernement, die mij van hun medewerking hebben verzekerd. Vaar intussen maar voort, zoals ge begonnen zijt en reken op mij en mijn assessoren. Een paar malen in 't jaar nodig ik alle onderwijzers onder mijn beheer aan mijn tafel; dan bespreken we alles wat school en schoolzaken betreft. Algemeen blijft nog de klacht bestaan, dat de leerlingen de school te vroeg verlaten en 't schoolverzuim aan 't onderwijs blijft kankeren. In een landbouwende streek als de onze kan dat haast niet anders, vooral niet bij de vlasteelt en de aardappeloogst. Dan moeten alle handen bedrijvig zijn, wat hier een noodzakelijk kwaad is, dat men niet met overijling bestrijden moet. We zullen echter gezamenlijk ons best doen, ook door het vaststellen van een nieuw Schoolreglement, opdat daardoor verbetering kome en de goede zaak eindelijk triumpheere: de drop holt langzaam 't marmer uit.”^b

De kwestie geregeld

Gedeputeerde Staten meenden dat er nu zo langzamerhand over de schoolkwestie Oudebildtzijl genoeg gepraat was en met hun resolutie van 15 okt. 1818 hakten zij de knoop door: de gemeente moest betalen: het jaarlijks traktement van f 250 voor de onderwijzer; de achterstallen aan Bloemsma en Van Albada (die langzamerhand tot ca. f 1.000 waren opgelopen); benevens de vernieuwing der school. De gemeenteraad besloot op 28 nov. 1818 op de dorpsbegroting van Vrouwenparochie te brengen voor ontvang: uit het overschot van het gemaal over 1817 f 1.100 en

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt*. Deel 3, p. 44.

^b Van Albada, *Uit de Oude en Nieuwe Doos*, p. 102.

uit een eventueel overschot over 1818 nog f 1.450. Na betaling van de achterstallen en het jaartraktement over 1819, bleef er dan nog f 1.300 over voor de schoolvernieuwing. Intussen was na onderzoek door de bovengenoemde raadscommissie^a (G.J. van de Laan was inmiddels vervangen door H.P. Donia) gebleken (rapport van 1 febr. 1819), dat de oude school niet voor verbouw vatbaar was. De commissie had een bestek voor een nieuwe school laten maken door de timmerlieden Feike G. Rosendal en Jochum J. Stienstra, kosten f 3.600; de ontbrekende f 2.300 waren dan uit een omslag over de ingezetenen van Vrouwenparochie te heffen. De raad ging op 1 febr. met deze plannen akkoord. Een bezwaarschrift van een aantal ingezetenen over de te dure school en de te hoge omslag, bij de gouverneur ingezonden, werd afgewezen en de raad op 13 april gemachtigd naar de plannen te handelen, doch de meer vermogende ingezetenen trachten te bewegen, die ontbrekende f 2.300 renteloos aan de raad voor de schoolbouw voor te schieten. Dit gelukte.

De nieuwe school

De aanbesteding van school en woning had op 24 mei 1819 plaats in de herberg van Schelte Cats te Oudebildtzijl. De oude school werd afgebroken en de kinderen ontvingen gedurende de bouw der nieuwe school les in de doopsgezinde kerk en in de brouwerij van Polstra. Nu men zo ver gevorderd was, kon ook tot vaste aanstelling van een onderwijzer worden overgegaan. In de *Bijdragen* en in de *Leeuwarder Courant* verscheen een oproeping van sollicitanten, terwijl de grietman tegen 28 juli 1819 de "Manshoofden van niet-geälimenteerde huisgezinnen" van Vrouwenparochie in de kerk opriep om uit hun midden vier aan te wijzen om met grietman en assessoren op donderdag 29 juli het vergelijkend examen in de herberg van S. Cats bij te wonen en tot benoeming van de onderwijzer over te gaan.

Die vier gecommiteerden waren: ds. R. Schuiling, Tjeerd Tijssen Polstra, Lourens Poppes van Noord en Tjitze Jacobs Stienstra, allen te Oudebildtzijl. De enige sollicitant was de provisionele onderwijzer B.L. van Albada, die op 14 okt. 1818 de 2^e rang had behaald en daarmee gelijk kwam te staan met zijn collega's Nicolai te St. Annaparochie en Schepers te St. Jacobiparochie. Hij was hier sedert 1816 al aardig ingeburgerd, had reeds een zanggezelschap opgericht, was steeds werkzaam voor de bloei van het leesgezelschap,^b hield ook een vijftal kostleerlingen, die hij in opleiding had. Hij werd dan ook na het vergelijkend onderzoek door de schoolopziener, met algemene stemmen aan de minister ter benoeming voorgedragen, die op 22 aug. 1819 autorisatie verleende tot de vaste aanstelling van de voorgedragene. Grietman en assessoren tekenden de aanstelling op 9 sept., waarmee de zaak zijn beslag kreeg. Behalve de f 250 traktement en vrij wonen, had Van Albada nog de schoolpenningen van ca. 100 leerlingen à 5 ct. per week (rekenars het dubbele).

De nieuwe school is op 1 dec. 1819 feestelijk ingewijd.^c Na opening door grietman Huber, sprak ds. Schuiling "Over de voornaamste hoedanigheden van een naar de behoeften van het verbeterd Onderwijs welingerigt Schoolgebouw." Ter afwisseling zong de schooljeugd "op treffende en welluidende wijze" door schoolopziener Martens voor dit feest vervaardigde liederen.^d Bij het gehouden schoolexamen gaven de leerlingen "de uitstekende blijken van vorderingen, en zulks op een gepasten even vrijmoedigen als bevalligen toon, zodat de talrijke toehoorders even verbaasd als verblijd, ja sommigen tot schreijens toe bewogen waren!" Boekprijzjes en spreuken werden uitgedeeld en met gezamenlijk gezang geëindigd. In de oostmuur was een gedenksteen aangebracht, waarvoor de schoolopziener het volgende opschrift had gemaakt:

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 145.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 2*, p. 325.

^c Verslag in de *Nieuwe Bijdragen* van febr. 1820.

^d Gedrukt bundeltje in Provinciale Bibliotheek, Pb 4357.

*Hier leert men kind'ren 't spoor betreden
Van kennis, deugd en goede zeden.
Houdt oud en jong dit doel bestendige in 't gezicht,
Dan heeft zich de Oude Zijl een eerezuil gestigt.*

*D.R. de Jong Jongelingen
J.M. de Groot*

*E.H. Kolk Jongedochters
I.F. Molenaar*

De school te Oudebildtzijl is aldus de eerste gemeenteschool van het Bildt geweest; immers de drie dorpsscholen gingen uit van de Oud-Bildts-administratiën. Meester van Albada heeft te Oudebildtzijl met veel vrucht gewerkt. In een verslag van de schoolopziener^a lezen we van zijn onderwijs aan jongelieden boven de schooljaren (in zang, aardrijkskunde, rekenen), van een leesgezelschap met de jongelui (die verslag moesten doen van het gelezene), van briefwisseling van de leerlingen met die van andere scholen (te Wijns en St. Annaparochie), van een klein orkest (fluit en viool) en een zanggezelschap voor ouderen. Het groot aantal leerlingen noopte ook hier tot het aanstellen van een ondermeester: in 1825 vinden we hier Gosse Zijlstra. Op 10 okt. 1824 verloor Van Albada zijn vrouw, die hem geen kinderen had geschonken. Hij hertrouwde op 13 febr. 1825 met Ijtje Annes Zijlstra, een Ouwesylster schippersdochter, daar geboren op 14 jan. 1802. Zij kregen 9 kinderen, waarvan echter slechts twee te Oudebildtzijl geboren werden, want half juni 1828 vertrok meester Van Albada naar Workum als hoofdonderwijzer aan de tweede stadsschool. Hij ging in 1860 met pensioen en is op 26 jan. 1877 op 84-jarige leeftijd overleden, nadat ze hun 50-jarig huwelijk in 1875 nog hadden herdacht. Zijn vrouw stierf op 16 nov. 1879 te Workum.

Met de provisionele waarneming van de school te Oudebildtzijl werd Gerhardus Gielis van der Velde, ondermeester te St. Annaparochie, in 1828 belast.

Nieuwebildtdijk

De weg naar de school te St. Annaparochie was voor de kinderen van boeren en arbeiders aan de Nieuwebildtdijk en omgeving te ver, en bij regen en sneeuw over de nog onverharde kleiwegen zwaar. Zo rijpte hier de gedachte of men niet zelf een schoolmeester zou kunnen huren, die in zijn woning of een ander geschikt vertrek de kinderen kon leren lezen en schrijven. Vooral de Pollenboer Jan Jans Kuiken, adjunct-*mair*e van St. Annaparochie, spande er zich voor. Men begreep echter wel, dat de volmachten van St. Annaparochie niet te bewegen zouden zijn, bij hun dorpsschool ook nog een school aan de Nieuwebildtdijk in stand te houden. Zelf zou men zich moeten helpen. Met enige medestanders richtte Kuiken zich in 1812 per circulaire tot zijn "mede-dijkgenoten"; zij zetten hierin hun bedoelingen uiteen en voegden er een lijst tot vrijwillige intekening bij.^b Zij wezen op het grote belang van goed onderwijs en de plicht van ieder om "het zijne daaraan toe te brengen". Reeds was een aanvang met het onderwijs gemaakt, "welke pogingen door Gods goedheid met een gunstig gevolg bekroond zijn geworden, zijnde het vertrek thans veel te klein om de Jeugd te bevatten, die van het nuttig Onderwijs gebruik wenst te maken." Er moesten dus enige kosten worden gemaakt, waarvoor ze dan een bijdrage verzochten (voor het loon van de meester was dus blijkbaar reeds geld bijeen). Ze riepen de belangstellenden op ter vergadering in het leervertrek om een en ander te bespreken. Hier werd direct al f 350 bijeengebracht of toegezegd (D.E. Siderius gaf f 100, H.P. Donia f 46, J.J. Kuiken f 35, etc.), terwijl op een lijst (waarmee J. Schat rondgezonden werd bij de niet-aanwezigen) ook nog f 91 en 10 st. getekend werd. Zo kon men met meester Willem Reins Spoelhof,

^a *Nieuwe Bijdragen* jan. 1826.

^b Familie-archief Kuiken, thans in Gemeente-archief St. Annaparochie.

die in 1802 de school te St. Annaparochie verlaten had,^a sindsdien te Berlikum woonde en de afgelopen winter reeds met het onderwijs aan Nieuwebildtdijk begonnen was, officieel accorderen als volgt:^b “Wij, Jan J. Kuiken en Harmen P. Donia als gecommiteerden van de Compagnieschap wegens het oprigten eener school aan de N.B. Dijk onder St. Annaparochie” stellen W.R. Spoelhof te Berlikum aan als onderwijzer in gemelde school in een door ons vrij kost- en schadeloos te leveren woning; “en wanneer de schoolpenningen in een jaar minder dan f 150 kwamen te bedragen, verbinden wij, Gecommitteerden ons in naam der Compagnieschap, het ontbrekende aan te betalen.” Spoelhof verbond zich, te beginnen op 12 nov. 1812 en drie achtereenvolgende jaren op deze condities te zullen blijven.

Zo is aan de Nieuwebildtdijk te midden van druk en spanning van de Franse bezettingsjaren, op 12 nov. 1812 officieel begonnen met het geven van onderwijs. Spoelhof was toen 46 jaar, had in 1808 de 4^e rang en op 9 mei 1810 ook de 3^e rang behaald. Ongetwijfeld is in 1815 het contract vernieuwd. In 1817 telde de school ca. 50 leerlingen. Maar op den duur werd het bezwaarlijk de school gaande te houden, die ook al te klein bleek.

In 1819 wendde men zich tot de gemeenteraad, of niet uit de dorpskas een behoorlijk schoolvertrek kon worden gesticht en de onderwijzer van een vast traktement kon worden verzekerd. De raad wilde er niet veel van weten, maar grietman Huber steunde het verzoek, dat ook bij Gedeputeerde Staten was ingediend en daar op 14 april 1819 gesteund werd door schoolopziener Martens. Het gevolg was een resolutie van Gedeputeerde Staten van 27 april 1819, waarbij een beslissing van de raad gevraagd werd over het verzoek van de Nieuwebildtdijksters. In de vergadering van 29 mei 1819 wist de grietman de raad te doen besluiten tot verbetering van de school aan de Nieuwebildtdijk, met een subsidie uit het overschot van het gemaal van St. Annaparochie, het ontbrekende aan te vullen door een renteloos voorschot van belanghebbenden (als te Oudebildtzijl) en op de dorpsbegroting van St. Annaparochie voortaan f 150 te brengen voor het traktement van de onderwijzer. De gemeente kon de woning, waarin het onderwijs gegeven werd, van de eigenaars kopen voor f 600 (raadsbesluit van 27 jan. 1820). De vergroting en vertimmering, begroot op f 660, werd op 10 juni 1820 door grietman en assessoren aanbesteed en reeds op 6 sept. kon de schoolopziener de vernieuwde school met een gepaste redevoering inwijden; 66 leerlingen konden er plaats vinden.

In de *Bijdragen* van nov. 1820 prees hij “het vernieuwd en zeer wel en doelmatig ingerigte schoolvertrek aan de N.B. Dijk”. Hiermee had het Bildt zijn tweede gemeenteschool gekregen. Meester Spoelhof kon nu dus op f 150 per jaar boven de schoolpenningen en vrij wonen in de school rekenen. Tot Allerheiligen 1838 heeft hij de school bediend; op 4 april 1840 is hij aan de Nieuwebildtdijk, waar hij was blijven wonen, op 74-jarige leeftijd overleden. De laatste twee jaren had hij een klein pensioentje van de gemeente genoten.

Algemeen

Zo was er op onderwijsgebied op het Bildt heel wat verbeterd sinds 1795. Wèl had de schoolopziener stof tot roemen, toen hij bij de inwijding van de school aan de Nieuwebildtdijk openlijk zijn erkentelijkheid betuigde voor de belangstelling van grietman Huber in de bezorging, instandhouding en aanmoediging van het onderwijs in zijn ressort. Waren in 1819 en 1820 niet drie van de vier bestaande scholen vernieuwd (St. Annaparochie, Oudebildtzijl en Vrouwenparochie) en was er niet een nieuwe aan toegevoegd (Nieuwebildtdijk) en tevens de jarenlange twist om de school te Oudebildtzijl tot een goed einde gebracht? In de vier grote scholen waren ondermeesters aangesteld, al zocht men nog naar een regeling, dat de onderwijzers die zelf niet meer hoefden te betalen.

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 133.

^b *Nieuwe Bijdragen* jan. 1826.

Intussen had de grietman op aandringen van schoolopziener Martens met de onderwijzers Nicolai, Schepers en Van Albada een nieuw schoolreglement ontworpen. Op 31 aug. 1820 werd het in de gemeenteraad behandeld en vastgesteld.^a De onderwijzers moesten hun ambt waarnemen volgens de schoolwet en reglementen van 1806; vrouwenschooltjes konden met toestemming van grietman en assessoren en schoolopziener worden opgericht; er werd het gehele jaar door school gehouden, vijf dagen per week (zaterdag niet), behalve vier vakanties (Kerst-, Paas- en Pinksterweek en twee weken in de oogsttijd). De meester moest de school rein en fris houden; hij leverde de boekjes, ganzenveren en papier aan de kinderen (de grietenij betaalde die voor de arme kinderen). De leerlingen werden verdeeld in drie klassen; de onderwijzer had ze liefde in te boezemen voor alle maatschappelijke deugden en ze aan te sporen tot gehoorzaamheid, beleefdheid, bescheidenheid, en vooral tot liefde en eerbied voor en dankbaarheid jegens het Opperwezen. De onderwijzers moesten alles doen om het schoolbezoek te bevorderen; ook de armenvoogden werden hierbij ingeschakeld (nalatige ouders kon ondersteuning worden ontzegd). De onderwijzer inde de schoolpenningen naar plaatselijk gebruik. Bijgevoegd waren weer “Leefregels” etc. als in 1809.

Het onderwijzersgezelschap

Het algemene gezelschap in het 3^e schooldistrict, dat ds. Martens in 1816 had opgericht^b, was in drie onderafdelingen naar de kantons gesplitst: Dokkum, Holwerd en Hallum. Dit laatste gezelschap, dat de onderwijzers van het Bildt en Ferwerderadeel omvatte, telde in 1817 12 leden: voorzitter was T.A. Nicolai van St. Annaparochie, secretaris B.L. van Albada van Oudebildtziyl. Het vergaderde de tweede woensdag van elke maand en Van Albada vertelde^c hoe op die vergaderingen grote toenadering en verbroedering plaats had, hoe hartelijk daar de deelneming was in elkanders huiselijk en ambtelijk leven, hoe de bekwame en altijd blijmoedige Nicolai zijn *Attisch zout* strooide onder de gesprekken, hoe de grijze Spoelhof en anderen hun ervaringen ten beste gaven en curiositeiten wisten te vertellen van tijdens en vóór de schoolhervorming; hoe evenwel de grootste feestdag van het jaar voor allen was de eerste woensdag in juni, wanneer de algemene vergadering der drie gezelschappen te Holwerd gehouden werd. Met een gehuurde hooiwagen en “afgeleefde rossinant” (die met een sleutel aan de zweep werd aangemoedigd!) reden ze er heen. Hij schildert het blijde weerzien der ambtsbroeders uit de andere gemeenten, hoe onder de koffie de jaarverslagen der drie gezelschappen werden uitgebracht, terwijl “onder het nuttigen van een morgenborrel” (o tijden, o zeden!) verschillende zaken met betrekking tot vooruitgang en methode werden besproken. Onder de maaltijd volgden “kernachtige en kernloze toasten” en een rede vol humor van de schoolopziener, waarna men na een gezamenlijke wandeling weer scheidde.^d In 1829 heeft het onderwijzersgezelschap het Bildt zich van Ferwerderadeel afgescheiden.

De scholen en het onderwijs 1825-ca. 1880^e

Inleiding

Onder de werking van de schoolwet van 1806, gesteund door een belangstellend grietman (Huber) en ijverige schoolopzieners (Martens en Van der Plaats), kreeg op het Bildt in het eerste kwart van de

^a Men vindt deze “Algemene Bepalingen voor het Lager Schoolwezen van Het Bildt” in de *Nieuwe Bijdragen* van sept. 1821.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 130.

^c Van Albada, *Uit de Oude en Nieuwe Doos*, p. 113.

^d Van Albada, *Uit de Oude en Nieuwe Doos*, p. 114.

^e Eerder verschenen in: H. Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3B (1795-1955)* (Franeker, 1956), p. 285-312.

19^e eeuw een algehele vernieuwing van het onderwijs haar beslag.^a Ook op dit gebied had, wat later “de Bildtse kwestie” genoemd zou worden, al geducht haar woordje mee gesproken in de twist over wie de schoolmeester en de school te Oudebildtzijl moesten bekostigen. Het eind was geweest, dat vanaf 1819 de gemeente het Bildt de school te Oudebildtzijl geheel te haren laste kreeg,^b evenals ook die aan de Nieuwebildtdijk. Dit waren dus gemeentescholen of openbare in de zin der wet. Richtingsscholen kende men nog niet. Bijzondere scholen heetten die, welke niet uit de openbare kas betaald werden, bv. weeshuis- en diaconiescholen. Alle scholen droegen een algemeen godsdienstig karakter (art. 22 Schoolreglement 1806); niettemin werd het onderwijs in het leerstellige der kerkgenootschappen, waartoe de kinderen behoorden, aanbevolen aan de predikanten (art. 23). De algemene schoolorde (23 mei 1806) schreef in art. 6 voor: “De schooltijd zal, hetzij wekelijks, hetzij dagelijks, met een kort en gepast Christelijk gebed geopend en gesloten worden, en zal bij dezelfde gelegenheden ook iets toepasselijks mogen gezongen worden.”

Twee nieuwe scholen

De tochten naar de dorpsschool te St. Jacobiparochie langs kleipaden (Kadal en het Franekerpad) door weer en wind, leverden voor de kleintjes van Oost- en Westhoek in vele tijden van het jaar grote bezwaren op. Zo deed zich de behoefte aan een eigen school “aan de Dijk” meer en meer gevoelen. Nu had een reeds tegen de 60 jaar oude Westhoekster Klaas Hendriks Pluimer, die bij zijn mededijkbewoners in een zekere roep van kunde en ervaring stond en hun raadsman was in vele omstandigheden, in 1828 het plan opgevat om in de komende winter in de Westhoek enig onderwijs te geven aan kinderen, wie de reis naar St. Jacobiparochie te zwaar viel. De schoolopziener mr. Jan Daniël van der Plaats, notaris te Leeuwarden, onder wiens district de gemeente het Bildt op 26 sept. 1827 gekomen was en die reeds bij grietman en assessoren de noodzakelijkheid betoogd had om in de Westhoek een school op te richten, steunde deze plannen. Ook de gouverneur jhr. J.A. baron van Zuylen van Nijevelt (1826-1840), tot wie de schoolopziener zich eveneens gewend had, drong bij de raad op schoolstichting aan. De raad zag de noodzakelijkheid in en machtigde op 18 sept. 1828 grietman Schwarzenberg om aan deze zaak op de minst kostbare wijze uitvoering te geven, “uit hoofde de ondervinding bevestigd heeft, dat deeze Perzoon [Pluimer] in zijn kring nogal veel nut gesticht heeft en voor het thans opkomend geslagt door zijnen arbeid nogal van veel nut kan zijn.”^c In een “vertrek” (allicht in Pluimers huis) werden een paar lange banken met lessenaars geplaatst; er werden 6 grote, 10 middelsoort en 15 kleine “leijen met de daartoe benodigde touwen” (om ze nl. aan de bank op te hangen) aangeschaft, (de raad schafte in okt. 1828 ruim 600 leien voor de verschillende scholen aan: St. Jacobiparochie 40-60-80, St. Annaparochie 56-63-63, Vrouwenparochie 30-30-30, Oudebildtzijl 30-40-50 en Nieuwebildtdijk 6-10-15, evenals Westhoek) en zo is in de herfst van 1828 het onderwijs in de Westhoek begonnen in een particulier vertrek. Natuurlijk kon het hier niet bij blijven: de schoolopziener wenste een school met een bevoegde onderwijzer. De raad had de timmerman Teunis Klazes Stolte te St. Annaparochie (tevens assessor) al eens een begroting laten maken, die de bouwkosten besomde op f 1.410. Men kwam evenwel tot het inzicht, dat hier - wegens de uitgestrektheid van de Oudebildtdijk - twee scholen nodig waren. De raad stelde zich eenvoudige schooltjes voor met onderwijzers van de 4^e rang op f 75 traktement (plus de schoolgelden) en wilde alleen kleine kinderen toelaten. De grote konden wel naar St. Jacobiparochie, omdat anders de onderwijzer daar te veel in zijn kostwinning benadeeld zou worden (schoolpenningen!). Schoolopziener en Gedeputeerde Staten voelden echter niet veel voor dergelijke

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 120-151.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 150.

^c Raadsnotulen.

onderhandse schooltjes. Intussen was ook in de Oosthoek, met toelating van het gemeentebestuur, een zekere Sikke Jeltens de Vries begonnen in een particulier vertrek onderwijs te geven (herfst 1829). Gedeputeerde Staten waren het met de raad eens, dat er twee scholen moesten komen, die echter aan hogere eisen moesten voldoen dan de raad zich voorstelde (resolutie van 22 febr. 1830). De raad stelde op 11 maart 1830 de zaak in handen van een commissie uit zijn midden (K.A., K.B. en G.W. Wassenaar en T.K. Stolte). Het standpunt van de commissie (rapport 24 maart) kwam overeen met het oude plan van de raad: kinderen beneden 10 jaar; de voorlopig aldaar geplaatste onderwijzers laten blijven op f 75 traktement, "gelijk ze thans genieten" (Pluimer en De Vries); onderwijzers van de 3^e rang achtte men daar niet nodig, omdat er slechts kleine kinderen onderwezen werden, "welke niet tot dien trap van geleerdheid komen om eenen bekwamen onderwijzer te behoeven" (bovendien zou men alle jaren met een vacante school zitten, daar zulke 3^e rangers al gauw naar een betere school zouden solliciteren); bij de oosterse school behoefde voorlopig geen woning, daar De Vries ongehuwd was. De raad kon zich met dit rapport geheel verenigen, de schoolopziener en Gedeputeerde Staten minder; in elk geval moesten de onderwijzers bevoegdheid bezitten. Ten overstaan van een raadscommissie heeft toen de schoolopziener de kundigheden van Pluimer en De Vries onderzocht en hen op 20 okt. 1830 tot de 4^e rang geadmitteerd (Pluimer was toen 60 jaar, De Vries 45 jaar oud).^a Ze konden nu tenminste voorlopig hun functie behouden.

Na nog wat heen en weer geschrijf werd men het ook eens over de scholen. Op 6 nov. 1830 werd in de herberg van Lammert M. Kramer te St. Jacobiparochie aanbesteed: 1° het bouwen van een nieuwe school met woning in de Westhoek onder St. Jacobiparochie en 2° het vernieuwen van een school ten oosten van het Hooghout (Oosthoek). Aannemer werd Tijmen Martens Bakker, mr. timmerman te St. Jacobiparochie, resp. voor f 590 en f 495. Goedkeuring van Gedeputeerde Staten volgde op 8 dec. en in het voorjaar van 1831 zijn de schooltjes gebouwd en betrokken. De Vries kreeg in mei drie dozijn leien voor zijn school en met ingang van 1833 f 25 vergoeding per jaar voor het gemis van een woning.

Op 26 april 1833 overleed de oude, brave Klaas H. Pluimer, 63 jaar oud, nalatende een weduwe, Maartje Klazes Kaper. Bij de raad kwamen vier verzoeken in om met de vacante school te mogen worden begunstigd, nl. van Pieter Johs. de Jong, ondermeester te Vrouwenparochie (3^e rang), Cornelis Klazes Prosje, schoenmaker, Aart Klazes Aartsma, gardenier, en Marten Jacobs van Gelder, werkman, alle drie te St. Jacobiparochie. Alleen de eerstgenoemde had onderwijsbevoegdheid en werd dan ook, in overleg met schoolopziener Van der Plaats, benoemd. Hij trad in mei in functie en heeft meer dan 40 jaar in de Westhoek gestaan. Al spoedig bleek het schooltje te klein, want niet alleen kleine, maar alle kinderen werden toegelaten. In 1835 gingen in de Westhoek 94 en in de Oosthoek 79 kinderen naar school. De schoolpenningen beliepen dan ook meer dan de f 75 vast traktement. In 1836 besloot de Raad hier een nieuwe school met woning te bouwen en de bestaande te verkopen. D. Boorsma te Franeker werd aannemer voor f 1.936 (10 aug. 1836).

In de Oosthoek ging het met meester Sikke de Vries niet goed. Na herhaalde klachten betreffende drankmisbruik en na vergeefse waarschuwing op 15 mei 1834 van de gemeenteraad, besloot deze op 11 juli 1835 "de provisionele aanstelling van den Onderwijzer S. J. de Vries in de Oostelijke Bijschool onder St. Jacobiparochie in te trekken met last aan denzelfden om voor 1 Aug. de school te verlaten." Daar De Vries invalide was, kon hij niet arbeiden en verviel hij aan de diaconie van St. Jacobiparochie. Diezelfde 11 juli had de raad provisioneel in de vacante school aangesteld: Rein Gaukes Kuiken, kwekeling bij meester Wopke de Jong te St. Jacobiparochie. Deze was hier op 4 maart 1816 geboren en bezat de 3^e rang. Hij trad op 1 aug. 1835 in functie, woonde in een kosthuis en behaalde op 18 april 1838 de 2^e rang. Hij dacht nu aan trouwen en richtte zich op 15 dec. 1839 tot de raad met het verzoek om bij zijn school een woonhuis te stichten, "daar hij hetzelfde eerlang nodig had". De raad liet in 1840 de woning bouwen en op 10 sept. van dat jaar trouwde Kuiken met Elisabeth, de oudste

^a *Nieuwe Bijdragen* 1830.

dochter van ds. Roelof Schuiling te Oudebildtzijl.^a Het traktement van beide onderwijzers werd toen op f 125 gebracht (plus vrij wonen en natuurlijk de schoolpenningen van de leerlingen). In 1844 is de Oosthoekster school vergroot. Meester Kuiken vertrok op 1 juli 1856 als hoofdonderwijzer naar Nes op Ameland; op 1 jan. 1868 verliet hij het onderwijs en vestigde zich weldra te Balk als grossier. Hier is hij op 19 sept. 1890 op 74-jarige leeftijd overleden; Elisabeth stierf op 3 mei 1896 te Franeker. Na vergelijkend examen op 23 aug. 1856 in het gemeentehuis te St. Annaparochie werd uit 18 sollicitanten (waarvan 11 op het examen verschenen) tot onderwijzer aan de Oosthoekster school benoemd: Wijtze Wiltjes Gosliga, ondermeester van de 2^e rang te Harlingen (6 sept.); hij trad op 13 okt. in functie. Deze beide scholen waren dus, evenals die van Oudebildtzijl en Nieuwebildtdijk sedert ca. 1820, van het begin af gemeentescholen; slechts de drie dorpscholen vielen nog onder het beheer van de Oud-Bildt-administraties.

Ondermeesters

Aanvankelijk stond de onderwijzer op het platteland alleen voor de gehele school, hoeveel leerlingen die ook telde. Natuurlijk werden al gauw de oudste leerlingen “afgericht” om hem bij te staan en op de kleintjes te passen; als kwekeling werden de meest geschikten door hem in het vak opgeleid. Eerst na de schoolwet van 1806 was er sprake van ondermeesters, die moesten worden aangesteld, als het aantal leerlingen meer dan 70 bedroeg (Alg. Schoolorde 1806, art. 4; Resolutie van Gedeputeerde Staten van Friesland van 31 okt. 1822). Dit gebeurde echter maar zelden, want de onderwijzer moest ze uit eigen zak betalen! Ook de Bildtse dorpscholen en die te Oudebildtzijl moesten dus ondermeesters hebben en inderdaad vinden we te St. Annaparochie T.A. Nicolai (1810), te St. Jacobiparochie J. van Wigcheren (1811), te Vrouwenparochie R.T. Zijlstra (1819) en te Oudebildtzijl Gosse Zijlstra (1825) als eerste ondermeesters vermeld. De onderwijzers vonden het onbillijk, dat ze deze wettelijk voorgeschreven ondermeesters zelf moesten betalen en in 1823 richtten de onderwijzers Nicolai van St. Annaparochie en Van Albada van Oudebildtzijl zich tot de gemeenteraad met het verzoek om hun ondermeesters uit de grietenij- of dorpskassen te betalen. Grietman Huber stelde de raad voor, aan de onderwijzers hiertoe f 100 uit de dorpskassen toe te leggen. Maar de raad verwierp het voorstel op 5 nov. 1823: de onderwijzers konden het zelf wel betalen, als ze een wilden hebben, en anders de Oude-Bildt-landeeigenaren maar! Gedeputeerde Staten grepen in en gelastten de raad op 2 juni 1824 ondermeesters aan te stellen tegen f 100 per jaar. Nog verklaarden alle raadsleden zich er tegen en het heeft tot 1827 geduurd, voordat Gedeputeerde Staten hun wil konden doorvoeren en de raad bereid vonden f 100 voor elke verplichte ondermeester uit de dorpskassen toe te staan aan de onderwijzers.

Een nieuw schoolreglement voor het Bildt

De twee nieuwe scholen aan de Oudebildtdijk, de ondermeesters, de ongelijkheid in de schoolgeldheffing e.a. maakten, dat de “Algemene Bepalingen” van 31 aug. 1820^b aanvulling behoeften. Op 14 okt. 1833 stelde de raad nieuwe en uitvoeriger “Algemene Bepalingen voor het Lagere Schoolwezen in de Grietenij Het Bildt”^c vast, die op 19 nov. d.a.v. door Gedeputeerde Staten werden niet alleen goedgekeurd, “maar dat het hun een bijzonder genoeg was, daarin een vernieuwd blijk te zien van 's Raads belangstelling in het Lager Onderwijs.” Grondslag bleef de wet van 1806 en de daarbij behorende schoolorde (23 mei 1806), benevens het huishoudelijk schoolreglement van Friesland van 21 okt. 1806 en de daaruit voortkomende besluiten. Schooltijden vijf dagen ('s zaterdags vrij), van 1 april tot 1 nov. van 8-10, 12-2 en 3-5 uur, van 1 nov. tot 1 april van

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 127.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 150.

^c *Nieuwe Bijdragen* 1834. Het reglement trad op 1 jan. 1834 in werking.

9-11½ en van 1-3½ uur; vakanties als in 1820.^a Indien er zich minstens 15 leerlingen aanmeldden, moest avondschool worden gehouden, tegen 10 ct. per week en per leerling. Het onderwijs werd klassikaal gegeven. In de drie dorpen en Oudebildtzijl ontvingen de onderwijzers f 100 van de gemeente, om een ondermeester aan te stellen, die door grietman en assessoren in overleg met de schoolopziener werden benoemd en ontslagen; ze moesten enige rang bezitten. De onderwijzers voorzagen hun leerlingen van schoolbehoefte (griffels, ganzenveren, papier, letterhoutjes, boekjes, enz.), de gemeente leverde de leien; dit alles bleef tot de school behoren. In de schoolpenningen (1^e klas 5 ct., 2^e klas en 3^e klas 10 ct. per week, rekenaars 5 ct. meer) is de huur voor deze schoolbehoefte inbegrepen; voor behoeftige kinderen betaalde de gemeente, voor gealimenterden de armenvoogdij (ook de schoolpenningen). De kinderen moesten bij hun toelating op school een geneeskundig attest overleggen, dat ze gevaccineerd waren of de natuurlijke kinderpokken hadden gehad (ingevolge het reglement op de koepokinenting in Friesland van 21 febr. 1832). Nog altijd hielden de onderwijzers de school schoon.

Om de juiste werking van dit reglement te verzekeren, benoemde de raad op 4 febr. 1834 commissies uit zijn midden, die daarop moesten toezien: voor St. Jacobiparochie K.B. Wassenaar, G.W. Wassenaar en Joh.D. Siderius; voor St. Annaparochie T.K. Stolte en R.D. van der Zee en voor Vrouwenparochie J.A. Palsma, F.P. Molenaar en E.A. Bekius; de eerste schoolcommissies dus eigenlijk.

Het reglement van 1841

Bij de toenemende ontwikkeling van het lagere schoolwezen, voorzag dit reglement weldra niet meer in alle voorkomende omstandigheden. Grietman De Kempnaer maakte met schoolopziener Van der Plaats een nieuw ontwerp op, dat - na enkele wijzigingen op verlangen van Gedeputeerde Staten aangebracht - op 13 febr. 1841 door de raad als nieuwe "Algemene Bepalingen voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs in de Grietenij Het Bildt" werd vastgesteld en door Gedeputeerde Staten goedgekeurd op 25 febr. 1841.^b De grietenij had toen zeven openbare scholen, nl. drie hoofdscholen van de 1^e rang in de dorpen en vier bijscholen te Oudebildtzijl (ook 1^e rang), Nieuwebildtdijk, Oost- en Westhoek (2^e rang). De onderwijzers genoten een vast traktement uit zodanige kas als daarmede rechtens bezwaard was, met vrije woning en tuin; het onderhoud der woningen kwam ten laste van de eigenaren. De toelage aan de onderwijzers voor een ondermeester was gebracht op f 125; het aantal leerlingen moest dan meer dan 70 bedragen. Voor hun bijstand in de avondschool moest de onderwijzer ze naar billijkheid belonen; de avondschool werd gehouden van 1 nov.-1 april, vijf avonden van 5-7 uur voor ouderen die lezen konden; diende voor herhaling en uitbreiding van het in de dagschool geleerde; kosten 12 ct. per week, benevens kosten van papier en pennen. De gemeente bezorgde vuur en licht. Schooltijden en vakanties als voren. De onderwijzers moesten gedurende de lesuren zelf aanwezig zijn en onderwijs geven! Bewijs van vaccinatie als in 1833; een kind dat leed aan hoofdzeer of een andere huidziekte, mocht niet toegelaten worden, voordat een geneeskundige een verklaring van volkomen herstel had afgegeven. De leerlingen werden verdeeld in drie klassen: de 1^e klasse oefende in lezen, schrijven op de lei en cijferen; de 2^e klasse in oordeelkundig lezen van proza en poëzie, schrijven op papier, maken van opstellen, rekenen, ook met breuken, tot de z.g. regel van drieën, maten en gewichten, Nederduitse taal; de 3^e klasse in het lezen van verschillende schrijvers, moeilijker opstellen, voortgezet rekenen, vaderlandse en algemene geschiedenis en Nederduitse taal. Voorts in alle klassen naar hun vatbaarheid: bijbelse geschiedenis, aardrijkskunde (beginnende met de plaats, uitgebreid tot de provincie, Nederland, Europa, het Heilige Land en enige kennis van de werelddelen, wis-, natuur- en staatkundige gesteldheid daarvan, het tekenen van

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 150-151.

^b *Nieuwe Bijdragen* 1841.

kaarten) en het zingen. Leer- en leesboeken moesten door de schoolopziener goedgekeurd zijn. De gemeente zorgde voor de leien, de onderwijzers voor boeken en schrijfbehoeften en daarvoor alsmede voor hun onderwijs van iedere leerling per week ontvangen in de resp. 3 klassen 5, 8½ en 12 ct. De gemeente betaalde voor behoeftige, doch niet bedeelde kinderen (voor elke school voor een bepaald aantal, in totaal voor 110 kinderen) een toelage van f 2,50 per jaar aan de onderwijzers. Een dergelijke regeling gold ook voor de avondschoon (voor 104 kinderen, welk aantal jaarlijks werd vastgesteld en steeds klom). De armenadministraties waren verplicht hun gealimenteerde kinderen van 6-12 jaar naar school te zenden en daarvoor de onderwijzer f 2,50 per kind (voor een wees f 1,50) te vergoeden. Uit een en ander moge blijken, dat het onderwijs op het Bildt toen voor die tijd al vrij behoorlijk geregeld was.

Statistiek van het schoolwezen

In 1844 werden van de gemeentebesturen opgaven verlangd door het provinciaal bestuur omtrent: 1° de toestand der schoolgebouwen en 2° de inkomsten der onderwijzers. De opgaven van het gemeentebestuur van het Bildt, opgemaakt op 22 okt. 1844 en getekend door grietman De Kempnaer en secretaris Oeberius, luiden als volgt:^a

Scholen	Maten v.h. vertrek in meters	Aantal laange banken	Aantal kinderen 's winters	Inkomen			Schoolgeld	Emolum.		Totaal	Af voor		Blijft over
				v.h. O. B.	v.d. Gem.	Totaal		v.h. O. B.	v.d. Gem.		onterm.	leermiddelen	
St. Ap.	11,25-7-5,60	23	196	f 400	f 125	f 525	f 215	f 188	f 133	f 1061	f 125	f 120	f 816
N. B. Dijk	6,80-5,40-5	16	65	—	f 150	f 150	f 195	f 5	f 42	f 392	—	f 38	f 354
St. Jp.	11,60-6,10-5,60	30	184	f 300	f 125	f 425	f 345	f 90	f 106	f 966	f 125	f 95	f 746
W. hoek	8,80-5,80-5,20	15	87	—	f 125	f 125	f 245	f 40	f 15	f 425	—	f 55	f 370
O. hoek	10,80-5,60-4,80	18	80	—	f 125	f 125	f 230	f 40	f 15	f 410	—	f 50	f 360
Vrp.	10,60-6,50-5,40	18	110	f 350	f 125	f 475	f 270	f 75	f 63	f 883	f 125	f 80	f 678
O. B. Zijl	10,40-6,80-5,50	17	140	—	f 375	f 375	f 410	f 40	f 80	f 905	f 125	f 70	f 710

Verder werd nog gezegd: "De 7 scholen zijn alle zeer goed; alle bevatten één vertrek, waarin 3 klassen. In alle scholen zijn zwarte borden, kaarten, maten en gewichten en rekenmachines aanwezig. De onderwijzers hebben geen andere bedieningen (behalve kerkelijke). Onder de emolumenten van het Oud-Bildt behoren o.a. de in het Reglement genoemde toelagen voor bedeelde kinderen, het tractement als Boekhouder van Volmachten of Voogden; onder die van de Gemeente o.a. de toelagen voor behoeftige kinderen en het tractement voor het een of ander ontvang, dat de schoolmeester was opgedragen."

^a Aanwezig in het Provinciaal Archief te Leeuwarden; illustratie uit: Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 291.

Plaatselijke schoolcommissie

Op aandrang van de schoolopziener (brief van 9 nov. 1843) stelden grietman en assessoren op 12 dec. 1843 drie plaatselijke schoolcommissies in, nl. voor St. Annaparochie en Nieuwbildtdijk: jhr. De Kempenaar, T.A. Nicolai, R.D. van de Zee en O.B. Oeberius; voor St. Jacobiparochie, Oost- en Westhoek: G.W. Wassenaar, assessor, W.J. Rooda en J.A. Osinga; voor Vrouwenparochie en Oudebildtzijl: J.A. Palsma, assessor, E.A. Bekius en E.P. Brunger, notaris. (Behalve de laatste waren allen leden van de gemeenteraad.) Ze moesten toezien dat de schoolwetten en het reglement van 1841 nauwgezette toepassing vonden en konden daartoe op gezette tijden de scholen visiteren. De drie dorpsscholen behoorden dus nog altijd aan de Oud-Bildt-landeeigenaren der resp. parochiën. Voor hen onderhielden de volmachten ze en betaalden ook de onderwijzers (alles volgens art. 4 van het koopcontract van 1752). Tot uitbreiding der scholen waren ze slechts met moeite te bewegen geweest en van het betalen van ondermeesters wilden ze in het geheel niets weten: zij gingen van het standpunt uit, dat ze die scholen hadden te onderhouden naar hun toestand en naar de omstandigheden van 1752; tot méér waren ze niet verplicht. En van deze verplichting heeft de Oud-Bildt-procedure hen weldra ontheven

St. Annaparochie

Na de afstand van meester. T.A. Nicolai^a in 1836, werden sollicitanten voor de vacante school opgeroepen in de *Leeuwarder Courant* en de *Nieuwe Bijdragen*, "zullende aan de mededingers geen reis- en verblijfkosten worden vergoed." Met 27 sollicitanten werd op 4 juni 1836 het vergelijkend examen in het gemeentehuis gehouden, waaruit grietman en assessoren, schoolopziener en de vier gecommiteerden uit de Oud-Bildt-landeeigenaren van St. Annaparochie benoemden: Gerardus van der Velde, onderwijzer te Wanswerd (van 1831-1836), doch eerder ondermeester te St. Annaparochie (1826-1831) en waarnemend onderwijzer te Oudebildtzijl (1828). Hij was in 1807 te St. Annaparochie geboren als zoon van de kleermaker Gielis van der Velde en bezat de 2^e rang. Op 3 dec. 1826 was hij getrouwd met Hendrikje, dochter van de agent van politie Johs. Geerts Santhuizen. Hij heeft op 19 sept. zijn functie aanvaard op het oude traktement van f 400, de schoolgelden van gemiddeld 140 leerlingen en vrije woning en tuin; het organistschap en het klokluiden waren steeds aan het ambt verknocht.

Het steeds stijgend aantal schoolkinderen ('s winters meer dan 200) veroorzaakte klachten over te geringe schoolruimte. In de jaarvergadering van de Oud-Bildt-landeeigenaren van St. Annaparochie op 3 juni 1837 kwam een desbetreffend schrijven van het gemeentebestuur ter tafel, waarbij op vergroting van de school aangedrongen werd. Het grietenijbestuur zou in dat geval "desselfs goede bemoeijng aanwenden om nog eenen ondermeester in de school daar te stellen ten koste der Grietenijkas." De eigenaren meenden evenwel, dat het met de ruimte nog wel wat meeviel: de banken konden nog wat voordeliger worden geplaatst en de muur tussen schoolvertrek en huisgang worden weggebroken. Aldus werd besloten.

Het gemeentebestuur beraadde zich er op, of er dan op andere wijze verlichting ware te brengen en zo besloot de raad op 21 maart 1840 tot het inrichten van een bijschool te St. Annaparochie voor kinderen beneden de 6 jaar in het z.g. Commiezenhuis aan de Smallekant, dat aan de gemeente behoorde. Dit zou de hoofdschool iets ontlasten, waar immers reeds kinderen van 5 jaar toegelaten werden. Op zijn verzoek is Allerd Klazes van der Wal, ondermeester in de hoofdschool en tevens huisonderwijzer, op 13 okt. 1840 aangesteld tot onderwijzer aan deze bijschool. Hij was op 16 mei 1839 te St. Annaparochie getrouwd met Hitje J. Boorsma, die na Allerds vroege dood (op 25 maart

^a Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 135.

1848, nadat hij in 1845 nog de 2^e rang had behaald) het kinderschooltje particulier aanhield tot 1877, toen er een Nutsbewaarschool kwam en de gemeente het oude huis verkocht.

Intussen was meester Van der Velde in 1839 gemachtigd een tweede ondermeester aan te stellen, waarvoor de gemeente weer f 100 toestond. Hij moest grietman en assessoren echter berichten, dat hij er geen kon krijgen; de kwekeling Jan Bernardus Deel, zoon van de rijksontvanger, stond hem echter bij. Toen deze weldra de 4e rang verkreeg, stonden grietman en assessoren hem een gratificatie toe van f 40 voor zijn diensten over 1840. Zo bleef Van der Velde schoolhouden met één ondermeester en een of meer kwekelingen. Hij is niet oud geworden: reeds op 4 jan. 1848 overleed hij "aan eene zinkingzenuwziekte in de bloei zijns levens, met achterlating van een weduwe en 8 onverzorgde kinderen", aldus schoolopziener Van der Plaats.^a Zijn weduwe Hendrikje Santhuizen verzocht de Koning om enige ondersteuning uit 's Rijks kas in haar moeilijke omstandigheden (weduwenpensioen bestond niet), doch dit verzoek werd afgewezen, evenals een dergelijk aan het gemeentebestuur gericht adres. Ze opende toen een winkeltje op het Oosteind en is in 1888 overleden.

De school werd waargenomen door Allerd van der Wal, die tijdens de vacature overleed (zie boven), en daarna door Taekele Abes Heslinga, ondermeester te Vrouwenparochie. De Oud-Bildt-landeigenaren van St. Annaparochie, op 19 febr. 1848 bijeen, besloten het traktement van de te beroepen onderwijzer met f 100 te verminderen (tot f 300 dus) en het onderhouden en luiden van de dorpsklok van die betrekking af te nemen, "omdat zulks lastig voor den Onderwijzer wordt beschouwd." Na vergelijkend examen met 15 sollicitanten (allen 2^e rangers) in de school te St. Annaparochie op 9 mei 1848, werd door grietman en enige raadsleden en vier gecommiteerden uit de Oude-Bildt-landeigenaren (T.G. Wassenaar, A.B. Wassenaar, T.A. Nicolai en D.A. Lont) benoemd: (waarbij de schoolopziener adviserende stem had) Klaas Sijbes Meijer, onderwijzer te Marssum. Geboren in mei 1819 te Beneden-Knijpe (waar zijn vader schoolmeester was), werd hij daar kwekeling (1835), weldra ondermeester (1838), toen te Franeker (1841) en te Bergum, vanwaar hij op 1 aug. 1843 als onderwijzer naar Marssum ging. Op 4 sept. 1848 trad hij te St. Annaparochie in functie op f 300 traktement en emolumenten als Van der Velde. Bijna 40 jaar stond hij aan het hoofd van de school te St. Annaparochie en bediende tevens het orgel in de Hervormde Kerk. Hij was getrouwd met Harmke Prakken; van hun zes kinderen trouwde Geertje Meijer met de boekdrukker-uitgever Johs. J. Kuiken te St. Annaparochie.

Reeds op 21 febr. 1851 richtte meester Meijer een adres tot de Oud-Bildt-volmachten van St. Annaparochie, om de school te vergroten (die slechts 39 vierkante palm ruimte per leerling had, terwijl de wet 80 à 90 eiste). De landeigenaren waren wel overtuigd, dat de school te klein was, maar niet van hun verplichting die te vergroten. Hun verplichtingen - meenden zij - strekten zich niet verder uit dan tot de staat van zaken, zoals die bij "de inlossing" van 1752 was en daaraan zou het schoollokaal nog wel beantwoorden. Toch gingen er onder de eigenaren ook stemmen op om het verzoek in te willigen: de grietenij besteedde al zoveel aan het onderwijs.

Uiteindelijk werd besloten, het grietenijbestuur om een renteloos voorschot van f 1.000 te verzoeken en nog in 1851 de school naar het noorden uit te breiden, terwijl dan in de loop van het jaar kon worden onderzocht, hoever de verplichtingen van de landeigenaren in dezen gingen. Zo kwam de wel zeer noodzakelijke vergroting (die winter waren er 271, 's zomers 208 leerlingen)^b nog op kosten der Oud-Bildt-landeigenaren tot stand. De jeugd kreeg een feestje, het enige dat ze in hun tijd hebben gehad

^a In het schoolnieuws van de *Nieuwe Bijdragen* van 1848.

^b Gemeenteverslag 1851.

Nieuwe wet op het lager onderwijs 1857

De nieuwe grondwet van 1848 had het geven van onderwijs vrij verklaard, behoudens het toezicht van de overheid en onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid van de onderwijzers, een en ander bij de wet te regelen (art. 194). De nieuwe wet op het lager onderwijs van 13 aug. 1857 was hiervan het gevolg. De vier rangen werden afgeschaft; voortaan waren er hoofd- en hulponderwijzers (essen) en kwekelingen; de 1^e en 2^e rang werden gelijkgesteld met de hoofdakte, de 3^e rang met die van hulponderwijzer. Bij meer dan 70 leerlingen werd een kwekeling, bij meer dan 100 een hulponderwijzer en bij meer dan 150 een hulponderwijzer en een kwekeling vereist, etc. (art. 18). De gemeenteraad bepaalde de wedden: voor een hoofdonderwijzer minstens f 400, voor een hulponderwijzer minstens f 200. Aan het artikel over de christelijke en maatschappelijke deugden (art. 23) was nu toegevoegd: "de Onderwijzer onthoudt zich van iets te leren, te doen of toe te laten, wat strijdig is met de eerbied, verschuldigd aan de Godsdienstige begrippen van andersdenkenden." Hiermee was feitelijk de bijbel van de openbare school geweerd. Het geven van godsdienstonderwijs werd aan de kerkgenootschappen overgelaten. Er werd pensioen ingevoerd, ten laste van de staat, waartoe de onderwijzers 2% van hun jaarwedde moesten bijdragen. Elke gemeente zou voorzien in de kosten van haar lager onderwijs, voor zoverre die niet kwamen ten koste van anderen (art. 31). Er kon schoolgeld worden geheven door de gemeenten. Behalve openbare, waren er bijzondere scholen, door anderen dan de overheid gesticht en onderhouden. De wet trad op 1 jan. 1858 in werking met een overgangstijd van drie jaar om de verschillende bepalingen in werking te brengen. Een nieuwe gemeentelijke verordening was nu nodig: ze werd op 13 okt. 1860 door de raad vastgesteld en op 1 jan. 1861 in werking gebracht. Het onderwijs zou op het Bildt kosteloos zijn, ter bevordering van het schoolbezoek. (Het schoolverzuim was in deze landbouwstreek geweldig.) Daar nu de schoolgelden als bron van inkomsten voor de onderwijzers vervielen, werden hun jaarwedden door de gemeente vastgesteld op: f 1.025 voor de hoofden te St. Annaparochie en St. Jacobiparochie, f 800 voor die te Vrouwenparochie en Oudebildtzijl, f 500 voor die van Oost- en Westhoek en f 475 voor die te Nieuwebildtdijk; f 250 voor hulponderwijzers en f 25 toelage voor een kwekeling. (In 1863 ook f 500 voor Nieuwebildtdijk en f 300 voor hulponderwijzers.)

De Bildtse kwestie en het onderwijs

Intussen besloot het gemeentebestuur op 15 maart 1858 eens met de Oud-Bildt-landeigenaren te praten over de regeling van de kosten van het onderwijs in de gemeente, ingevolge de nieuwe wet en in verband met art. 4 van het koopcontract van 1752. De raad wees een commissie aan (E.P. Brunger, D.A. Wassenaar (in 1860 vervangen door H.J. van Aisma) en A.B. Wassenaar) en verzocht de Oude-Bildt-eigenaren, hieraan uit elke parochie een lid toe te voegen. De landeigenaren van St. Annaparochie wezen op 21 april 1858 daartoe aan: Roelof Foppes van der Meij; die van St. Jacobiparochie op 19 april Anne D. Wassenaar; die van Vrouwenparochie in april Siemen Kl. Sipma. De commissie kwam met de volgende voorstellen: 1° gedurende 1861, 1862 en 1863 voor elk der drie Oud-Bildtsscholen aan de gemeente te vergoeden: a. f 400 in het traktement van de hoofdonderwijzer; b. het traktement van de 1^e hulponderwijzer; c. de kosten tot inrichting en onderhoud van school en woning; 2° om door een nieuwe commissie in 1862 de zaak finaal te doen regelen. De eigenarenvergaderingen van 20 maart (St. Jacobiparochie) en 21 maart 1860 (St. Annaparochie) hielden de voorstellen aan tot de eerstvolgende vergadering van landeigenaren der drie parochiën op 14 april 1860. Hier werd besloten: over 1861-1863 jaarlijks toe te staan: 1a tot f 225; 1b geroyeerd; 1c en 2° als voorgesteld. Toen B. en W. dit aanbod onaannemelijk verklaarden, draaiden de eigenaren bij op het oorspronkelijke voorstel (aug. 1860). Maar intussen was het Oud-Bildtproces begonnen. Toen het arrest van het Hof van 11 sept. 1861 de landeigenaren meer gaf dan men gevraagd had, door nl. de gehele omslagheffing onwettig te verklaren, welk vonnis in hoogste instantie door de Hoge Raad bevestigd werd op 29 mei 1863,

weigerden de landeigenaren natuurlijk ook deze bijdragen langer te betalen. Na 1863 is het gehele onderwijs op het Bildt alleen door de gemeente bekostigd en waren de Oud-Bildt-eigenaren ook van deze last, hun in art. 4 nadrukkelijk en voor altoos opgelegd, ontheven, ook weer zonder enige vergoeding of compensatie aan het gemeentebestuur. Bij de verdere afwikkeling der Oud-Bildt-zaken, gingen de drie parochiescholen in 1872 aan de gemeente over. Alle drie waren te klein en verouderd; binnen afzienbare tijd kregen de drie dorpen nieuwe gemeentescholen. Bij opvolgende verordeningen werd het aantal hulponderwijzers vermeerderd, de traktementen verhoogd, nieuwe leervakken ingevoerd. We kunnen er niet op ingaan. Per 1 jan. 1879 werd het schoonmaken van de scholen voor rekening van de gemeente genomen.

St. Annaparochie

Meester Meijer, die op 4 sept. 1873 zijn 25-jarig jubileum te St. Annaparochie herdacht en welverdiend door autoriteiten, collega's, oud-leerlingen en ingezetenen gehuldigd werd, beleefde het nog, dat op 19 febr. 1880 de nieuwe school met woning aan het Noordeinde, na langdurige en moeilijke voorbereiding met rijkssubsidie tot stand gekomen, betrokken kon worden.^a Aannemer was L. van der Meulen te Brantgum voor f 23.232. De eerste steen was op 19 juli 1879 gelegd door burgemeester IJ. Oosterlo. Op zijn verzoek kreeg de grijze meester op de meest eervolle wijze ontslag tegen 12 nov. 1887. Met zijn vrouw ging hij te Huizum wonen. Hier is de vrouw op 5 aug. 1891 en meester, bijna 85 jaar oud, op 28 april 1904 overleden; ze liggen aldaar begraven.

St. Jacobiparochie

Na de afstand van meester J.A. Schepers^b in 1826, brachten de Oud-Bildt-landeigenaren het traktement voor de te beroepen onderwijzer op 15 maart 1826 terug tot f 300. Na vergelijkend examen in het gemeentehuis te St. Annaparochie op 27 juni 1826, ten overstaan van schoolopziener ds. M. Martens van Holwerd, benoemden grietman en enige raadsleden en vier gecommiteerden uit de Oude-Bildt-landeigenaren van St. Jacobiparochie (K.B. Wassenaar, H.W. Koning, IJ.L. Brouwer en G.W. Wassenaar) op 8 juli uit zeven sollicitanten (allen 2^e rangers) Wopke de Jong Jac.zn., onderwijzer in "de Zuider-Drachten", tot hun schoolmeester, organist, voorzanger en koster (het bedienen van de klok was aan een ander opgedragen). Ofschoon reeds op 4 aug. 1826 autorisatie tot aanstelling van de minister van Binnenlandse Zaken inkwam, trad hij pas op 1 jan. 1827 in functie, daar de schoolopziener en zelfs de gouverneur pogingen hadden gedaan de landeigenaren van St. Jacobiparochie te bewegen het traktement weer op f 400 te stellen. De landeigenaren wilden dit niet en ... geen macht ter wereld kon hen er toe dwingen.

Wopke de Jong was op 24 maart 1799 te Grouw geboren, had van de predikant aldaar wat Latijn geleerd, die ook gezorgd had dat hij schoolmeester werd. In 1815 was hij ondermeester te IJsbrechtum en sedert 1820 onderwijzer te Zuider-Drachten, waar hij op 8 mei 1824 trouwde met de apothekersdochter Jantje Jobs Posthumus. Te St. Jacobiparochie vond hij gemiddeld 200 leerlingen, die per drie maanden 30 ct. schoolgeld betaalden (rekenars 25 ct. per week; gealimenterden niets), doch welk aantal verminderde, toen in 1831 aan de Oudebildtdijk twee bijscholen^c werden geopend, wat hem een verlies aan inkomsten (schoolgelden) bezorgde. Meester De Jong klaagde al in 1828 over de te kleine school, doch grietman en assessoren meenden op 25 maart 1830 eerst eens het effect van de stichting van de twee bijscholen aan de Oudebildtdijk te moeten afwachten, waarbij de gouverneur zich op 8 april aansloot. In het laatst van 1829 had meester De Jong de kerk-

^a Zie voor de uitvoerige geschiedenis van deze school, mijn "Herdenkingsrede bij het 50-jarig bestaan"; in brochurevorm uitgegeven door Hoekstra te St. Annaparochie in 1930.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 138-139.

^c Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 285.

en armenvoogden van St. Jacobiparochie verzocht om te voorzien in de verwarming van de school door middel van een kachel (tot die tijd was er een open haardvuur, waarvoor de kinderen 's winters een turf meenamen). De voogden meenden, dat de grietenij hierin maar moest voorzien. Inderdaad besloot de raad op 28 dec. 1829 f 150 op de begroting van 1830 te brengen voor kachels in de drie dorpsscholen, maar voor de brandstof moesten de inwoners of de voogden zorgen. Verzoeken van meester De Jong aan het gemeentebestuur om enige vergoeding wegens vermindering van zijn inkomsten wegens de stichting van de twee bijscholen aan de Oudebildtdijk, werden afgewezen, evenals die aan de Oud-Bildt-landeeigenaren om het schooltraktament weer op f 400 te brengen.^a Hij is hier op 17 okt. 1852 op 53-jarige leeftijd overleden; zijn weduwe stierf op 11 dec. 1869. Meester W. de Jong^b was een kundig en vooruitstrevend man, zoals blijkt uit zijn geschriften. Vele van zijn gedichten vonden een plaats in de *Friesche Volksalmanak*, o.a. een *Lofzang op Het Bildt*.^c Aan de oude, bouwvallige kerk te St. Jacobiparochie wijdde hij in 1841 een lied in drie zangen, opgedragen “uit hoogachting, aan den Weled. Heere G.W. Wassenaar, lid der Staten van Friesland en erfgezetene onder St. Jacobiparochie”.^d Hij behoorde tot de “Nijlichters” van die dagen (liberalen), hekelde in sommige gedichten (“Oebele Glûper fen 'e Falom” bijv.) de Afgescheidenen, was niettemin een godsdienstig man, wat wel blijkt uit zijn “Bijbelsche tafereelen des Ouden Testaments”, in dichtmaat bewerkt, en “Godsdienstige poëzië”, waarin hij o.a. in een lijkzang op zijn gestorven kind het hemelleven bezong (maar waarvan vele Bildtse boeren toen reeds zeiden: “Dêr weet-y niks fan!”^e Invloed der moderne ideeën!). Veel is er te doen geweest over zijn in 1840 uitgegeven “De Dominijs hifke, mar follen to licht achte”.^f Het was een scherp stuk, eindigend met een gedicht over de hoogmoed der predikanten, die er woedend om waren. Het werd door de St. Jabuurtster medicus dr. Botte Wiglius Schultetus Aenee “in 't Hollandsch overgebracht en met een voorrede vermeerderd”, in welke voorrede speciaal ds. W. Mebius te St. Jacobiparochie er nog eens van langs kreeg, die naar aanleiding van het anonieme geschrift een preek over Jacobus 3 : 17 en 18 gehouden en uitgegeven had, getiteld “De Wijsheid die van Boven is”. Meester had zijn geschrift dus niet ondertekend, maar ieder zag hem toch dadelijk voor de schrijver aan, ook al omdat er Latijn in voorkwam en ... mr. Wopke pronkte daar graag een beetje mee! In de *Boekzaal der Geleerde Wereld* (het domineestijdschrift van die dagen) van juli 1844 werd “het prulschrift” ontzettend afgekamd en terwijl men in strijd met eigen woorden “men antwoorde den zot niet op zijne dwaasheid”, dit toch deed, werd deze verwezen naar Spreuken 2 : 14 en 3 : 35. Op Het Bildt circuleerde het volgende vers, blijkbaar uit Ds. Wassenbergh's omgeving afkomstig.

ARIA (Wijs: Gij, die thans zijt met mij ter jagt.)

*Waar of nu weer 't gesprek van gaat, hoezee!
In huis, in herberg en op straat, hoezee!
't Is van de booze lastertong
Van den pedanten gek DE JONG, die gek, die gek, die gek!*

^a Een uitvoerige geschiedenis van de scholen te St. Jacobiparochie en Vrouwenparochie schreef ik in de *Bildtsche Courant* van febr. 1934.

^b Zijn levensbeschrijving door W. Dijkstra in *Sljucht en Rjucht* 1900; zie ook *Fryslân* 1928, p. 2; *Friesche Volksalmanak* 1889, p. 129-140.

^c *Friesche Volksalmanak* 1874; echte bombast overigens!

^d Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden, KF S385 TL.; zie ook mijn “Geschiedenis van de Kerk te St. Jacobiparochie”; uitgave Hoekstra te St. Annaparochie in 1946.

^e *De Vrije Fries XXII* (1914), p. 165-166.

^f Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden KF 3279 TL.

*Hij zond een boekjen in het land, gewis!
Beschimpt daarin den Leeraarsstand, die kwant!
Hij heeft zich dapper uitgesloofd,
Maar schande daalt nu op zijn hoofd, op 't hoofd van dezen gek!*

*Hij is een rare, vreemde snaak, een snaak!
Hij maakt soms wonderbaar gekwaak, gekwaak,
Hij is zoo mal, zoo zot, zoo wild,
Wat doet die kerel op Het Bildt? Wat doet die kerel daar!*

*Hij blaast zich als een kikvorsch op, wrok, wrok!
En zet een' dikken, hoogen krop, een' krop,
Maar 't zalig uurtje nadert al,
Dat hij van hoogmoed barsten zal, ja barsten, barsten zal!*

*Vaak zegt hij tot zijn maat: à vous, à vous!
Dan zuipt hij zich een stomme roes, van raak!
Ter kermis is hij altijd zat,
En vol van het Schiedammer nat, vol van Schiedammer nat!*

*Dit zelfde lot trof ook zijn vrouw, ziin vrouw,
Zijn' dierb're, hem zoo bijster trouw; zoo trouw,
Zijn JANSJE, 't schoonste beeld der aard,
Een mooie krans van bloemen waard, o jé, o jé, o jé!*

*Studenten bragten haar naar huis, naar huis,
En maakten daar een groot gedruisch, gedruisch,
En wat daar verder is geschied,
Vermeld ik geenszins in mijn lied, hoezee, o jé, hoezee!*

*En die ellendige schavuit, schavuit,
Gaf zulk een schendig schotschrift uit, schavuit!
Geeft daarvoor dien verwaanden kwast
Wat rotting-olie op zijn bast, maar daarmêe zij 't niet uit!*

*Laat ons hem even hifkjen gaan, allons,
Hij kan niet op zijn' beenen staan, pak aan,
Sa, mannen! geeft hem van de taart,
En smijt hem in de Zuidervaart! Hoezee, DE JONG, hoezee!!!*

Ook te St. Jacobiparochie werd de school te klein voor het toenemend aantal leerlingen; nog in zijn sterfjaar had meester De Jong zijn klachten hierover herhaald. De landeigenaren voelden niet voor vergroting; ze zouden wel eens met B en W praten (13 maart 1852). Deze wendden zich tot Gedeputeerde Staten. Bij resolutie van 9 dec. 1852 besloten Gedeputeerde Staten, daarbij hun gevoelen in het midden latende, ten aanzien van de uitlegging van het koopcontract van 1752 te verwijzen naar de rechterlijke macht, indien men niet - onder hunne goedkeuring - tot een schikking met de landeigenaren kon komen. B en W besloten op 5 jan. 1853, na behandeling van dit advies, volmachten en voogden van St. Jacobiparochie kort en goed, ingevolge art. 4 van het koopcontract 1752, te gelasten de school ten spoedigste te verbeteren of een nieuwe te bouwen. Op de rekendag van de Oude-Bildt-landeigenaren van St. Jacobiparochie (5 maart 1853) besloot men, ondanks een

advies van mr. J. van der Veen te Leeuwarden, dat niet de landeigenaren alleen, maar de burgerlijke gemeente tot de inrichting van de school naar de tegenwoordige behoeften verplicht was, tot vergroting der school, behoudens nader onderzoek wie de kosten moesten dragen. Zo werd in 1853 de school vernieuwd en vergroot tot 22 bij 7 ellen (= meter) door de timmerman L. van der Meulen te St. Jacobiparochie, die het werk voor f 2.800 had aangenomen, hetgeen door de Oude-Bildt-administratie was betaald. (Het was nog vóór de procedure!)

Intussen was ook de nieuwe onderwijzer Heert Pieters de Jong, na vergelijkend examen op 20 april 1853 in de herberg van M. Dantuma te St. Jacobiparochie uit 19 sollicitanten gekozen (gecommitteerden der landeigenaren hierbij waren Sije F. Antonides, Anne D. Wassenaar en Jan Arjens Osinga), uit Marssum overgekomen en op 1 juli 1853 in functie getreden op een traktement van f 300 plus de schoolgelden van 160 à 180 leerlingen en vrije woning met tuin. De school stond nog steeds aan het Klein Noordeind.

De nieuwe meester, geboren te Vrouwenparochie op 13 okt. 1828, was een man die met zijn tijd meeinging en in zijn dagen een der coryfeeën onder de pedagogen. Zijn school stond als een der beste Friese dorpscholen bekend; ook was hij een vlot spreker op onderwijzersvergaderingen en Nutsavonden; later trad hij ook op als deskundige bij de onderwijzersexamens. *De Nieuwe Bijdragen* van febr. 1867 bevat een "Voorlezing" van hem over "Het taalonderwijs in de Volksschool". Van zijn hand verscheen bij G.T.N. Suringar te Leeuwarden in 1861 een serie leesboekjes voor de lagere klassen (prijs per boekje 10 ct.), terwijl J. Kuiken Jz. te St. Annaparochie later zijn "Taal oefeningen" zou uitgeven.^a Zijn vrouw was Antje Thomas de Groot. Ook hij was tevens koster, organist en voorzanger in de Hervormde Kerk. Voor de gevolgen van de invoering der nieuwe wet op het lager onderwijs van 1857 en van de Oude-Bildt-procedure verwijzen we naar St. Annaparochie (zie eerder). Meester H. de Jong is op 1 sept. 1869 als hoofd der school naar Stiens vertrokken en werd op 1 jan. 1888 schoolopziener in het arrondissement Heerenveen. Op 1 mei 1895 ging hij met pensioen en ging weer te Stiens wonen, waar hij op 16 maart 1903 overleed. De beide meesters De Jong hebben hun stempel gedrukt op het opgroeiend St. Jacobiparochie van hun dagen: belangstelling tonen voor geestelijke en maatschappelijke vraagstukken en er een eigen mening op na houden.

Tot opvolger van meester H. de Jong benoemde de gemeenteraad uit 34 sollicitanten Kornelis Annes Weersinga, die op 15 nov. 1869 van Irnsum hier in functie trad. Het aantal leerlingen was geweldig toegenomen (meer en meer zagen de ouders het nut van goed onderwijs in) en overschreed soms de 300 (in jan. 1870: 304, in juli: 282), zodat de school ze lang niet meer kon bevatten. De gemeenteraad besloot daarom op 24 okt. 1872 een nieuwe school te stichten op een vrij terrein aan de Oosterweg, daar de oude niet meer vergroot kon worden. Een bouwplan (school noord-zuid, ramen op het oosten) vond geen instemming: de school werd oost-west langs de weg gebouwd met de ramen op het zuiden. In mei 1873 werd de bouw van school en woning voor f 19.150 aangenomen door E.L. Hiemstra te Hallum. Op 16 sept., toen men met de bouw reeds begonnen was, werd in tegenwoordigheid van burgemeester IJ. Oosterlo, secretaris H. Smid, wethouders S.K. Sipma en K.A. Wassenaar, leden der schoolcommissie, onderwijzers, architect, aannemers en vele belangstellenden, door Arjen K. Wassenaar (het zoontje van de wethouder) "de eerste steen" gelegd. De school kon op 2 febr. 1874 in gebruik worden genomen: wethouder D.J. Bierma droeg het nieuwe gebouw over aan het onderwijzend personeel. Reeds op 16 mei 1863 had de gemeenteraad besloten hier een tweede, en op 25 okt. 1870 ook nog een derde hulponderwijzer aan te stellen en op 9 sept. 1880 volgde een vierde hulponderwijzer.

In de tijd van meester Weersinga hadden hier de grote feesten van 1872 en 1874 plaats.^b Meester Weersinga, ook een uitstekende leerkracht, man van de oude stempel, vierde hier op 15 nov. 1894 zijn 25-jarig jubileum; zijn vrouw was Eelkje Wensemuis Kuipers. Hij ging op 1 maart 1902 met

^a Een lijst van zijn Friese publicaties vindt men in *Fryslân* 1828, p. 129.

^b Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3*, p. 282-284.

pensioen en ging te Drachten wonen, waar hij overleden is. In de 70er jaren en later had hij zich (met ds. De Haas e.a.) nog verdienstelijk gemaakt door het houden van "Volksvoorlezingen". In 1886 deed de eerste onderwijzeres (mej. M. Reiding) haar intrede in de school te St. Jacobiparochie.

Vrouwenparochie

Bij de dood van de oude Sjoerd van Loon (zie eerder) werd de school hier in 1826 waargenomen door Auke Jans van der Wal. In hun jaarvergadering van 5 mei 1827 besloten de Oude-Bildt-landeigenaren van Vrouwenparochie het traktement van de te benoemen onderwijzer vast te stellen op f 300 met vrije woning en tuin. Hij moest daarvoor tevens kerkdienst verrichten (als voorzanger en koster) en de school schoonhouden. De schoolpenningen bedroegen 30 ct. per 3 maanden, voor rekenaars 60 ct., voor hen die de verhoudingen leerden f 1 en die in de beginselen van meet- en stekunde onderwezen werden f 1,50 per 3 maanden. Ouderloze kinderen werden gratis onderwezen, voor gealimenterden betaalden de armenvoogden (zie het reglement van 1820). Ook moest hij de klok luiden en het uurwerk onderhouden; de kerk schoonhouden "tot aan de balken toe"; voor de grote schoonmaak ontving hij hulp. Hij kreeg een halve schuit turf per winter ten behoeve van de catechisaties, die 's winters in de school gehouden werden, en van de arme kinderen, die zelf geen turf konden meebrengen. Het aantal leerlingen beliep hier 70 à 80.

Na vergelijkend examen op 24 juli 1827 in het rechthuis te St. Annaparochie, droegen grietman en gecommitteerden uit de gemeenteraad en vier uit de Oude-Bildt-landeigenaren (Jarig Piers Tanja, Jacobus Joh. Hoitsma, Jan Gerbens Dokter en Jan Rienks van der Leij), met advies van schoolopziener ds. Martens, aan de minister ter benoeming vóór, de waarnemende onderwijzer Auke J. van der Wal. De minister verleende hierop autorisatie tot de aanstelling, die hem ten slotte door grietman en assessoren verleend werd, waarop hij op 29 aug. 1827 zijn betrekking, die hij al vijf jaar provisioneel had waargenomen, definitief kon aanvaarden. Op 21 mei 1826 was Van der Wal getrouwd met Rikje van Loon, een dochter van zijn voorganger (te Vrouwenparochie geboren op 25 mei 1795), die hem evenwel reeds op 26 okt. 1833 ontviel. Op 21 sept. 1843 hertrouwde hij met Pietje Dirks Tanja, weduwe van de in 1839 te Vrouwenparochie overleden notaris Wijtze Kuijpers; zij is op 1 jan. 1875 overleden.

In de jaarvergadering van de Oude-Bildt-landeigenaren van Vrouwenparochie op 24 juni 1828, werd hem ook het schrijverschap van volmachten en voogden opgedragen, waarvoor zijn salaris met f 50 werd verhoogd, "welke som tevens wordt aangemerkt als eene tegemoetkoming in de verlaging van zijn tractement." Op verzoek van de predikant werd de oude gewoonte om 's zondags in de winter in school een vuur aan te leggen, teneinde hen, die van verre kwamen, in de gelegenheid te stellen, zich tussen de beide kerkdiensten te verwarmen, weer in ere hersteld. Toen de schoolgelden, in de drie dorpen wat ongelijk door de ongelijke instructies, bij het schoolreglement van 1841 (zie eerder) gelijkgesteld werden, leed meester Van der Wal hierdoor nogal schade. Toen besloten de landeigenaren op 24 febr. 1844 zijn traktement nog eens met f 50 te verhogen, te meer daar hij sedert dit jaar ook het in de kerk geplaatste orgel bespelen moest. Steeds had hij een hulponderwijzer naast zich, waaraan door de gemeenteraad op 20 april 1876 een tweede werd toegevoegd. Wegens afschaffing van de schoolgelden op 1 jan. 1861, werd toen zijn traktement op f 800 gebracht, waartoe tot en met 1863 de Oude-Bildt-landeigenaren nog f 400 bijdroegen. Op 24 juli 1867 vierde hij zijn 40-jarig jubileum, waarbij talrijke blijken van hoogachting en waardering gegeven werden door autoriteiten (zilveren bokaal van het gemeentebestuur met waarderend schrijven, inktstel van de schoolcommissie), ingezetenen (zilveren koffiekkan met onderstel), collega's (kristallen kandellabers), oud-leerlingen (zilveren trekpot) en zanggezelschap (zilveren melkkan). In de kerk werd hij gehuldigd en de kinderen vierden feest in de versierde school. Diep geroerd dankte de jubilaris de goede Hemelvader, die hem steeds lust en kracht tot zijn werk geschonken had, dat - zo meende hij - veel te hoog geroemd werd. De onderwijzer H. de Jong van St.

Jacobiparochie, oud-leerling en kwekeling van de jubilaris, had toepasselijke liederen vervaardigd, waarmee de samenkomst opgeluisterd werd.^a

Bij raadsbesluit van 17 jan. 1874 werd hem op zijn verzoek eervol ontslag verleend tegen 1 juni, onder dankbetuiging voor zijn vele diensten. Een nieuwe huldiging volgde; aan raadsleden en autoriteiten schonk hij zijn portret. Bij Koninklijk Besluit van 22 aug. 1874 werd hem de zilveren medaille wegens veeljarige schooldienst toegekend, die hem in een samenkomst te Vrouwenparochie door de inspecteur van het lager onderwijs in Friesland, J.H. Behrns, op 9 okt. werd uitgereikt. Hij bleef nog koster en organist, wat hij op 22 juli 1877 een halve eeuw geweest was. De oude meester is te Vrouwenparochie op 20 nov. 1879 overleden; hij liet geen kinderen na. De oude school aan het Kerkhof werd te klein. Toen de raad de verbouw reeds had aanbesteed, werd op 23 april een wijzer besluit genomen: een nieuwe school zou ten oosten van het dorp gebouwd worden op een terrein waar het armbestuur een werkschuur had, die toen afgebroken werd. De schoolbouw werd op 7 aug. gegund aan P.J. van der Leij te Vrouwenparochie voor f 6.056. Op 16 sept. 1873 werd - tegelijk met St. Jacobiparochie - de "eerste" steen gelegd door Klaas Simons Sipma jr. (het zoontje van wethouder S.K. Sipma), in tegenwoordigheid van B en W, zoals het gedenksteentje in de westmuur aangeeft. In febr. 1874 kon meester Van der Wal met zijn onderwijzer P. Frank (weldra hoofd in de Westhoek) de nieuwe school betrekken met hun 120 à 150 leerlingen. Daar meester Van der Wal een eigen huis bewoonde, is eerst in 1874 het nieuwe schoolhuis gebouwd (aangenomen op 22 jan. 1874 door G. Riewald te St. Annaparochie voor f 4.024). Zijn opvolger was Douwe Kanon, hoofd te Ferwerd, die na vergelijkend examen op 3 maart 1874 bij J.J. van der Leij te Vrouwbuiltstermolen, uit 44 sollicitanten door de raad op 7 april d.a.v. benoemd werd. Van 1 juni 1874 tot 1 mei 1879 (toen hij hoofd van een school te Groningen werd, in 1887 idem te Scheveningen) stond hij te Vrouwenparochie. Toen kwam meester Heeren.

De vier gemeentelijke scholen

Kunnen de drie dorpsscholen eerst sedert 1863 volkomen gemeentescholen genoemd worden, die van Oudebildtzijl en Nieuwebildtdijk waren dat reeds sedert 1819 en die van West- en Oosthoek direct van hun stichting in 1831 af.

Oudebildtzijl

Na het vertrek van meester Van Albada naar Workum in 1828 (zie eerder), werd door grietman en assessoren en gecommiteerden uit de hoofden van huisgezinnen te Oudebildtzijl na vergelijkend examen ten overstaan van de schoolopziener, tot zijn opvolger benoemd Anske Renses Koopmans, onderwijzer te Wijns. Hij was op 12 dec. 1800 te Sneek geboren, in 1816 kwekeling te Leeuwarden, nam in 1820 te Vrouwenparochie de school waar voor de zieke Van Loon en kwam spoedig daarna te Wijns, waar hij in april 1827 de 2^e rang behaalde. Op 1 jan. 1829 kwam hij met zijn vrouw Wilhelmina van Driesum (geboren te Leeuwarden) te Oudebildtzijl.

Het traktement bedroeg nog f 250 plus de schoolgelden (30 ct. per drie maanden in de 1^e en 2^e en 60 ct. in de 3^e klasse; totaal ca. f 160) en vrije woning met tuin. Na de vele doorgestane wederwarigheden kon de school zich nu onder de goede leiding van meester Koopmans rustig ontwikkelen.^b In 1830 verzochten enige inwoners van Oudebildtzijl de raad om een toelage voor de verwarming van de school, aangezien vele ouders niet bij machte waren hun kinderen 's winters per dag een turf mee te geven. Het advies werd aangehouden, doch in nov. 1836 stelden grietman en

^a Verslag in de *Leeuwarder Courant* van 30 juli 1867.

^b De geschiedenis van deze school uitvoerig in *Bildtsche Courant*, dec. 1938-febr. 1939.

assessoren de raad voor, in de brandstof voor alle scholen van gemeentewege te voorzien. In het schoolreglement van 1841 vinden we dat dan ook vastgelegd (zie eerder).

In sept. 1844 was er feest te Oudebildtzijl: de school had 25 jaar bestaan en meester Koopmans vierde zijn zilveren onderwijzersjubileum (te Vrouwenparochie, Wijns en Oudebildtzijl). Er was een optocht en kinderfeest in de school en 's avonds een bijeenkomst in "het nieuwe lokaal van Duhoux", met redevoeringen van autoriteiten en collega's, aanbidding van een zilveren tabakskomfoor en een pendule met inscriptie en zang van meesters zanggezelschap.^a

In 1831 hadden de ingezetenen van Oudebildtzijl de raad verzocht een torentje met luidklok op de school te plaatsen, daar het aangeven van de schooltijden door het blazen op de koehoorn toch wel wat uit de tijd was. De raad stelde hiervoor op 24 aug. 1831 f 500 à f 600 beschikbaar; de bewoners moesten dan voor het onderhoud en het luiden zorgen. Dit leverde bezwaren op, het klokje kwam er niet en de raad gebruikte de f 600 voor het verharden van de weg door Oudebildtzijl (1833). Doch meester Koopmans liet het idee niet los en toen de school in 1855 vertimmerd werd (op 10 sept. 1855 gegund aan Jan Bonnes Westra te St. Annaparochie voor f 320), kwam er een koepeltje op, waarin Van Bergen en co. uit Midwolde een 60 ponds klokje leverde voor f 138. Meester Koopmans zou het luiden bij de aanvang van de schooltijden en van 21 maart tot 21 sept. 's avonds 6 uur voor het landvolk. Zo kreeg Oudebildtzijl zijn klok.

Op 20 febr. 1860 verleende de raad aan meester Koopmans (die op 1 dec. 1859 zijn vrouw verloren had) op zijn verzoek eervol ontslag. Hij had geen aanspraak op pensioen (was 59 jaar) en vertrok in mei 1860 naar Leeuwarden, waar hij nog hertrouwd is met Tietje Louise Dijkstra (overleden in 1868) en op 23 jan. 1893 op 92-jarige leeftijd gestorven is.

Aan de "schoolmeestersharddraverij" op 26 april 1860 in het gemeentehuis te St. Annaparochie namen 38 sollicitanten deel. Door B en W werd, in overleg met de schoolopziener mr. C. Sleeswijk Vening, een zestal voorgedragen, waaruit de raad op 19 mei benoemde Klaas Rinzes Brouwer, hoofd te Blankenham. Hij was op 10 jan. 1834 geboren en in 1850 kwekeling te Oosterend, in 1853 ondermeester te Harlingen, in 1855 idem te St. Jacobiparochie (waar hij op maart 1856 de 2^e rang verkreeg), ging in 1858 als hoofdonderwijzer naar Lutkewierum, in 1859 naar Blankenham, vanwaar hij dan omstreeks 1 juni te Oudebildtzijl kwam met zijn vrouw Antje W. Walstra (geboren in 1835). Per 1 jan. 1861 kreeg hij bij de invoering van de nieuwe verordening (ingevolge de nieuwe wet op het lager onderwijs van 1857) een vast traktement van f 800 (de schoolgelden vervielen). Het aantal leerlingen varieerde van 175 tot over de 200, zodat er steeds een hulponderwijzer was en de raad op 13 maart 1872 besloot hier een derde leerkracht aan te stellen. In 1879 was hier enige maanden Lipke bij de Leij (de man van de rekenmethode *Bij de Leij en Postma*) en in 1881-1882 A. Rauwerda (later de bekende schrijver van de landbouwkronieken in de *Leeuwarder Courant*).

In 1864 werd de school vergroot; kosten f 1.377. Al lang was de school te klein, maar er was vooral uit Ferwerderadeel een aandrang om te Nieuwebildtzijl een school te stichten voor rekening van de beide gemeenten. Het gemeentebestuur voelde hier niets voor; het wilde de school te Oudebildtzijl vergroten en de wegen er heen verbeteren (raadsbesluit 16 mei 1863). De voorstanders hebben nog een adres tot de Koning gericht, waarop evenwel op 7 sept. 1865 afwijzend beschikt werd. Hiermee was de zaak van de baan. De school te Oudebildtzijl was reeds vergroot en in 1868 werd 't Wegje van Oudebildtzijl naar Nieuwebildtzijl verhard. In 1876 is de school nog eens belangrijk verbeterd; J.H. Nijdam aldaar voerde het werk uit voor f 3.800. Meester Brouwer heeft tot 1 nov. 1894 aan het hoofd van deze school gestaan en ging toen met pensioen. Hij is op 10 maart 1915 overleden.

^a *Nieuwe Bijdragen* nov. 1844.

Nieuwebildtdijk

Na het bedanken van meester Spoelhof (zie eerder) benoemden grietman en assessoren (hier natuurlijk zonder gecommiteerden uit de Oude-Bildt-landeeigenaren) op 16 okt. 1838 Fedde Benedictus van der Feen Pzn., ondermeester te Oudebildtzijl, om met ingang van 12 nov. provisioneel de school aan de Nieuwebildtdijk te bedienen. Hij was op 24 nov. 1803 te Leeuwarden geboren, in 1830 ondermeester te St. Jacobiparochie, doch weldra naar elders vertrokken, tot hij in 1837 weer op het Bildt kwam als ondermeester te Oudebildtzijl; hij bezat de 3^e rang. Op 31 mei 1838 was hij getrouwd met Mayke Pieters Hoekstra van Vrouwenparochie. Na goedkeuring door de schoolopziener en Gedeputeerde Staten volgde zijn definitieve aanstelling. Hij trachtte op alle manieren het schoolverzuim te bestrijden en vroeg ook in 1840 de raad om maatregelen hiertegen te nemen, wat deze echter onuitvoerbaar voorkwam. In okt. 1842 behaalde hij de 2^e rang, waarmee hij met zijn Bildtse collega's gelijk kwam te staan. Een verzoek om zijn salaris (nog steeds f 150) te verhogen, werd afgewezen, maar in jan. 1846 verleenden grietman en assessoren hem een gratificatie van f 25, "in aanmerking genomen zijn geringe traktement en zijn goede wil om het onderwijs te bevorderen." In 1847 ontving hij een toelage wegens duurte van de levensmiddelen (aardappelziekte; duur brood).

De school werd er intussen niet beter op.^a Een door de raad benoemde commissie (J.W. Rooda, T.A. Nicolai, K.A. Wassenaar en R.F. van der Meij) kwam tot de conclusie, dat het gewenst was hier een nieuwe school met woning te bouwen, waartoe de raad op 28 okt. 1850 besloot. Op 31 mei 1851 werd Romke Tjerks Bijlsma te St. Annaparochie aannemer voor f 2.470. De nieuwe school verrees in 1851 op een vrij terrein ten westen van de oude, die afgebroken werd op de woning na, die de gemeente verhuurde en in 1862 verkocht (het werd een smederij).

Meester Van der Feen zou de nieuwe school niet betreden: op 27 aug. 1851 is hij, 47 jaar oud, overleden; zijn vrouw met vier kleine kinderen in kommervolle omstandigheden achterlatend. Al bleef zij tot 1 nov. het traktement ontvangen, de schoolgelden waren voor de tijdelijke waarnemer Piebe van der Berg, kwekeling, aan wie de grietman en assessoren reeds tijdens de ziekte van Van der Feen de waarneming hadden opgedragen voor f 50 per jaar. Niet hij evenwel, maar Sipke Meinderts Vogelzang, ondermeester te Oudebildtzijl, werd op 2 okt. 1851 tot opvolger van meester Van der Feen benoemd. Geboren te Beetsterzwaag in juni 1825, was hij in 1841 kwekeling, weldra ondermeester te Oudebildtzijl en behaalde in okt. 1848 de 2^e rang. Intussen was hij getrouwd met Tietje Foppes van der Meij van Menaldum en trad hij op 1 nov. 1851 in functie te Nieuwebildtdijk en kon er op 9 nov. de nieuwe school in gebruik nemen, die tot opschrift droeg *Grietenij-school 1851*. De Nieuwebildtdijk was toen nog altijd een groene dijk; de boeren reden met hun wagens over een "reed" langs de noordvoet van de dijk. (Pas in 1877 kwam de kunstweg.)

Het dijksbestuur van het Nieuw-Bildt maakte op 30 juni 1852 aanmerking op het feit, dat de nieuwe school zonder zijn toestemming op Nieuw-Bildt-grond was gebouwd. Het gemeentebestuur verweerde zich met de opvatting, dat het meer een verplaatsing van de school was geweest: de oude was afgebroken en in de tuin daarbij weer opgebouwd. Na enig heen-en-weer-geschrift besloten de ingelanden op 28 juni 1853 deze schoolbouw voor goed aan te zien, mits de gemeente "het staan-gebleven woonhuis" nimmer zou verkopen of verhuren dan aan ingeboren Bildtkers (om dus geen vreemde armlastigen aan te halen!).

Een verzoek van een aantal bewoners van de Oudebildtdijk onder St. Annaparochie om aldaar een school door de gemeente te doen stichten, werd op 18 febr. 1856 door het gemeentebestuur afgewezen. Na de invoering van de wet op het lager onderwijs van 1857 werd het traktement van meester Vogelzang op f 500 gebracht (de schoolgelden vervielen; op 1 jan. 1874 werd het f 550). Het aantal leerlingen, in 1851 nog 66 à 78, beliep in 1862 al ruim 100. Eerst in 1880 deed de eerste

^a De geschiedenis van deze school uitvoerig in *Bildtsche Courant*, nov. 1937.

hulponderwijzer hier zijn intree. Toen was meester Vogelzang er evenwel niet meer: hij had tegen 1 juni 1874 op zijn verzoek eervol ontslag gekregen en ging in de buurt van St. Annaparochie wonen, doch vertrok in 1882, na de dood van zijn vrouw, naar Lippenhuizen.

Op 28 mei 1874 werd tot zijn opvolger benoemd Harmen J. Drost, geboren op 12 april 1848 te Harkema-Opeinde, laatst hulponderwijzer te Marrum. Hij kwam op 20 juli over en huwde toen met Sijbretje W. de Jong van Genum (geboren in 1824). Reeds op 22 aug. 1875 vertrok hij naar Idaard, waar hij tot 1914 stond; hij stierf op 29 nov. 1915 te Leeuwarden.

Niet veel langer maakte zijn opvolger Freerk Rienks Dijkstra het, die hier stond van 1 jan. 1876 tot 1 april 1879 en toen naar Lippenhuizen ging. Zijn vrouw was Metje D. Noordenbos. Hij is daar in 1918 gepensioneerd en op 27 aug. 1927 op 76-jarige leeftijd overleden. Het traktement was in 1874 op f 600 gebracht, in 1876 op f 700 en in 1877 op f 800. In 1879 kwam meester Jan Christiaan Boyenga.

Westhoek

Hier heeft meester Pieter Johs. de Jong (zie eerder) tegen 1 mei 1874 eervol ontslag gekregen; de raad betuigde hem dank voor zijn trouwe en ijverige plichtsbetrachting gedurende meer dan 40 jaar. Hij had namelijk op 25 juni 1873 zijn 40-jarig jubileum aan deze school herdacht in een bijeenkomst met het gemeentebestuur, de plaatselijke schoolcommissie en de leden van het onderwijzersgezelschap in de herberg van Jan J. van der Leij te St. Annaparochie. In 1861 was zijn traktement op f 500 gebracht.

's Winters gingen er soms 150 à 160 leerlingen naar school, doch pas op 23 dec. 1865 besloot de gemeenteraad hier een hulponderwijzer aan te stellen; geen overbodige luxe, want op 15 jan. 1866 stonden er 191 leerlingen op de lijst. Daarna zien we het aantal dalen, doordat aan alle scholen in de gemeente nu de avondschool toegankelijk werd gesteld voor kinderen van 10 jaar en ouder, die dan van de dagschool wegbleven. Meester De Jong ging na zijn pensionering onder Eestrum wonen, waar hij in 1892 op hoge leeftijd overleden is. De school werd in 1874 verbouwd en tot zijn opvolger - na vergelijkend examen op 4 maart 1874 bij R. de Grijs in "De Krim" te St. Jacobiparochie - uit 30 sollicitanten benoemd: Pieter G. Frank, hulponderwijzer te Vrouwenparochie, die op 1 mei zijn functie aanvaardde. Bij het vertimmeren van de school stortte de kap, terwijl die opgevijseld werd, ineens, tot schade van de aannemer, doch zonder persoonlijke ongelukken te veroorzaken. Op 18 aug. werd de verbeterde school in tegenwoordigheid van B en W feestelijk in gebruik genomen. Meester Frank stond hier tot 1913.

In de jaren 1870-1880 hadden de scholen te kampen met gebrek aan hulppersoneel. Ondanks de steeds verhoogde salarissen, tot f 600 zelfs, was het verloop groot en waren er haast geen nieuwe te krijgen. Na 1880 werden ze weer ruimer. We kunnen er niet aan denken, ze hier op te sommen.

Oosthoek

Sedert 13 okt. 1856 stond hier meester Wijtze W. Gosliga (zie eerder); ook zijn traktement werd in 1861 op f 500 gebracht. 's Winters waren er wel 120 leerlingen. Op 7 dec. 1871 werd hier schoolfeest gevierd, waarschijnlijk ter herdenking van het 40-jarig bestaan van de school; het gemeentebestuur had prijsjes beschikbaar gesteld. Reeds op 15 nov. 1873 verliet meester Gosliga de school (eervol ontslag door de raad op 2 sept. 1873) en werd koopman. Bij het vergelijkend examen in "de Krim" werd medegedeeld, dat de sollicitanten zich konden onthouden van persoonlijke aanbeveling bij de raadsleden, "als zijnde dit stuitend voor de eersten en lastig voor de laatsten." Op 15 dec. werd benoemd R.K. Kuipers, onderwijzer te Harlingen, die op 15 jan. 1874 in functie trad, doch reeds op 1 maart 1876 hoofd van de school te Hoogeveen werd, later leraar Rijks HBS te Harlingen en leraar gymnasium te Gorinchem. In 1874 kreeg de school haar eerste hulponderwijzer: Renze Kijlstra. In 1875 werd de school vergroot en een nieuw schoolhuis gebouwd door Jasper C. de Jong voor f 6.302 totaal. Tijdens de verbouwing werd school gehouden in het wagenhuis van Klaas W. Wassenaar.

Van 1 april 1876 tot zijn overlijden op 12 juli 1879 was A.J. Hogenhuis hoofd van deze school (eerder onderwijzer te Leeuwarden; hij stierf daar ten huize van zijn ouders, oud 27 jaar; zijn weduwe was Geertje Jacobs Brolsma). Daar de hulponderwijzerspost mede vacant was en ondanks alle moeite en salarisverhoging geen onderwijzer te krijgen was, heeft de school enige maanden stilgestaan, totdat op 2 okt. 1879 M. Baarda, onderwijzer te Marssum, hier als hoofd van de school in functie trad. Reeds op 30 jan. 1882 vertrok hij naar Tjerkwerd en was van 1886 tot 1920 hoofd van de school te Joure.

Het schooltoezicht

Sedert 1827 behoorde het Bildt tot het 1^e schooldistrict van Friesland (zie eerder), waarover mr. Jan Daniël van der Plaats, notaris te Leeuwarden, schoolopziener was. We ontmoetten hem reeds meermalen als bevorderaar van schoolbouw en goed onderwijs op het Bildt. Na zijn overlijden op 1 juni 1853 werd de waarneming van zijn district opgedragen aan mr. J.H. Beucker Andreae, die bij Koninklijk Besluit van 5 nov. 1853 definitief van het 7^e naar dit 1^e schooldistrict werd overgeplaatst; hij was advocaat te Leeuwarden. Bij het invoeren van de nieuwe wet op het lager onderwijs van 1857 trad hij op 1 jan. 1858 met al zijn ambtgenoten af. Deze wet stelde provinciale inspecteurs in: voor Friesland J.H. Behrns (Koninklijk Besluit van 16 dec. 1857), die reeds schoolopziener in het 9^e district, leraar aan het gymnasium te Franeker en secretaris van de provinciale commissie van onderwijs in Friesland was. De negen bestaande schooldistricten werden anders ingedeeld. Over het 1^e district (waaraan Idaarderadeel was toegevoegd) werd bij Koninklijk Besluit van 25 dec. 1857 tot schoolopziener aangesteld: mr. C. Sleswijk Vening, ook advocaat te Leeuwarden, met ingang van 1 jan. 1858. Hij stierf op 11 nov. 1863 en werd opgevolgd door dr. Eelco Verwijs (KB 16 jan. 1864), leraar te Leeuwarden. Op hem volgde in 1868 weer jhr. mr. J.Ae.A. van Panhuys (KB 18 april 1868), burgemeester van Tietjerksteradeel, tot 1880.^a De schoolwet van 1878 (in werking op 1 nov. 1880) bracht in Friesland twee districts- en negen arrondissementsschoolopzieners. Het Bildt kwam bij het arrondissement Harlingen, maar vormde sedert 1892 met Ferwerderadeel, Ameland en Dantumadeel het arrondissement Ferwerd. Arrondissementsschoolopzieners zijn resp. geweest: 1880 Mr. K. Banga te Harlingen, 1881 mr. G.L. Murray Bakker aldaar, 1882 mr. H.D. van Ketwich Verschuur te Leeuwarden, 1892 mr. G.J. Peeting en 1903 mr. J.J. Croles, beiden te Leeuwarden (tot de nieuwe onderwijswet 1920).

Plaatselijk schooltoezicht

Op herhaalde aandrang van schoolopziener Van der Plaats stelden grietman en assessoren op 12 dec. 1843 drie commissies in (zie eerder). Ze schijnen aanvankelijk weinig actief geweest te zijn: eerst op 4 sept. 1855 kwam de raad op het idee de in de commissies ontstane vacatures weer aan te vullen. Zo kregen we toen voor St. Annaparochie: jhr. De Kempenaar, A.B. Wassenaar en A. Wassenbergh Az.; voor St. Jacobiparochie: J.A. Osinga, H.J. van Aisma en A.D. Wassenaar en voor Vrouwenparochie nog steeds J.A. Palsma, E.A. Bekius en E.P. Brunger. Een of meer leden vergezelde(n) de schoolopziener bij zijn schoolvisitaties. De schoolopziener berichtte, dat de wet één commissie voor de gehele gemeente voorschreef. Goed, zei de raad: één commissie met drie subcommissies. In 1856 werd de sub-commissie van St. Annaparochie wegens vertrek en bedanken geheel vervangen door: E.F. van den Bosch, veearts, A.R. Hommema en Joh.J. Hoogland. Bij de invoering van de nieuwe schoolwet op 1 jan. 1858 werden de plaatselijke schoolcommissies ontbonden (art. 73); weldra benoemde de raad een nieuwe commissie van toezicht van zeven leden: J.S. Potter van Loon, voorz., J. Tamson, secr.,

^a Later Commissaris van de Koning in Groningen; hij verdrong met de zijnen in nov. 1907, toen zijn rijtuig bij dichte mist in het Hoendiep raakte.

A.J. Hoitsma, J.L. Zijlstra, J.J. Hoogland, A.R. Hommema en K.P. van Rozendal. We kunnen ze in al haar wisselingen onmogelijk volgen. Bij besluit van 21 juli 1902 hief de raad de hele commissie van toezicht op!

Het onderwijzersgezelschap

In 1829 had het onderwijzersgezelschap “Het Bildt” zich afgescheiden van dat voor het kanton Hallum (zie eerder). Met de aanstelling van ondermeesters, die ook in het gezelschap werden opgenomen, nam het ledental toe. Van 1845 hebben we een aantekening, dat het gezelschap toen 14 leden telde; in het bestuur zaten G. van der Velde te St. Annaparochie en A.J. van der Wal te Vrouwenparochie. Ze stonden nog steeds onder de leiding van de schoolopzieners. Het gezelschap hield een bibliotheek van wetenschappelijke, onderwijs- en opvoedkundige werken, later ook literaire. De taak van deze gezelschappen veranderde langzamerhand geheel: van instituten ter onderlinge lering en oefening werden het later gewone verenigingen van onderwijzers, waar de verschillende schoolzaken en nieuwe wettelijke bepalingen werden besproken. Niettemin bleef op vele van deze gezelschappen tot in de 20^e eeuw de verplichte lezing volgens rooster over een of ander onderwijskundig of wetenschappelijk onderwerp in zwang, terwijl hier en daar ook meerstemmig gezongen werd en de “vragenbus” gelegenheid gaf allerlei problemen aan de orde te stellen. In het laatst van de 19^e of in het begin van de 20^e eeuw zijn deze onderwijzersgezelschappen veelal - ook het Bildtse - omgezet in een afdeling van het Nederlands Onderwijzers Genootschap. Op 17 nov. 1869 werd het 40-jarig bestaan van het gezelschap feestelijk herdacht in een bijeenkomst bij Jan van der Leij te St. Annaparochie. Er zijn twee oude notulenboeken van het gezelschap bewaard gebleven, van 10 okt. 1838 tot 1850 en van 1850 tot 1887.^a Ze bevatten interessante mededelingen. Omstreeks 1840 bijv. kregen studerende ondermeesters nog taken op (een wiskundig vraagstuk, een moeilijke ontleding, een opstel op aardrijks-, geschied- of natuurkundig of pedagogisch of literair gebied), die dan in een volgende bijeenkomst gelezen, besproken en beoordeeld werden. Gebrek aan plaatsruimte maakt, dat we de “ups and downs” van dit gezelschap verder niet van tijd tot tijd kunnen nagaan.

Bijzonder onderwijs

Al direct bij de behandeling van de nieuwe schoolwet 1857 in de Tweede Kamer, kwam er verzet van de zijde der Anti-Revolutionairen, die zich ook al gauw na de grondwet van 1848 als staatkundige partij hadden aangediend. Reeds in maart 1856 riep de evangelist J.H. Maatjes te Vrouwenparochie de ouders op, om een adres aan de Staten-Generaal ter verwerping van dit “ons Christelijk, Protestants en echt Vaderlands Onderwijs verwoestende” wetsontwerp te tekenen.^b Het verzet ging vooral tegen art. 23 (zie eerder), waardoor “het Kruis van Christus verzwegen moest worden om geen Jood te ergeren en de Reformatie en onze strijd tegen de Spaanse inquisitie om het geen Roomse te doen.” Toen de wet toch aangenomen werd, konden zij met de openbare school geen vrede meer hebben en wensten zij eigen kerkelijke scholen, waar “de Christus der Schriften de grondslag en de zuurdesem van alle onderwijs zou zijn”. De grondwet van 1848 gaf hun daartoe in art. 194 het recht (zie eerder). Zo zien we dan in deze jaren de eerste bijzondere kerkelijke scholen in Friesland (en elders) verrijzen, wat soms met veel strijd en wederzijdse haat gepaard ging, vooral in die dorpen waar school en woning aan de Hervormde Kerk behoorden, zoals in vele Friese dorpen het geval was, en waar deze ze nu wilde bestemmen voor een eigen kerkelijke school.^c Op het Bildt

^a Gemeente-archief te St. Annaparochie.

^b *Leeuwarder Courant* 14 maart 1856.

^c Zie bijvoorbeeld J. Kuiper *Geschiedenis van het Christelijk Lager Onderwijs in Nederland* (Groningen 1904) over Sexbierum (p. 135) en Wonseradeel (p. 160 e.v.).

bestond dit probleem niet, maar wel ergerde het de Anti-Revolutionairen, dat zij, waar het openbaar onderwijs hier kosteloos was, dat mede moesten betalen en bovendien de school van hun behoefte en begeerte zelf zouden moeten bekostigen.

Toch zou het er van komen. Van "De Vrienden der Waarheid", die ook op het Bildt hun vereniging hadden, is blijkbaar de aandrang tot het oprichten van een "Vereniging ter bevordering van Chr. Nat. Onderwijs"^a te St. Annaparochie op 7 nov. 1865 uitgegaan, vooral ook door het ijveren van de dames Hoitsma, die hier reeds een naaischooltje hielden, en van ds. A. Littooy, de eerste chr. afgescheiden predikant te St. Annaparochie (1865-1867). Het doel was de stichting van een eigen kerkelijke school. Ook ds. J.J. Ploos van Amstel te Anjum heeft ten zeerste voor oprichting van de school te St. Annaparochie geijverd.

Toen de vereniging op 10 aug. 1866 de koninklijke goedkeuring verkreeg, had men het terrein van de afgebroken villa *Oostenburg* ten oosten van St. Annaparochie van jhr. De Kempnaer reeds in juni aangekocht voor ca. f 2.000. Van het nog op dit terrein van "het Slot" staande koetshuis werd nu een school met woning gebouwd en daarnaar steeds de "Slotschool" genoemd. In de *Leeuwarder Courant* van 27 juli 1866 staat de aanbesteding van het afbreken en wederom opbouwen van een gebouw tot een school voor christelijk onderwijs, met de nodige banken enz., benevens een huis voor de onderwijzer te St. Annaparochie; briefjes vóór 8 aug. bij de koopman P.J. Schat. De verbouw heeft bijna f 3.000 gekost en op 2 april 1867 kon de school met ca. 70 leerlingen geopend worden. Tot hoofd van deze school was door het schoolbestuur benoemd Klaas de Beijl, geboren op 30 jan. 1820 te Harderwijk, in 1844 hoofd van de openbare school te Garderen, vanwaar hij in april 1867 te St. Annaparochie kwam. De dikwijls arme ouders van de leerlingen hebben zich zware opofferingen moeten getroosten voor het stichten en in stand houden van hun school, wat geheel uit eigen middelen, met hulp van geloofsgenoten, moest geschieden. Reeds eind okt. 1869 vertrok meester De Beijl naar Oldebroek; in 1873 naar Elburg, waar hij op 2 dec. 1895, bijna 76 jaar oud, overleden is. De school te St. Annaparochie werd waargenomen door de hulponderwijzer Hendrik Zeger de Beijl, totdat op 1 maart 1870 de opvolger, meester Chr.F. Schöttelndreiër van Nijkerk overkwam, waar hij sedert 1 okt. 1853 hoofd van de openbare school geweest was. Hij was de geharnaste strijder in brochure en "Ingezondens" in de sedert juli 1869 verschijnende *Bildtsche Courant*, tegen ds. D.C. de Haas van St. Jacobiparochie en andere "Modernen". In liberale kringen werd toen nog lang niet altijd het recht der bijzondere scholen erkend. Hij vertrok op 1 febr. 1877 naar een Hervormde school te Amstelveen. Van juni 1877 tot okt. 1882 stond aan het hoofd van deze school: Jaitze de Boer (kwam van Bergum; vertrok naar Kubaard; is daar in 1914 gepensioneerd en op 14 febr. 1936 op 86-jarige leeftijd te Sneek overleden; sedert 1922 weduwnaar van Jantje Bakker). Van 1 maart 1883 tot mei 1888 was B.H. Korfker hoofd. Van het begin af was naast het hoofd een hulponderwijzer werkzaam: het aantal leerlingen steeg snel: in 1868 al ruim 130, in 1870 190, in 1872 280 leerlingen; toen waren er reeds twee hulponderwijzers.

De nieuwe schoolwet van 1878 met strengere voorschriften omtrent bouw en inrichting van scholen, het verbod van het zelfstandig lesgeven door kwekelingen, verhoging van de minima der traktementen en van het aantal leerkrachten en met zijn bepalingen ter bevordering van het schoolbezoek, brachten de schoolbesturen in grote moeilijkheden. Tevens bleven hun bezwaren tegen de openbare school bestaan. Zij wensten subsidie voor hun christelijke scholen en ook schoolgeldheffing op de openbare. Het gevolg was, dat de *Vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs* "ons Christenvolk" opriep tot actie tegen het wetsontwerp. Tal van adressen van kerkenraden van Chr. Gereformeerde gemeenten werden aan de Tweede Kamer verzonden en toen die niettemin op 18 juli 1878 de wet met 52 tegen 30 stemmen aannam, begon men met een volkspetitionnement (een adres aan de Koning om een School met de Bijbel, en daar deze wet daarin niet voorzag, voorziening dienaangaande door de Koning), waarop in korte tijd 305.869

^a De landelijke "Vereniging voor Chr. Nat. Onderwijs" was van 1864 (erkend bij KB van 12 jan. 1864).

handtekeningen verzameld werden en dat de Koning op 3 aug. werd aangeboden. Koning Willem III was genoeg constitutioneel vorst om niettemin het wetsontwerp, nadat het ook door de Eerste Kamer was aangenomen, met zijn handtekening te bekrachtigen; ze trad op 1 nov. 1880 in werking. Als nieuw leervak bracht ze de nuttige handwerken voor meisjes; vandaar dat nu weldra ook op het Bildt onderwijzeressen in de scholen werden aangesteld. Eerst in de nieuwe onderwijswet van 1889 werd het subsidiëren van het bijzonder onderwijs door het Rijk vastgelegd.

Het onderwijs na ca. 1880^a

Bewaarscholen

Het eerste kleine-kinderschooltje op het Bildt werd in 1840 door de gemeente ingericht aan de Smallekant te St. Annaparochie (zie eerder). Schoolhouderes was sedert 1848 mej. Hitje Boorsma, de weduwe van Allerd Klazes van der Wal. Het ging te niet, toen er vanwege het departement St. Annaparochie van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* in 1877 een bewaarschool werd opgericht.

Te St. Jacobiparochie bestond sedert 1854 een particuliere bewaarschool in een door de gemeente beschikbaar gesteld vertrek in het Commiezenhuis aan het Groot Noordeinde, aanvankelijk geleid door mej. Alida Grevenstuk (bezat de 4^e rang). Later hield een dochter van meester Schepers, Hermina Scheper, "juffrouw Mienke" genoemd, hier een bewaarschooltje. De beide departementen van St. Jacobiparochie. en St. Annaparochie van deze *Maatschappij* onderhielden al sedert ca. 1860 aldaar "Naai- en Breidscholen", waar aan behoeftige meisjes kosteloos onderwijs in naaien en breien gegeven werd door een "naaivrouw"; mede door een jaarlijkse verloting van geschonken prijzen werden ze in stand gehouden. Een commissie uit de Nutsdepartementen beheerde ze. Te St. Annaparochie bestond deze commissie in 1868 uit K. Meijer, Arjen Hommema en C.K. Post; te St. Jacobiparochie in 1871 uit D. Morrema Dz., R.G. de With en R. de Grijs. Te Vrouwenparochie kwam omstreeks 1860 ook een dergelijke "Naai- en Breidschool", door particulieren in het leven geroepen en te Oudebildtzijl heeft er omstreeks die tijd ook een bestaan. In 1874 werden die te St. Jacobiparochie en Vrouwenparochie ondergebracht in de daar leeggekomen oude scholen, die toen tevens tot bewaarscholen werden ingericht en daarvoor door de gemeente beschikbaar gesteld, toen de nieuwe scholen daar in febr. 1874 voor het lager onderwijs in gebruik konden worden genomen. Er waren geen gediplomeerde kleuteronderwijzeressen, maar de "naaivrouw" "bewaarde" er de kinderen. Het *Nut* te St. Annaparochie verzocht nu in 1876 de gemeente om ook voor zijn te stichten bewaarschool een lokaal beschikbaar te willen stellen, daar het vertrek aan de Smallekant zeer slecht was. Zolang de plannen voor de nieuwe openbare lagere school te St. Annaparochie nog niet verwezenlijkt waren, huurde de gemeente hiervoor *Rehoboth* aan het Zuideind. Daar is dan op 28 mei 1877 de eerste Nutsbewaarschool op het Bildt geopend, tevens "Naai- en Breidschool", onder een gediplomeerde onderwijzeres, mej. D. Stremmer. Maar op 12 mei 1880 kon ze de vrijgekomen school aan het Zandpad betrekken. Het bestuur bestond uit: A. Wiglama, R.W. :Koning en J. de Jong, gemeente-ontvanger. Het gebouw, nu en dan verbeterd, is tot op de huidige dag nog kleuterschool. Lange jaren, van 1903-1934 zwaaide mej. B. Nauta er de scepter. De jaarlijkse verloting voor de bewaarschool bleef nog lang in stand, tot de gemeente wat ruimer subsidieerde. Te St. Jacobiparochie werd op 29 april 1902 een bewaarschool-vereniging opgericht (het Nutsdepartement was daar intussen opgeheven), die op 29 okt. dat jaar haar bewaarschool opende in de oude school aan het Klein-Noordeinde; eerste bestuur: J. Unema, K. Tigler Wijbrandi, A. Tadema, B. Nauta en T. Dijkstra; eerste gediplomeerde onderwijzeres mej. IJ. de Roos.

^a Eerder verschenen in: H. Sannes, *Geschiedenis van het Bildt. Deel 3B (1795-1955)* (Franeker, 1956), p. 404-417.

Te Vrouwenparochie kon op dezelfde wijze reeds op 2 mei 1881 een bewaarschool geopend worden; eerste onderwijzeres mej. Saakje Kat. (Van 1896 tot haar overlijden in 1927 had mej. J. Siderius de leiding.)

Te Oudebildtzijl werd op 19 juni 1899 een bewaarschool geopend; eerste bestuur: ds. H. ten Cate, dokter S. Brinkhuis, M. Bokma, hoofd bijzondere lagere school, J. Boyenga, hoofd openbare lagere school, E.A. van der Meer en H. Hoornstra; onderwijzeres mej. J. Stavinga (1899-1935). Ook hier was de bewaarschool gevestigd in de oude openbare lagere school, die in 1952 geheel vernieuwd werd (in gebruik op 13 dec.).

Uiteindelijk is in de Westhoek (St. Jacobiparochie) in 1949 een kleuterschool geopend in wat eens het café van Betze Kramer en later een vergaderzaal van de Ned.-Hervormde gemeente te St.

Jacobiparochie was, doch door de gemeente aangekocht en tot kleuterschool ingericht.

Ook aan de Nieuwebildtdijk werd een kleuterschool geopend in de openbare lagere school, en sedert 1951 in een houten barak.

In 1948 werd een bijzondere kleuterschool aan 't Wegje onder St. Annaparochie (deze woonkern heette sedert dec. 1951 Nij Altoenae) geopend in het lokaal der Gereformeerde kerk aldaar; op 15 nov. 1950 kon evenwel een nieuwe school voor de kleuters geopend worden.

Het bewaarschool-onderwijs kwam eerst tot bloei, toen de gemeente begon met het te subsidiëren; met verlangen werd naar een rijkswet op het kleuteronderwijs uitgezien. Die wet kwam op 1 jan. 1956.

Schoolverzuim

Enorm groot was het schoolverzuim en talrijk de klachten daarover van de onderwijzers. Het was een gevolg van de bittere armoede onder de arbeidersbevolking, die hen noopte de kinderen zo spoedig mogelijk te doen meeverdienen; vooral geschiedde dit in koppelarbeid. Meester K. Brouwer van Oudebildtzijl meende^a dat dit schoolverzuim wellicht nergens in Friesland zo erg was als op het Bildt; er waren kinderen van 7-9 jaar, die niet het halve aantal lessen bijwoonden; van de 188 leerlingen, die het afgelopen kwartaal zijn school bezochten, hadden slechts 11 geen enkele les verzuimd; het getal verzuimde schooltijden bedroeg in 12 weken 7.183 of gemiddeld per kind 38 lessen! Van velen bleven de zitplaatsen vijf- à zesmaal per week onbezet.

K. Weersinga, hoofd der school te St. Jacobiparochie, schreef op 8 april 1874: te St. Jacobiparochie kwamen in de week van 25 maart tot 1 april 1009 verzuimde schooltijden voor op 305 leerlingen; dit werd per jaar per leerling ca. 160! Van die 305 leerlingen waren er van 1 jan. tot 1 april slechts 10 boven de 12 jaar oud. (De armenschool te Sneek had een verzuim van gemiddeld per jaar per leerling 12 schooltijden). Het was dus wèl erg. In jan. 1877 klaagde Weersinga nog weer, dat soms $\frac{1}{3}$ deel der leerlingen afwezig was. Hij hoopte (doch tevergeefs!), dat de aanstaande nieuwe onderwijswet "Nederland de weldaad der leerplicht tot een zeker aantal jaren brengen mag."

Vele waren de pogingen, die werden aangewend om dit schromelijk schoolverzuim tegen te gaan. Behalve tal van "Ingezondens" in de *Bildtsche Courant* (van onderwijzers, ook van ds. D. de Haas te St. Jacobiparochie) werd door een vergadering van belanghebbenden (daartoe tegen 12 mei 1870 door burgemeester van Aisma opgeroepen) besloten, op het Bildt een plaatselijke "Vereniging tot Wering van Schoolverzuim" op te richten. Op 9 juni werd een reglement vastgesteld^b en tot bestuursleden benoemd: D. Bierma, ds. de Haas, secretaris en IJ. Groenhout te St. Jacobiparochie; A. Vlaskamp, G. Postma en burgemeester H.J. van Aisma, voorzitter, te St. Annaparochie; Jac. Hoitsma, S.K. Sipma en O. Vlaskamp te Vrouwenparochie en Æ. Rademaker, Joh.E. Siderius en J.D. van der Weg te Oudebildtzijl; reeds 48 gaven zich op als lid; de contributie bedroeg 50 ct. per jaar. In 1872

^a *Bildtsche Courant* 3 okt. 1870.

^b Zie *Bildtsche Courant* 29 juni 1870.

verspreidde het bestuur een circulaire onder de ouders om mede te helpen het schoolverzuim te bestrijden, ook door lid van de vereniging te worden en die financieel te steunen. Zij gaf kaartjes uit aan leerlingen, die een week niet verzuimden, voor vier zulke kaartjes een grote kaart, voor 12 grote kaarten (dat was dus in een jaar geen ongeoorloofd verzuim) een boekgeschenk.

Op 28 sept. 1874 besloten de leden der vereniging, in jaarvergadering bijeen, van hun "Vereniging tot Wering van Schoolverzuim" op het Bildt een afdeling van de Nederlandse Vereniging "Volksonderwijs" te maken per 1 nov. 1874, ook voor de hele gemeente. In een nieuwe vergadering op 26 nov. werd het reglement vastgesteld en tot bestuursleden benoemd: burgemeester J. Oosterlo, voorzitter, H. Smid, secretaris, S. Tijmstra, penningmeester, ds. D.C. de Haas en Jan Kuiken Jz. De voorzitter van het hoofdbestuur jhr. mr. I.F. van Humalda van Eysinga te Leeuwarden, zette in een toespraak het doel der vereniging uiteen en wenste de afdeling grote bloei toe. Het kaartjes- en prijzenstelsel bleef voorlopig nog in gebruik. De afdeling "Volksonderwijs" is evenwel op 16 okt. 1879 weer opgeheven. Pas op 26 jan. 1928 is een afdeling "Het Bildt" van deze vereniging herleefd, die zich later gesplitst heeft in afdelingen in elk der drie dorpen.

Meester Weersinga had het goed gezien: een afdoende bestrijding van het schoolverzuim kon eerst plaatsgrijpen na de invoering der leerplichtwet per 1 jan. 1901. De *Bildtsche Courant* van 10 okt. 1901 schreef:

"de uitvoering der Leerplichtwet geeft vrijwat moeilijkheid op Het Bildt. Vorige week had de rijksveldwachter weer 40 dagvaardingen uit te reiken, waaronder een aantal wegens overtreding-bij herhaling gepleegd. Oorzaak meestal: ouders kunnen de verdiensten der schoolplichtige kinderen niet missen, of hebben hun directe hulp in de huishouding nodig. In Dec. hebben een 5-tal arbeiders zich per adres tot de Koningin gewend om kwijtschelding te krijgen van de boeten, waartoe zij wegens overtreding der Leerplichtwet waren veroordeeld en die zij niet konden betalen."

Eerst langzamerhand met de verbetering van de maatschappelijke toestanden verminderde het onwettig schoolverzuim.

De leerplichtwet voorzag ook in de oprichting van "Commissiën tot Wering van Schoolverzuim"; die voor het Bildt werd op 13 febr. 1901 geïnstalleerd. Lange tijd was de veearts R. Boer Hz. voorzitter en de onderwijzer D. Smits secretaris van deze commissie. Door de bemoeiingen der commissie werden in 1901 nog 13 kinderen ambtshalve als leerling van diverse scholen ingeschreven, terwijl 132 gevallen van relatief schoolverzuim werden behandeld (in 1928 nog 58). Ingevolge de leerplichtwet werd in 1902 ook het "Herhalingsonderwijs" aan de Bildtse scholen ingevoerd.

Schooltoezicht

Het plaatselijk schooltoezicht was in 1902 opgeheven (zie eerder). Krachtens de onderwijswet 1920 werd evenwel bij raadsbesluit van 27 jan. 1921 opnieuw een gemeentelijke commissie van toezicht op het lager onderwijs en ULO ingesteld, bestaande uit de heren ds. W.H. toe Water, doopsgezind predikant, H. Boersma, hoofd van de bijzondere school, J. Weidema, M. van Loon, Jac. R. Lont, S. Bootsma, hoofd bijzondere school aan 't Wegje, J. van Schothorst, hoofd openbare lagere school, allen te St. Annaparochie; H.B. Kuiken, S. van Gelder en D. Volbeda, onderwijzer, allen te St. Jacobiparochie.

Het Rijksschooltoezicht werd ingevolge de onderwijswet-1920 opnieuw geregeld. Met ingang van 1 jan. 1921 werden voorlopig de districts-schoolopzieners inspecteurs, in de inspectie Leeuwarden de heer A. Limburg (hier reeds sedert 1917; hij is in 1924 overleden). De definitieve regeling kwam bij Koninklijk Besluit van 28 juli 1924. Friesland was ingedeeld bij de 5^e Hoofdinspectie (hoofdinspecteur resp. dr. G. Niehoff, 1934 L. Welling, 1946 L.F. Kleiterp; zetel te Groningen).

Friesland telde vijf inspecties (op 1 jan. 1934 nog vier); het Bildt ressorteerde onder de inspectie Leeuwarden, waar resp. inspecteur zijn geweest: L. Welling, 1934 A. Dijksterhuis (overleden in 1937),

1938 L. van der Zweep, 1944 IJ. Koldijk (overleden in 1952), 1946 L. Schipper, 1955 K. Elzinga. Het bijzonder onderwijs had bovendien een eigen schooltoezicht.

Openbare scholen

Over de invoering van de wet op het lager onderwijs van 17 aug. 1878, per 1 nov. 1880, en de tegenstand tegen deze wet: zie eerder. Natuurlijk maakte deze wet nieuwe gemeentelijke verordeningen noodzakelijk: ze werden op 2 dec. 1880 door de gemeenteraad vastgesteld. Als nieuw vak werd "nuttige handwerken" ingevoerd per 1 jan. 1881 en onderwijzeressen voor dat vak aangewezen; de drie "Naai en breischolen" werden nu weldra opgeheven. Het openbaar onderwijs bleef op het Bildt kosteloos. De gemeente voorzag in de kosten van haar lager onderwijs; het Rijk vergoedde daarvan 30% en kon extra subsidie geven, als de gemeente door haar uitgaven voor het lager onderwijs onbillijk werd belast. Subsiëring van bijzondere scholen werd eerst mogelijk door de wetwijzigingen van 1889 en 1905. Bij die van 1889 werd het tekenen verplicht leervak en moest ook schoolgeld geheven worden; het Bildt voerde het bij raadsbesluit van 1 dec. 1890 in (20 ct. per maand, meer kinderen uit hetzelfde gezin minder, onvermogensdigen vrij). Reeds lang was dit in de gemeenteraad een twistpunt geweest tussen de voorstanders van bijzonder en die van openbaar onderwijs. De schoolstrijd ging voort, tot de onderwijswet van 9 okt. 1920 de financiële gelijkstelling bracht tussen beide takken van lager onderwijs, waarmee aan de voorstanders van de bijzondere school recht gedaan werd.

St. Jacobiparochie

Bij de inwijding van de nieuwe school in febr. 1874 (zie eerder) bestond het personeel uit: K. Weersinga hoofd van de school, Willem de Jong, Joh. B. Swerms en H. Leffring onderwijzers. Na pensionering van meester Weersinga, werd Joh. F. Unema van 1 maart 1902 tot 1 dec. 1925 hoofd van deze school. Hij was hier reeds onderwijzer van 1882 tot 1894 en daarna hoofd aan de Nieuwebildtdijk. Hij is op 10 jan. 1939 te Leeuwarden op 75-jarige leeftijd overleden en te Minnertsga begraven. Zijn opvolger werd op 1 dec. 1925 het tegenwoordige hoofd S.J. Lomars (was hoofd in de Oosthoek). Lange tijd is hier onderwijzer geweest Doeke Volbeda, dorpsdichter en strijder voor geheelonthouding e.a. (1893-1926; overleden in 1951). De raad stelde op 9 sept. 1880 een vijfde leerkracht voor deze school aan. Het leerlingenaantal was in 1881 nog 303, in 1901: 178, in 1907: 124, in 1912: 98, wat vermindering van personeel meebracht. Sedert 1923 was de school een driemansschool. De school werd in 1923 vertimmerd (van de twee westelijke lokalen werd een gymnastieklokaal gemaakt); reeds eerder verving een gang achter de lokalen langs, een paar portalen aan de voorkant en was een lokaal ten noorden van die gang bijgebouwd. In 1932 is een speelplaats achter de school aangelegd, terwijl uiteindelijk in 1951-1953 een zeer noodzakelijke vernieuwing van het schoolgebouw heeft plaats gevonden (in mei 1953 in gebruik). Op 19 maart 1949 werd het 75-jarig bestaan van de school feestelijk herdacht.

Westhoek

Nadat een verzoek aan de raad om hier een bewaarschool te krijgen in 1881 afgewezen werd, werd in 1883 aan de gewone school een derde leerkracht aangesteld. In 1899 werd op een vrij terrein ten zuiden van de Oudebildtdijk tegenover de oude school een geheel nieuwe gesticht (op 3 jan. 1900 ingewijd); de oude school werd verkocht. In 1902 was een vierde leerkracht noodzakelijk en deed hier een onderwijzeres haar intrede: mej. H. Baltjes. In 1908 werd de school weer driemansschool. Meester P.G. Frank ging op 1 juni 1913 met pensioen (hij was op 8 dec. 1847 geboren te St. Jacobiparochie en is op 12 maart 1916 te Leeuwarden overleden) en werd opgevolgd door O. Braaksma, onderwijzer te St. Annaparochie. Hij stond hier van 1 juni 1913 tot 1 jan. 1916, toen hij

hoofd van een school te Leeuwarden werd. Vervolgens waren hier hoofd: L. Weijer van 15 febr. 1916 tot 1 okt. 1920; A. Schilstra van 1 nov. 1920 tot 1 april 1926 (naar Lemmer); D.A. Dokter van 1 mei 1926 tot 16 aug. 1930 (naar Sexbierum), overleden in 1939; J.J. Klaver van 1 okt. 1930 tot 1 sept. 1936 (naar Zaandam); A. van der Wal van 1 febr. 1937 (was onderwijzer te Bergum) tot 1 okt. 1952 (werd hoofd van de lagere landbouwschool te Steenwijk); H.J. Westerhuis (was onderwijzer te Leeuwarden) tot 1 mei 1954 (naar Leeuwarden) en sedert 15 sept. 1955 was hier A. Fennema (was onderwijzer te Schingen). In juli 1939 werd het 40-jarig bestaan van de school feestelijk herdacht. Van de onderwijzers aan deze school heeft G. Wijngaarden (1895-1933) naam gemaakt als directeur van de in 1895 opgerichte Bildtse muziekcorpsen; hij is in maart 1943 overleden.

Oosthoek

Het hoofd M. Baarda vertrok reeds op 30 jan. 1882 naar Tjerkwerd (later naar Joure). Zijn opvolger J.L. Wallinga trad op 13 febr. 1882 in functie; hij was reeds onderwijzer geweest in de Westhoek en te Vrouwenparochie. Tijdens zijn periode als hoofd en die van Frank in de Westhoek had hier de Broedertrouwbeweging plaats. Tijdens de werkstaking in aug. 1890 lagen 50 man infanterie in beide scholen; die in de Oosthoek werd op 1 sept. ontruimd, die in de Westhoek eerst op 20 sept. na herhaalde klachten bij B en W over het stilzetten van het onderwijs. Meester Wallinga verkreeg tegen 1 nov. 1914 pensioen en is op 6 juli 1940 te Leeuwarden overleden; hij werd 89 jaar. Zijn vrouw Janke Koning overleed op 1 jan. 1938 aldaar. Na hem stonden aan het hoofd van deze school: Jan Leekstra van 1 dec. 1914 (was onderwijzer te Nuis) tot 1 maart 1920 (naar Vrouwenparochie); S.J. Lomars van 1 maart 1920 (was onderwijzer te Vrouwenparochie) tot 1 dec. 1925 (naar St. Jacobiparochie); A. Jousma van 1 jan. 1926 tot 19 aug. 1929 (werd onderwijzer in Den Haag); A.C. Veenstra van 1 nov. 1929 (was onderwijzer te Oudehaske) tot 5 mei 1934 (werd ULO-onderwijzer te Bergum); W. Wieling van 1 juni 1934 (van Drogeham) tot 1 okt. 1943 (naar Winkel N.H.); J.G.M. van Esveld van 1 nov. 1943 (was onderwijzer te Stiens) tot 1 april 1947 (naar Beetgum); R. Kingma van 1 april 1947 (van "De Klomp", gem. Veenendaal) tot 1 dec. 1953 (naar Harlingen) en sedert 1 febr. 1954 K. Stienstra (was onderwijzer te Coevorden). In 1904 werd de school verbouwd en verkreeg ze haar derde leerkracht, waarmee ook hier een onderwijzeres kwam: mej. P. Kroes. Sedert 1923 was de school een tweemansschool.

Vrouwenparochie

Op 5 juli 1879 benoemde de raad tot hoofd van de school te Vrouwenparochie Jan Roelof Heeren (was hoofd te Boornbergum). Hij trad op 15 sept. van dat jaar in functie te Vrouwenparochie; hij had twee onderwijzers naast zich, waarvan de ene in 1909 vervangen werd door een onderwijzeres; per 1 jan. 1926 werd de school weer een tweemansschool. In 1902 was de school vertimmerd. Vrije- en ordeoefeningen werden sedert 1909 gegeven in het oude weeshuis, doch sedert 1926 in het leegkomende lokaal van de school. Heeren kreeg op 1 maart 1920 pensioen en is op 27 mei 1929 te Leeuwarden op 74-jarige leeftijd overleden. Na hem hebben nog aan het hoofd van deze school gestaan: J. Leekstra van 1 maart 1920 (van de Oosthoek) tot 1 nov. 1922 (naar Rotterdam) en sedert 1 jan. 1923 het tegenwoordige hoofd G. Scheffer.

Oudebildtzijl

Op de dag van het ontslag van meester Brouwer, 1 nov 1894, trad zijn opvolger Jan Chr. Boyenga, overgeplaatst van Nieuwebildtdijk, in functie. De school had in 1895 137 leerlingen. Naast Boyenga waren er in 1894 een onderwijzer (L. Hamming) en een onderwijzeres (mej. B. Hoitingh) aan de school verbonden. Aan deze school had nl. op 15 jan. 1886 de eerste onderwijzeres op het Bildt haar intrede gedaan: mej. T. Vriezema (tot 17 april 1892). Na 1906 bleef het aantal leerlingen onder de

100. In 1898 werd een nieuwe school op een vrij terrein ten zuiden van de weg gesticht, waartoe 20 are grond was aangekocht. De raad had op 12 april 1897 tot deze nieuwbouw besloten; F.J. Rolsma te Berlikum nam de bouw van school en woning aan voor f 19.493, terwijl G.A. van der Wal te Kooten de schoolmeubelen leverde voor f 1.980. Het Rijk gaf f 18.800 subsidie voor deze schoolbouw. Op 2 jan. 1899 werd de school feestelijk in gebruik genomen: B en W werden door een erewacht van negen ruiters ingehaald. De oude school, die 80 jaar dienst gedaan had, werd bestemd voor de bewaarschool en als brandspuihuis. In mei 1904 is het 25-jarig onderwijzersjubileum van meester Boyenga op het Bildt luisterrijk gevierd. Hij ging op 1 jan. 1915 met pensioen en is op 6 maart 1924 te Heiloo bij Alkmaar overleden, 68 jaar oud.

Na hem stonden nog aan het hoofd van deze school: Jan P. Frank (zoon van meester Frank in de Westhoek) van 1 april 1915 tot 1 sept. 1930 (werd onderwijzer te Leeuwarden); Geert Goïnga van 1 okt. 1930 (van Schiermonnikoog) tot zijn plotseling overlijden alhier op 8 sept. 1942; hij werd 46 jaar oud; R. Bakker van 1 jan. 1943 (was onderwijzer te St. Annaparochie) totdat hij op 1 april 1954 hoofd van de lagere landbouwschool te Beetgumermolen werd en op 1 okt. 1954 te Oudebildtzijl opgevolgd werd door G. Sijtema (onderwijzer te Harlingen). Sedert 1 jan. 1926 was ook deze school een tweemansschool; al was er nog enige jaren een boventallige (derde) leerkracht geweest van 1929 tot 1 jan. 1934. In 1907 werd ook aan deze school de vrije- en ordeoefeningen ingevoerd, terwijl zij de eerste school op het Bildt was, die elektrisch licht kreeg in 1913.

Nieuwebildtdijk

In 1879 werd Jan Chr. Boyenga benoemd tot hoofd van deze school; hij was onderwijzer te Leeuwarden en trad op 12 mei in functie. Toen in 1880 het aantal leerlingen de 100 overschreed, deed op 2 dec. van dat jaar voor het eerst een hulponderwijzer zijn intrede in deze school. Ze waren er maar even, maar Anne Wiersma bleef 40 jaar (1883-1923). Op 14 febr. 1884 besloot de gemeenteraad een nieuwe school met onderwijzerswoning te laten bouwen op een vrij terrein ten westen van de bestaande school bij de opweg naar de Zeedijk, waartoe 800 m² grond van het dijksbestuur van het Nieuw-Bildt werd aangekocht. F. Duhoux te Oudebildtzijl nam het werk aan voor f 13.348 en op 14 april 1885 werd de nieuwe school in gebruik genomen, waarbij burgemeester IJ. Oosterlo een rede hield. De oude school werd door de gemeente verkocht. Meester Boyenga werd op 1 nov. 1894 overgeplaatst naar Oudebildtzijl, terwijl tot zijn opvolger benoemd werd Johs. F. Unema, onderwijzer te St. Jacobiparochie, die aan de Nieuwebildtdijk stond van 1 nov. 1894 tot 1 maart 1902, toen hij naar St. Jacobiparochie werd overgeplaatst. Per 1 mei 1902 werd het personeel uitgebreid met een onderwijzeres: mej. H.A. v. d. Werf; tegelijk met haar trad ook het nieuwe hoofd, Andries Komrij in functie, die hier stond tot 17 juli 1926, toen hij na onenigheid met burgemeester Hesselink, eervol ontslag verkreeg. Reeds op 10 mei 1930 is hij te Leeuwarden, 58 jaar oud, overleden.

Na hem stonden nog aan het hoofd van deze school: J. van der Waal van 1 okt. 1926 tot 18 nov. 1929 (naar Krommenie); J. Okkinga van 16 dec. 1929 (was onderwijzer te Wijnjeterp) tot 1 okt. 1932 (naar Baard, 1945 naar Berlikum, 1946 lid van Gedeputeerde Staten van Friesland en in 1955 burgemeester van Terschelling); A. van den Berg van 1 jan. 1933 (was onderwijzer te Pieterburen) tot 1 jan. 1947; A. Hekman van 1 april 1947 (van Gieterveen) tot 1 april 1949 (naar Drouwenermond); J. Wijbenga van 1 april 1949 (was onderwijzer te Noordwolde) tot 1 juni 1951 (naar Wommels); A. Wiersma van 1 juni 1951 (was onderwijzer te Wapserveen) tot 1 jan. 1954 (naar Midlum) en sedert 1954 A.J. Lagendijk (was onderwijzer te Borne en eerder ULO-onderwijzer te St. Annaparochie). Na 1923 was er geen onderwijzer meer en na 1934 werd dit een eenmansschool, die na 20 jaar evenwel, in 1954, weer een onderwijzeres kreeg.

St. Annaparochie

Tot opvolger van meester Meijer (zie eerder) benoemde de raad op 26 sept. 1887, na vergelijkend onderzoek uit 28 sollicitanten, Wietze G. Hoeneveld van Oldeberkoop, die op 1 jan. 1888 in functie trad. (Op de voordracht stond ook J.C. Boyenga te Nieuwebildtdijk). Als man van studie, heeft hij vele leerlingen opgeleid voor kweekschool en HBS. Na een verblijf van precies 10 jaar, vertrok meester Hoeneveld op 1 jan. 1898 naar Leeuwarden; hij stond er aan het hoofd van verschillende scholen en is er op 2 nov. 1921 overleden en in zijn geboortedorp Grouw begraven. Na een proefles werd op 27 jan. 1898 tot zijn opvolger benoemd Joh. Hoogland, onderwijzer bij het ULO te Zaltbommel, die van 1 maart 1898 tot 1 juli 1904 hoofd van de school te St. Annaparochie was. Ter gelegenheid van de troonsbestijging van Koningin Wilhelmina werd op 1 sept. 1898 te St. Annaparochie een groot schoolfeest gevierd; de raad had een subsidie van 40 ct. voor alle schoolgaande kinderen in de gemeente beschikbaar gesteld, zodat ook andere scholen dit feest vierden. Te St. Annaparochie hielden de bijzondere en de openbare school gezamenlijk een optocht. De feestcommissie der openbare lagere school bleef permanent en heeft tot op heden, slechts met een enkele uitzondering, alle jaren dit schoolfeest doen vieren. Het aantal leerlingen was onder meester Hoeneveld en meester Hoogland ruim 200; het aantal leerkrachten, sedert 1880 vier, werd in 1887 met een vijfde onderwijzer uitgebreid, waartoe een der vier lokalen in tweeën gesplitst moest worden. In 1902 kwam als zesde leerkracht een onderwijzeres, mej. G. Terpstra. Meester Hoogland is te St. Annaparochie in 1901 ook met de schoolreisjes begonnen.

Uitgebreid Lager Onderwijs (ULO)

In een dorp als St. Annaparochie, waar nogal veel handel en enige industrie was, deed zich al gauw de behoefte gevoelen aan enige meerdere kennis dan de gewone lagere school kon geven. In mei 1874 adverteerde meester Meijer, dat hij bij genoegzame deelneming een nieuwe cursus (hij had het dus al eerder gedaan) in Frans en Duits dacht te openen; toen dus nog particulier. Doch op 23 nov. 1886 besloot de raad aan de vakken van onderwijs te St. Annaparochie toe te voegen Frans en Engels en aan die school een vijfde leerkracht aan te stellen, bevoegd tot het geven van les in die vakken, op een jaarwedde van f 800. Hiertoe werd op 16 febr. 1887 benoemd C.H. Otter te Schagen, die op 2 mei in functie trad. De lessen werden 's woensdags- en 's zaterdagsmiddags gegeven, tegen maximaal f 6 schoolgeld per kwartaal voor beide vakken, totdat meester Otter op 1 okt. 1900 eervol ontslag kreeg; reeds op 27 nov. van hetzelfde jaar is hij te St. Annaparochie overleden. Op 29 juni 1901 besloot de raad deze cursus op te heffen, doch het onderwijs aan de school te St. Annaparochie uit te breiden met Duits en Engels als verplichte leervakken. Dit Meer Uitgebreid Lager Onderwijs (MULO) is op 7 april 1902 aangevangen door meester Hoogland. Reeds in 1901 was de school door L. Nauta zodanig verbouwd, dat aan weerszijden van de gang drie in plaats van twee lokalen kwamen; aangenomen voor f 1.895. Er waren nu dus zes lokalen en zes leerkrachten (1902, zie boven): Hoogland, K. van Tuinen (1875-1908), D. Smits (1884-1928), O. Braaksma (1897-1913), H. de Boer (1902-1908) en mej. G. Terpstra (1902-1911). Op 30 okt. 1902 besloot de raad de cursus voor ULO te completeren (met het oog op rijkssubsidie) met wiskunde, de school met twee lokalen uit te breiden^a en een 7^e leerkracht aan te stellen (waartoe per 1 juni 1903 J. Leistra benoemd werd; overleden in 1913). Zo breidde met het onderwijs de school zich uit en wist zij zich een goede naam te verwerven, zodat weldra uit geheel de gemeente de leerlingen kwamen opdagen, waartoe de fiets in niet geringe mate het hare bijdroeg. Meester Hoogland vertrok op 1 juli 1904 naar Dokkum (later naar een ULO te Den

^a Bij de verbouwing, op 24 aug. 1903 aangenomen door A. Pot Jz. te St. Annaparochie voor f 8.150, werd bij een hevige N.W. storm op 6/7 okt. het naar de westzijde geopende dak totaal weggerukt en op en vóór het schoolhuis neergesmet.

Haag, daar gepensioneerd en op 19 april 1948 overleden, 76 jaar oud). Als zijn opvolger trad reeds op 1 aug. in functie Wijbren Andries van Dijk van Groningen, die ook landbouw cursussen gaf en op 1 okt. 1908 naar Utrecht vertrok. Hij is op 28 jan. 1939 te Assen overleden, oud 69 jaar. In dat jaar werd ook weer een Franse cursus ingesteld, maar facultatief en buiten de gewone schooluren. Tijdens de periode als hoofd van H. Schuurman (1 nov. 1908-15 febr. 1912; vertrok naar Enschede) werd in 1910 het 9^e lokaal aangebouwd; aan de leervakken de algemene geschiedenis toegevoegd; schoolvergaderingen ingevoerd; werd besloten gymnastieklokalen bij de Bildtse dorpscholen in te richten (te St. Annaparochie in het oud armhuis, te Vrouwenparochie in het weeshuis en te St. Jacobiparochie in de school zelf) en het personeel met een 9^e leerkracht uit te breiden (1910). Van 1 april 1912 tot 1 febr. 1916 was A. Posthumus hoofd van deze school voor Lager en Uitgebreid Lager Onderwijs (hij vertrok naar Groningen). In 1913 kreeg de school centrale verwarming. Bij raadsbesluit van 17 nov. 1919 werd het geneeskundig schooltoezicht in de gemeente geregeld. Het leerlingenaantal, in de 80er jaren 260 à 280, kon dat aantal niet weer halen, doch bleef (de ULO-leerlingen inbegrepen) steeds boven of omstreeks de 200, totdat na 1921 regelmatig daling intrad, een verschijnsel dat aan bijna alle openbare scholen op te merken viel en dat, behalve aan de groei van het bijzonder onderwijs, ook aan de kleinere gezinnen onder de voorstanders van openbaar onderwijs toegeschreven moet worden. In 1928 telde de lagere school ruim 110, de ULO-school ruim 30 leerlingen. Tijdens J. van Schothorst, van 1 febr. 1916 tot 6 dec. 1934 (gepensioneerd, overleden op 4 mei 1945 te Haarlem, oud 70 jaar), kwam de nieuwe onderwijswet 1920 van minister De Visser tot stand, die ook tal van gemeentelijke regelingen vereiste. Deze wet bracht de financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs; "salarissen" werd zaak van het Rijk, de schoolhuizen werden voortaan aan de hoofden verhuurd als gewone huizen, het vervolgonderwijs werd geregeld en een nieuwe schoolgeldheffing ingevoerd. Op 13 dec. 1921 besloot de raad, de bestaande school voor lager onderwijs en ULO te St. Annaparochie te splitsen in een school voor lager onderwijs en een voor ULO, en voor de bouw van een ULO-school een terrein aan te kopen. (Dit besluit werd evenwel op 30 jan. 1922 weer ingetrokken.) Beide afdelingen bleven dus in één gebouw en onder één hoofd. In 1920 was het schoolplein vergroot door demping van de opvaart ten noorden; in 1926 besloot de raad tot aankoop van de tegenover de school aan het Noordeinde gelegen Gereformeerde Kerk, om die tot een gymnastieklokaal in te richten, wat in 1927 zijn beslag kreeg. Het 50-jarig bestaan van de school werd op 21 maart 1930 met een geslaagde feestavond herdacht; evenzo het 75-jarig bestaan op 3 sept. 1954. Op 6 dec. 1934 trad S. Annema op als opvolger van Van Schothorst, als hoofd van de school voor lager onderwijs en ULO. Op 27 juli 1950 besloot de raad, dat de school voor gewoon lager onderwijs (ook voortgezet gewoon lager onderwijs VGLO) te St. Annaparochie een afzonderlijk hoofd zou hebben, waartoe in okt. benoemd werd M. Holtrop, hoofd te Neede (eerder onderwijzer te Groningen en hoofd van de school te Britsum 1943-1948). De school werd vertimmerd en geveerd en op 15 jan. 1951 kon meester Holtrop van wal steken in de vier zuidelijke lokalen (gewoon lager onderwijs) en lokaal 9 (VGLO), terwijl S. Annema hoofd van de ULO-school bleef (de vier noordelijke lokalen). Voor het VGLO waren ook nog een paar lokalen buiten de school in gebruik (oud-armhuis).

Bijzonder onderwijs

St. Annaparochie

Bijna 20 jaar is de "Slotschool", gesticht in 1867, de enige bijzondere school op het Bildt geweest. Na B.H. Korfker (1883-1888) stond van 1 mei 1888 tot 1 febr. 1922 Sj. van der Kooi aan het hoofd van deze school. De school was aangesloten bij christelijk nationaal onderwijs. In 1893 waren er 187 leerlingen en werd het hoofd bijgestaan door een onderwijzer en een kwekeling; het schoolgeld bedroeg 10 tot 20 ct. per week, in 1898 e.v. 25 ct. per week. Het aantal leerlingen (in 1893: 187, in 1900: 185) verminderde na de stichting van de school aan 't Wegje (Nij Altoenae) in 1905 tot 137,

waarmee het aantal onderwijzers in overeenstemming was naar de wettelijke voorschriften. Totdat de wet van 1889 het verstrekken van subsidie aan bijzondere scholen onder bepaalde voorwaarden mogelijk maakte, moesten de voorstanders van deze scholen alles uit eigen zak betalen en hebben zij getoond voor hun beginsel zich grote offers te willen getroosten. Ook na 1889 nog. Voor een arbeider, die 8 à 9 ct. per uur verdiende was 25 ct. schoolgeld per week een heel bezwaar. Toen de bijzondere school te St. Annaparochie op 18 sept. 1902 feestvierde, mede naar aanleiding van het 35-jarig bestaan van de school en van het 25-jarig hoofdonderwijzersjubileum van meester Van der Kooi (te Wirdum 1877-1883, te Arum 1883-1888 en daarna te St. Annaparochie) en in een bijeenkomst in de Afgescheiden Kerk, verleden, heden en toekomst der school was besproken, werd weldra bekend gemaakt, dat het schoolbestuur besloten had tot de bouw van een school van drie lokalen met onderwijzerswoning aan 't Wegje bij de Oudebildtdijk. Reeds op 4 okt. werd de bouw van die school gegund aan S. Schuitmaker te St. Annaparochie voor f 6.783; ze moest op 1 jan. 1903 gereed zijn. Het geld kwam er steeds weer! Intussen was ook de "Slotschool" zelf in 1899 reeds met een paar lokalen uitgebreid. De wet van 1920 bracht de financiële gelijkstelling met het openbaar onderwijs. Op 1 febr. 1922 ging meester Van der Kooi met pensioen en is op 9 juli 1944 te Leeuwarden overleden, 93 jaar oud. (Hij was op 3 juli 1851 geboren in Hindeloopen.)

Van 1 febr. 1922 tot zijn pensionering in mei 1947 stond H. Boersma aan het hoofd van deze school (kwam van Boerakker) en daarna J. Sijbesma van Niezijl (Gr.). Boersma liet een huis bouwen aan de Oosterweg. Het oude aan de school gebouwde woonhuis werd eerst conciërgewoning en later tot twee schoollokalen verbouwd, want per 1 sept. 1946 werd aan deze school een ULO-school verbonden, aanvankelijk met twee klassen, die gesteld werd onder een nieuwbenoemd hoofd: K. Ketting (was ULO-onderwijzer te Enkhuizen). In 1948 kwam er een houten hulpschool bij. Meester Ketting, op 1 jan. 1952 naar Vroomshoop vertrokken, werd op 1 maart van dat jaar vervangen door G.A. Maat (was onderwijzer te Enschede). In 1954 is voor deze lagere en ULO-school een prachtige halschool gebouwd aan de Steven Huigensstraat en 6 juni 1955 feestelijk in gebruik genomen. De gemeente kocht de oude gebouwen "op 't Slot", evenals de houten hulpschool.

Oudebildtzijl

Hier ging de stichting van een bijzondere school uit van de Vrije Evangelische Gemeente te Oude Leije-Oudebildtzijl; haar predikant ds. J.W. Poot heeft zich voor de totstandkoming beijverd. In 1885 werd begonnen met geld in te zamelen, de Vrije Evangelische Gemeente stelde haar gebouw beschikbaar, een huis voor het hoofd kon worden aangekocht voor f 1.550 en op 13 sept. 1886 kon de school geopend worden en het onderwijs begonnen worden door Carl Diederik Israël (was onderwijzer te Hoorn; eerder hoofd der bijzondere school te Wanswerd 1872-1874 en te Franeker 1874-1882), aan wie twee kwekelingen terzijde stonden à raison van f 1 per week. In 1888 waren er reeds 84 leerlingen en weldra kwam er een onderwijzer bij. In het laatst van 1890 vertrok meester Israël naar Zaltbommel (gepensioneerd op 1 febr. 1906; overleden in maart 1928). Zijn opvolger werd op 1 jan. 1891 H. Bijkerk Hz. (was onderwijzer te Steenwijk). In 1894 werd de school vergroot en het personeel werd in 1895 met een onderwijzer vermeerderd; het aantal leerlingen was toen 120. In 1898 vertrok meester Bijkerk naar IJmuiden en werd opgevolgd door M. Bokma (was onderwijzer te Utrecht). In 1902 werd een vierde lokaal bijgebouwd en een onderwijzeres aangesteld (het aantal leerlingen bedroeg toen 152). In 1913 werd de school afgekeurd. Gereformeerden en Hervormden sloten zich nu aan bij de Vrije Evangelische Gemeente in de Schoolvereniging en op 14 mei 1914 werd een nieuwe school ingewijd, waarvan de bouw op 20 nov. 1913 (met woning) was aanbesteed en voor f 12.190 aangenomen door R. Cuperus te Birdaard. Ingevolge de Onderwijswet-1920 werd met de gemeente een overeenkomst aangegaan, waarbij de school aan de gemeente overging. Meester Bokma ging op 1 sept. 1929 met pensioen en is diezelfde dag opgevolgd door A. Ijkema (was onderwijzer te Franeker). Deze vertrok op 1 juni 1955 naar het chr. ULO te Leeuwarden.

Het aantal leerlingen nam steeds toe: in 1920: 117, in 1925: 120, in 1930: 139, in 1934: 131, in 1950 waren het er 230. De school werd te klein en in 1950 werden drie lokalen aan de vier bestaande toegevoegd; weldra werd ook een 7^e leerkracht benoemd voor het VGLO; tevens werd een nieuw schoolplein aangelegd. Sedert 1 juni 1955 was P. Hoekstra (van Hantumhuizen) hoofd van deze school.

Nij-Altoenae

De stichting van de bijzondere school aan 't Wegje in 1903 is reeds genoemd (zie eerder). Tot hoofd werd benoemd Johs. Schuringa, onderwijzer aan de school te St. Annaparochie, terwijl ook de onderwijzer K. Roosjen van deze school meeging naar Oudebildtdijk. Op 3 jan. 1903 werd de school in gebruik genomen met 49 leerlingen (welk aantal nog in 1903 aangroeide tot 80) en twee leerkrachten; reeds in 1905 werd ook het derde lokaal in gebruik genomen. Stond aanvankelijk deze school met die te St. Annaparochie onder één bestuur, in jan. 1920 werd ze onder een eigen bestuur gesteld en werd besloten ook deze school aan te sluiten bij chr. nationaal onderwijs. Op 28 maart 1924 is J. Schuringa overleden (hij was op 29 okt. 1867 geboren te Ee) en op 1 april van dat jaar opgevolgd door Simon Bootsma, reeds onderwijzer aan deze school sedert 1 jan. 1913. Hij is hier op 21 nov. 1936 op 45-jarige leeftijd overleden. Ook nu weer werd een onderwijzer aan de school, J. Andringa (hier sedert 1 april 1927) met ingang van 1 april 1937 tot hoofd benoemd. In 1933 telde de school 150 leerlingen, in 1953 bij het 50-jarig bestaan 140 leerlingen en vier leerkrachten. Een vierde lokaal was intussen bijgebouwd.

In 1948 werd hier in het lokaal van de Gereformeerde Kerk een chr. kleuterschool geopend, waarvoor op 15 nov. 1950 een nieuwe school in gebruik genomen kon worden; leidster was mej. H. ledema.

St. Jacobiparochie

Op 1 okt. 1903 heeft de evangelist J. Kuiper te St. Jacobiparochie voor eigen rekening een bijzondere school geopend in het lokaal van de Vereniging tot Evangelisatie in de ringen Harlingen en Stiens, welke vereniging op 1 nov. van dat jaar de school overnam. Er waren 29 leerlingen, die 25 ct. schoolgeld per maand moesten betalen. Het vertrek van meester Kuiper naar Leeuwarden in 1906, bezorgde aan het schooltje een ontijdig einde. De heer Kuiper was nog vele jaren hoofd van een Hervormde school te Leeuwarden (1907-1922), schreef over alles en nog wat en overleed in 1943. Omstreeks 20 mei 1907 werd te St. Jacobiparochie een school voor chr. nat. onderwijs geopend aan het Franekerp pad, waaraan tot hoofd was benoemd Anne L. Wijtzes. Een 44-tal leerlingen vroeg toelating; dit aantal nam niet snel toe; pas in 1930 waren de drie lokalen in gebruik. Meester Wijtzes vertrok in 1909 naar Bolsward en werd in 1920 directeur van de chr. kweekschool te Sneek (in 1946 gepensioneerd; overleden op 15 okt. 1950 te Sneek, oud 73 jaar). Zijn opvolger te St. Jacobiparochie was J. Pilon, die in het laatst van 1909 in functie trad en in 1913 naar Koog aan de Zaan vertrok. Op 1 juni 1913 kwam Sj. Vrij (was onderwijzer te Vlaardingen), die de school 36 jaar als hoofd diende; hij ging op 1 sept. 1949 met pensioen, doch bleef tot ca. maart 1950 in functie, toen het tegenwoordige hoofd J.J. Wesseling - hier reeds onderwijzer - zijn plaats innam. In 1934 had de school 77 leerlingen. In 1954 werd het 47 jaar oude schoolgebouw aanmerkelijk verbeterd.

Vrouwenparochie

Hier werd op 1 juli 1910 door een vereniging voor chr. nat. schoolonderwijs, die reeds in 1906 was opgericht, een bijzondere school geopend met ruim 50 leerlingen en L. Jebbink als hoofd (was onderwijzer te Utrecht). De school was aangesloten bij chr. nat. onderwijs; in het bestuur waren en zijn nog drie Hervormden, twee Gereformeerden en één Vrij Evangelische vertegenwoordigd. Het

was een tweemansschool met woning, gebouwd door Kl. Bijlsma en P. Halma te Vrouwenparochie voor f 7.977.

Meester Jebbink vertrok op 1 dec. 1914 naar Steenderen (Gld.), later naar Oost-Indië. Zijn opvolger J.W. Buma stond hier van 1914 tot 1 dec. 1922, toen hij hoofd van een school voor chr. volksonderwijs te Leeuwarden werd. In zijn tijd werd de school in 1917 met een derde lokaal vergroot, in 1916 was een derde leerkracht aangesteld. Van 1 jan. 1923 tot 1 april 1930 stond aan het hoofd van deze school M. Groen en sedert 1 mei 1930 het tegenwoordige hoofd A. van der Heide (van Boelenslaan). In 1953 werd een vierde lokaal bijgebouwd; de school werd verbeterd en voorzien van kantoor voor het hoofd en kamer voor medisch onderzoek. Er waren toen 127 leerlingen en vier leerkrachten; er werd ook VGLO gegeven.